هەرێمی کوردستانی – عیراق
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
زانکۆی سەلاحەددین – هەولێر

دەوروبەر

ڕۆڵی لە ڕوونکردنەوەی واتای شیعردا

لێکۆڵینەوەیەکی پراگماتیکییە

نامەیەکە

پێشکەش کراوە بە ئەنجومەنی کۆلێژی زمان _ زانکۆی سەلاحەددین _ هەولێر
وەك بەشێك لە پێویستییەکانی بە دەستهێنانی پلەی ماستەر لە زمانی کوردیدا

لەلایەن

شوان نجم الدین عمر _ بەکالۆریۆس زانکۆی سەلاحەددین _ 2008

بەسەرپەرشتی

پ . ی . د . عبدالواحید مشیر دزەیی

گوڵان2713 کوردی **ڕەجەب 1434 کۆچی** **ئایار 2013 زاینی**

ڕاپۆرتی سەرپەرشت :

ئەم نامەیە کە بە ناونیشانی (دەوروبەر ڕۆڵی لە ڕوونکردنەوەی واتای شیعردا) یە , قوتابی (شوان نجم الدین عمر) بە سەرپەرشتی من لە کۆلێژی زمانی زانکۆی سەلاحەدین _ هەولێر ئامادەی کردووە , بەشێکە لە پێویستیەکانی پلەی ماستەر لە زمانی کوردیدا .

سەرپەرشت :پ.ی.د. عبدالواحید مشیر دزەیی

مێژوو : / / 2013

بە پێی پێشنیازی مامۆستای سەرپەرشت , ئەم نامەیە پێشکەش بە لێژنەی هەڵسەنگاندن دەکەم .

ناو:
سەرۆکی لێژنەی خوێندنی باڵا
لە بەشی زمانی کوردیدا
مێژوو : / / 2013

ڕاپۆرتی لیژنەی گفتوگۆکردن :

ئێمەی ئەندامانی لیژنەی وتوویژکردن و هەڵسەنگاندن , ئەم نامەیەمان خوێندەوە بە ناونیشانی (دەوروبەر ڕۆڵی لە ڕوونکردنەوەی واتای شیعردا) یە , کە لەلایەن قوتابی (شوان نجم الدین عمر) ەوە ئامادەکرابوو , لەگەڵ قوتابییەکە گفتوگۆمان لە بارەی ناوەڕۆك و لایەنەکانی تری کرد و بڕیارماندا , کە شایەنی ئەوەیە بە پلەی ( ) بڕوانامەی ماستەری لە زمانی کوردی (پڕاگماتیك) پێبدرێت .

ناو : پ . د . وریا عمر امین

سەرۆکی لیژنە

مێژوو : 18 / 5 / 2013

ناو : پ . ی . د . گالب حسین علی

ئەندام

مێژوو : 18 / 5 / 2013

ناو : پ . ی . د . بکر عمر علی

ئەندام

مێژوو : 18 / 5 / 2013

ناو : پ . ی . د . عبدالواحید مشیر محمود دزەیی

ئەندام و سەرپەرشت

مێژوو : 18 / 5 / 2013

لەلایەن ئەنجوومەنی کۆلێژی زمانەوە پەسندکرا .

ناو : پ . ی . د . شادان جمیل عباس

ڕاگری کۆلێژی زمان بە وەکالەت

مێژوو : / / 2013

پوختەی نامە

ئەم باسە بە ناونیشانی (دەوروبەر ڕۆڵی لە ڕوونکردنەوەی واتای شیعردا) یە , لێکۆڵینەوەیەکی پڕاگماتیکیە . ئامانج لەم باسەدا ڕوونکردنەوەی لێڵی و تەمومژیە لە دەقی شیعری نووسراودا , لە چوارچێوەی دەوروبەری دەروونیدا . کەرەسەی بە کارهێنراو لەم باسەدا دەقی شیعری نووسراوە بە زمانی کوردی , تایبەت لە زاری کرمانجی ناوەڕاستدا .

باسەکە پێك هاتووە لە پێشەکی و دوو بەش و کورتە بە هەردوو زمانی (عەرەبی , ئینگلیزی) , لەگەڵ گرینگترین ئەنجامدا .

بەشی یەکەم : جۆر و بنەماکانی دەوروبەر :

بەشێوەیەکی گشتی لەم بەشەدا لایەنی تیوری پەیرەو کراوە , ئەم سەرە بابەتانە لەخۆدەگرێت : (پێناسەی دەوروبەر , جۆرەکانی دەوروبەر , بنەماکانی دەوروبەر , ڕۆنانی دەوروبەر , سنوری دەوروبەر , دەوروبەر و یەکەی واتایی , پچڕانی دەوروبەر , گەڕاندنەوەی دەوروبەر , هەڵبژاردنی دەوروبەر , دەوروبەر و مەبەست , ئەنجامگیری و دەوروبەر , ڕۆڵی دەوروبەر لە ڕوونکردنەوەی واتادا , کاریگەری دەوروبەر لە گۆڕینی واتادا) .

بەشی دووەم / دۆزینەوەی دەوروبەر لە زمانی شیعردا :

لەم بەشەدا باسەکە لایەنی پڕاکتیکی گرتۆتەبەر بە پشت بەستن بە دەقی شیعری نووسراو بۆ دۆزینەوەی دەوروبەر , ئەم سەرە بابەتانە لەخۆدەگرێت : (زمانی شیعر , لادانی واتایی لە زمانی شیعردا , خوێندنەوە و ڕاڤەکردنی زمانی شیعر , ئەندازەی تێگەیشتن لە زمانی شیعردا , دوروبەر و قۆناغەکانی شیکردنەوەی پڕاگماتیکی , دۆزینەوەی دەوروبەر و شیکردنەوەی پڕاگماتیکی , نموونەی پڕاکتیکی) .

دەوروبەر بە یەکەیەکی گرنگ دادەنرێت لە بواری واتاسازیدا , تایبەت لە دیراسەکردن و ڕوونکردنەوە و دیاری کردنی واتای مەبەست لە دەقی شیعریدا , کە جۆرێك لە تەمومژی واتایی لە خۆدەگرێت , کە دەکرێت دەوروبەر وەك سەرچاوەیەك پشتی پێ ببەسترێت بۆ ڕەواندنەوەی ئەم تەمومژیە , هەڵبژاردنی بابەتی باسەکەش هەر بەمەبەستی ڕوونکردنەوە و ڕەواندنەوەی ئەم لێڵی و تەمومژییەیە .

ناوەڕۆک

ناوەڕۆک

بابەت	لاپەرە
ناوەڕۆك	IV
ليستي وشه و زاراوەكان	VI
پێشەكی	1
بەشی یەكەم : جۆر و بنەماكانی دەوروبەر .	3 – 50
1 – پێناسەی دەوروبەر	3
2 – جۆرەكانی دەوروبەر	6
ا – دەوروبەری زمانی	9
ب – دەوروبەری بار	9
ج – دەوروبەری كەلتوری	10
د – دەوروبەری سۆز	10
ه – دەوروبەری كۆمەڵایەتی	10
و – دەوروبەری ئەدەبی	11
ز – دەوروبەری مێژوویی	12
3 – بنەماكانی دەوروبەر	12 – 17
4 – ڕۆنانی دەوروبەر	17 – 21
5 – سنووری دەوروبەر	21 – 22
6 – دەوروبەر و یەكەی واتایی	23 – 25
7 – پچڕانی دەوروبەر	25 – 28
8 – گەڕاندنەوەی دەوروبەر	28
ا – دەوروبەری ڕاستەقینە	29
ب – دەوروبەری گریمانەیی	29 – 31
9 – هەڵبژاردنی دەوروبەر	31
یەكەم : لێكدانەوە و دەركەوتەكان	32
دووەم : گریمانە و ئەگەرەكان	34
سێیەم : هەڵسەنگاندن	34
10 – دەوروبەر و مەبەست	35 – 39
11 – ئەنجامگیری و دەوروبەر	39
ا – بەرئەنجام	40
ب – هەڵێنجان	41

42	12 – ڕۆڵی دەوروبەر لە ڕوونکردنەوەی واتادا
47	13 – کاریگەری دەوروبەر لە گۆڕینی واتادا
104 – 51	**بەشی دووەم : دۆزینەوەی دەوروبەر لە زمانی شیعردا**
51	1 – زمانی شیعر
53	2– لادانی واتایی لە زمانی شیعردا
56	3 – خوێندنەوە و ڕاڤەکردنی زمانی شیعر
57	ا – کردەی خوێندنەوە و تێگەیشتن
60	ب – کردەی ڕاڤەکردن و لێکدانەوە
63	4 – ئەندازەی تێگەیشتن لە زمانی شیعردا
68	5 – دەوروبەر و قۆناغەکانی شیکردنەوەی پڕاگماتیکی
70	6 – دۆزینەوەی دەوروبەر و شیکردنەوەی پڕاگماتیکی
70	یەکەم / نیشانکارەکان
70	ا – نیشانە کەسیەکان و دۆزینەوەی ناسنامەی بەشداربوان
74	ب – دۆزینەوەی کات
77	ج– دۆزینەوەی شوێن
81	دووەم / گریمانە پێشەکییەکان
82	• دۆزینەوەی پاشخان
83	سێیەم / کردە قسەیەکان
83	ا – کردەی دەربڕین
83	ب – کردەی مەبەست
84	ج – کردەی پاشکار
85	• دۆزینەوی مەبەست
91	چوارەم / دەرکەوتەکان
93	• نموونەی پڕاکتیکی
94	– نموونەی یەکەم
96	– نموونەی دووەم
100	– نموونەی سێیەم
105	ئەنجام
110 – 107	سەرچاوەکان
أ	پوختە بە زمانی عەرەبی
A	پوختە بە زمانی ئینگلیزی

- **ليستى وشه و زاراوەكان :**

Conversation	ئاخاوتن
Audience	ئامادەبوو
Topic	بابەت
Induction	بەرئەنجام
Normal use	بەكارهێنانى ئاسايى
Parasitic use	بەكارهێنانى نائاسايى
Principles	بنەما
Comprehension	دەرككردن
Backg round	پاشخان
Syantagmatic relation	پەيوەنديى ئاسۆيى
Pragmatic	پراگماتيك
Introduction minor	پێشەكى بچووك
Introduction major	پێشەكى گەورە
Semantic clash	پێكدادانى واتايى
Construction	بنياتنان
Inference	دەرئەنجام
Implication	دەركەوتەى واتايى
Text	دەق
Context	دەوروبەر
Literary context	دەوروبەرى ئەدەبى
Situation context	دەوروبەرى بار
Micro context	دەوروبەرى بچووك
Linguistic context	دەوروبەرى زمانى
Emotional context	دەوروبەرى سۆز
Cultural context	دەوروبەرى كەلتورى
Social context	دەوروبەرى كۆمەلآيەتى
Macro context	دەوروبەرى فراوان
Historical context	دەوروبەرى مێژوويى
Analysis	ڕاڤەكردن
Structure	ڕۆنان

Knowledge	زانیاری
Manner	شێواز
Massage formally	شێوەی پەیام
Place	شوێن
Discourse	گوتار
Utterance	گوتن
Hearer	گوێگر
Time	کات
Channal	کەناڵ
Process	کردە
Generalizacion	فراوان کردنی واتا
Clue	قەرینە
Speaker	قسەکەر
Deviation	لادان
Amblgnity	لێڵی
Intension	مەبەست
Inconvenient	ناتەبایی
Incompatability	نەگونجان
Content	ناوەرۆك
Sender	نێرەر
Deixis	نیشانکارەکان
Expressive	هەست دەربڕین
Semantic redudancy	هەڵئاوسانی واتایی
Elicitaion	هەڵێنجان
Collocation meaning	واتایی هاورێیەتی
Receiver	وەرگر

پێشەکی

پێشەکی

1 – ناونیشانی نامەکە :

نامەکە بە ناونیشانی (دەوروبەر ڕۆڵی لە ڕوونکردنەوەی واتای شیعردا) یە , کە لێکۆڵینەوەیەکی پڕاگماتیکیە , بەمەش نامەکە تەرخانکراوە بۆ شیکردنەوە و لێکدانەوەی واتا و مەبەستی دەربڕین لە ڕوانگەی دەوروبەر(Context) بە نموونەی دەقی شیعری .

2 – هۆی هەڵبژاردنی بابەتەکە :

دەوروبەر وەك بابەتێکی گرنگی نێو بواری پڕاگماتیك ڕۆڵی هەیە لە لێکدانەوە و ڕوونکردنەوەی واتا و مەبەست لە شیعردا , کە جۆرێك لە تەمەومژی لەخۆ دەگرێت و کێڵگەیەکی بەر فراوانی لادانی واتاییە , بۆیە لەم ڕووەوە هەڵبژاردنی بابەتەکە کارێکی بە سوود دەبێت بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم تەم و مژییە .

3 – سنووری لێکۆڵینەوەکە :

ئەم لێکۆڵینەوەیە لە چوارچێوەی زمانی کوردی – زاری ناوڕاست دایە , کە لێکدانەوەی پڕاگماتیکی بۆ دەقی شیعری (نووسراو) دەکرێت پشت بەستوو بە دەوروبەر .

4 – ڕێبازی لێکۆلینەوەکە :

ئەم لێکۆڵینەوەیە پشت بە ڕێبازی وەسفی شیکاری دەبەستێ , بۆ لێکدانەوە و شیکردنەوەی واتا و مەبەست لە دەقی شعیریدا بە بەڵگە و نیشانەی لۆجیکی .

5 – ناوەڕۆکی نامەکە :

نامەکە لە پێشەکی و دوو بەش و کورتە و ئەنجام پێك هاتووە بەم شێوەیە :

بەشی یەکەم / جۆر و بنەماکانی دەوروبەر :

(پێناسەی دەوروبەر , جۆرەکانی دەوروبەر , بنەماکانی دەوروبەر , ڕۆنانی دەوروبەر , سنوری دەوروبەر , دەوروبەر و یەکەی واتایی , پچڕانی دەوروبەر , گەڕاندنەوەی دەوروبەر , هەڵبژاردنی دەوروبەر , دەوروبەر و مەبەست , ئەنجامگیری و دەوروبەر , ڕۆڵی دەوروبەر لە ڕوونکردنەوەی واتادا , کاریگەری دەوروبەر لە گۆڕینی واتادا) .

بەشی دووەم / دۆزینەوەی دەوروبەر لە زمانی شیعردا :

(زمانی شیعر , لادانی واتایی لە زمانی شیعردا , خوێندنەوە و ڕاڤەکردنی زمانی شیعر , ئەندازەی تێگەیشتن لە زمانی شیعردا , دوروبەر و قۆناغەکانی شیکردنەوەی پڕاگماتیکی , دۆزینەوەی دەوروبەر و شیکردنەوەی پڕاگماتیکی , نموونەی پڕاکتیکی) .

بەشی یەکەم
جۆر و بنەماکانی دەوروبەر

بەشی یەکەم : جۆر و بنەماکانی دەوروبەر .

1- پێناسەی دەوروبەر Context .

لەزۆربەی بابەت و لێکۆڵینەوەکانی بواری واتادا بە شێوەیەکی ڕاستەخۆ باس لە بابەتی دەوروبەر و ڕۆڵی لە زمان بەگشتی و تایبەت لە ڕاڤەکردن و لێکدانەوەی واتا و مەبەستدا کراوە , چونکە دەوروبەر وەك چەمکێکی فراوان هەموو ئەو شتانە دەگرێتەوە کە کاریگەریان لەسەر زمان هەیە لە ئێستا و ڕابردوودا (عبدالواحیدمشیر دزەیی:28:2010) . بیروبۆچوون سەبارەت بە دەوروبەر لە سالانی سیەکاندا سەری هەڵدا , کاتێ گرنگی درا بە کۆمەڵ و پەیوەندی کۆمەلایەتی کە مرۆڤ دەتوانێت بە هۆی زمانەوە لە ئەندامانی کۆمەڵەکەی بگات و تێیان بگەیەنێ . بە تایبەتی لەسەردەمی (مالینۆفسکی و فێرث) ئەم ڕێبازە زیاتر پەرەی سەند و بایەخی پێ دراوە , هەروەها چەند زمانەوانێکی تر وەك هالیدای و روبینز و بازل و کاتز و ڤودر بەشدارییان کردووە و بەرهەمیان دەربارەی ئەم بابەتە تۆمارکردووە (ساجیدەعبدوڵلا:27:2008) .

دەوروبەر ئەو ڕەگەزانە لەخۆ دەگرێت کە ڕۆلیان هەیە لە دیاریکردن و ڕوونکردنەوە و ڕاڤەکردنی واتا و مەبەستدا , لەمبارەیەوە (لاینز) دەڵێ : ئەو دەوروبەرەم بدێ کە وشەکەی تێدا بەکارهاتووە واتاکەت دەدەمێ (عبدالواحیدمشیردزەیی:28:2010) , واتە لە ڕێگەی دەوروبەر دەتوانین واتای مەبەست لە وشەدا دەست نیشان بکەین , لەبەر ئەوەی وشە لە دەوروبەردا واتای جێگر دەبێت و سنوورداردەبێت , مەودای دەوروبەر پتر لە ژینگەی کۆمەلایەتی و فیزیکییدا دەردەکەوێت , بە گشتیش زانیاری (knowledge) دەگرێتەوە , کە هەموو ئەمانە ڕۆڵی سەرەکی لە لێکدانەوەی دەق یان دەربڕاو دەبینن (تریفە عومەر ئەحمەد:47:2008) . هەروەها دەوروبەر ئەو چوارچێوە هاوبەشە زمانی و نازمانییەش دەگرێتەوە کە (واتا) جۆر بە جۆرەکانی تێدا ساغ دەبێتەوە , لەبەر ئەوەی لە دەرەوەی دەوروبەر واتای وشە بە تەواوی دەستەبەر نابێت (سالم شاکر:31:1992) . ئاشکرایە هەر دەربڕینێکی زمانی یا نازمانی , نووسراو یان زارەکی بێت چەند مەبەستێکی شاراوەی لەگەڵ دەردەبڕدرێت و پێویست بە لێکدانەوە و ڕوونکردنەوە دەکات , کە دەکرێت بەهۆی گیرکردنی دەربڕینەکە بە دەوروبەر و زانینی ئەو بارودۆخەی دەربڕاوەکەی تێدا دەربڕاوە مەبەستەکە ڕوون بکرێتەوە , بەو پێیەی پێکهاتی وشە و ڕستەکان چەند نیاز و مەبەستێکی لێ پەیدا دەبێ , کە دەرهاویشتەی لایەنی سۆز و هەڵچوونی قسەکەرە . سەبارەت بە پێناسەکردنی دەوروبەر , زمانەوان و شارەزایانی بواری واتا تێڕوانین و بۆچوونی جیاجیایان هەیە , کە هەر یەکەیان بەپێی بۆچوون و میتۆدی کارەکەی دواوە و سەرنج و تێڕوانینی خۆی تۆمارکردووە .

لێرە دا هەندێ لەو بۆچوون و پێناسانە دەخەینەڕوو , کە بۆ چەمك و بابەتی دەوروبەر کراوە :

1- بریتییە لە کۆمەڵە ڕەگەزێك بۆ بارێکی دیاریکراوی ئاخاوتن (هادی نهر:1988 : 188) .
ئەم پێناسەیە جەخت لەسەر ڕەگەزەکانی دەوروبەر دەکات , کە ڕۆڵیان هەیە لە ڕوونکردنەوە و لێکدانەوەی واتا مەبەست لە ئاخاوتنێکی تایبەت و بارودۆخێکی دیاریکراودا , ڕەگەزەکان وەك (قسەکەر , گوێگر , کات , شوێن ,……..هتد) .

2- بریتییە لە زانیاری و ڕاستیی زیاتر , کەبەشدار دەبێت لەگەڵ واتای فەرهەنگی وشە بۆ دیاریکردنی واتای مەبەست (منقور عبدالجلیل:89:2001) .

3- زانیاری پێشینەیە , کە گریمانە دەکرێت هاوبەش بێت لە نێوان قسەکەر و گوێگردا , ئەو زانیاریە پێشینەیە هۆیەکە بۆ ئەوەی گوێگر بگات بەو مەبەستانەی لە گوتنەکانی قسەکەر دایە .(Leech:1983:13)

4- بریتییە لەو زانیاری و گریمانانەی , کە شوێن کەوتەی ئاخاوتنن بە ئامانجی ئەوەی بگات بەو مەبەستانەی , کە لە گوتنەکانی قسەکەر , باری گوتنەکە , بارودۆخی قسەکەر یان گوێگردا هەیە (فهد بن شتوی:27:2005) .
ئاشکرایە قسەکەر لە پرۆسەی پەیوەندی کردندا بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ هەندێ زانیاری لە دەربڕینەکانیدا بە دەستەوە دەدات , کە یارمەتیدەرن بۆ ڕوونکردنەوە و لێکدانەوەی ئەو واتا و مەبەستانەی قسەکەر لە گوتنەکاندا بە شاراوەی دەریان دەبڕێت .

5- بریتییە لە دیاریکردن و ڕوونکردنەوەی ئەو مەبەستە دەربڕاو و دەرنەبڕاوانەی , کە لە ئاخاوتن بەرهەم دێن (جون لاینز :222:1978) .
ئەم پێناسەیە ئاماژەدانە بە ڕۆڵ و گرنگی دەوروبەر لەدیاریکردن و ڕوونکردنەوی مەبەست , کە لە ئاخاوتن بەنادیاری دەربڕاوە .

6- ڕەواندنەوەی تەمومژی و لێڵیە لە دەربڕیندا , یارمەتیدەرە بۆ ڕوونکردنەوەی واتا (عبدالقادر عبدالجلیل:540:2002) .
جێگەی ئاماژە پێدانە , کە تەمومژی تەنیا لە نووسیندایە نەك ئاخاوتن , لە هەموو بارێکیشدا ناتوانرێ تەنیا لە ڕێگەی دەوروبەرەوە تەمومژی برەوێندرێتەوە , بەڵکو هۆکاری تری وەك هێز و ئاوازەش ڕۆڵ دەبینن .

7- خستنەڕوو و ئاماژە پێدانە بەو هۆکارانەی کە دەتوانن فۆرم و واتا و گونجاوی ئاخاوتن دەربخەن (crystal:1992:79) .
دەوروبەر کۆمەڵێك هۆکاری زمانی و نازمانی لە خۆدەگرێت , ئەم هۆکارانە دەتوانن بەپێی بارودۆخی ئاخاوتنەکە فۆرم و واتاکان بگونجێنن لەگەڵ ئەو بارە تازەیەی تێیدا دەردەکەوێت .

8– ئەو چوارچێوە زمانییە کە شوێنەواری فۆنیم , وشە , ڕستە پێك دەهێنێ , هەروەها پەیوەندی شێوەی ناوەوە و بار دەگرێتەوە (یحی عبابنە و امنە الزعبی:54:2008) .
ئەمەش ئەو چوارچێوە زمانیە دەگرێتەوە , کە مەبەست تێیدا گیرکردنی ئاخاوتنە بە دەوروبەر لە ڕێگەی پەیوەندی ناوەوەی پێکهاتە زمانیەکە و بارودۆخی دەرەوە .

9– بریتییە لە دەقێکی تر , یان هاوەڵ دەقێکە بۆ دەقێکی سەر زاری , کە وەك پردێك وایە هێما زمانیەکان بە ژینگەی دەرەوە دەبەستێتەوە (یوسف نور عوظ:29:1410) .
ناساندنی دەوروبەر بە دەقێکیتر یان هاوەڵ دەقێك بۆ دەقێکی سەرزاری , بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە دەق مانای زۆر بە خۆوە هەڵدەگرێت , پێویستی بە لێکدانەوە هەیە .

10– بروس انغام دەڵێ : دەوروبەر واتە یەکێك لەم دووانە , یەکەمیان دەوروبەری زمانی بریتییە لەو کەرستانەی کە لە پێش و لە دوای وشەدا دێت , دووەمیان دەوروبەری نازمانی ئەویش بریتییە لەو بارودۆخەی دەرەوە کە دەربڕینی تێدا ئەنجام دەدرێت (ردةاللةبن ردة:40:1418) .

هەموو ئەو پێناسانەی کە دەربارەی دەوروبەر خستمانەڕوو , دەبینین هەر یەکێکیان لە گۆشە نیگایەکی تایبەتەوە ڕوانیویەتیە بابەتەکە , بەڵام هەموویان بەدەوری تەوەرەیەکدا دەخولێتەوە , ئەویش بریتییە لەوەی کە دەوروبەر هۆیەکە بۆ ڕوونکردنەوەی واتا و ئاشکراکردنی مەبەست لە دەربڕیندا .

بەم پێیە و لە ژێر رۆشنایی ئەو بیروبۆچوون و پێناسانەی , کە لەلایەن زمانەوان و پسپۆرانی بواری واتا بۆ دەوروبەر کراوە دەتوانین بڵێین : دەوروبەر بریتیە لەو ژینگە (زمانی , نازمانی) یەی , کە دەربڕینی تێدا ساغ دەبێتەوە , ئامانج و مەبەستی قسەکەر دەپێکێ , ئەو گریمانە و تەمومژیانەش ناهێڵێ , کە لە وشە , رستە , دەق , گوتنەکاندا بەدی دەکرێت , کەواتە دەوروبەر وەك هاوکێشەیەکی پڕاگماتیکی (واتا) ی تێدا شیکار دەکرێت .
بۆ نموونە :
– گیراوەکەتان گرتەوە .
ئەم دەربڕینە جۆرێك لە تەم و مژی لەخۆ گرتووە , کە نازانرێ مەبەست لە (گیراوەکە) کەسێکی بەندکراوە یان گیراوەی کیمیاوی یان جۆرێکی دەرمانە....هتد , بەڵام دەتوانرێت لە ڕێگەی زانینی ئەو دەوروبەرەی دەربڕینەکەی تێدا دەربڕاوە بگەین بە واتا و مەبەستی دەربڕاوەکە .
گریمان ئەو دەوروبەرەی دەربڕینەکەی تێدا دەربڕاوە تاقیگەیە , ئەوا مەبەست لە گرتنەوەی (گیراو)ەکە مادەیەکی کیمیاوی دەبێت نەوەك کەسێکی بەندکراو , بەڵام ئەگەر دەوروبەری دەربڕینەکە بۆ شوینێکی وەك بەندیخانە بگۆڕێت , ئەوا مەبەست لە گرتنەوەی (گیراو)ەکە کەسێکی بەند کراوە , نەوەك ماددەیەك یان گیراوەیەکی کیمیاوی .
کەواتە دەوروبەر وەك هاوکێشەیەکی پڕاگماتیکی توانی واتا و مەبەستی نێو دەربڕاوەکان شیکار بکات .

2- جۆرەکانی دەوروبەر Kinds Context .

ئەو تێڕوانین و بۆچوونە جیاوازانەی لە بارەی چەمك و پێناسەی دەوروبەر لە نێو زمانەوانەکاندا هەن , کاریگەری و ڕەنگدانەوەی لەسەر دیاریکردنی جۆرەکانیش هەیە . زمان دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە , لەناو کۆمەڵ سەری هەڵداوە و لە ژێر کاریگەری کۆمەڵ دا گۆڕانکاری و جیاوازی تێ دەکەوێت , دەوروبەریش وەك یەکەیەکی واتایی لە ژێر ئەو کاریگەریەدایە و بەدەر نیە لەو جیاوازیانە . بۆیە شێوە دابەش کردنێکی یەکگرتوو بۆ جۆرەکانی دەوروبەر بە ڕوونی نابینرێت , هەریەك بەپێی پێویست و میتۆدی لێکۆڵینەوەکەی جۆرەکانی دیاریکردووە , ئەمەش بۆ پەیوەندی بەربلاوی بە بوارەکانی تر دەگەڕێتەوە , کە وای کردووە زیاتر لەشێوەیەك دابەشکردن بۆ جۆرەکانی دەوروبەر بکرێت , بەلاّم بە شێوەیەکی گشتی زمانەوانەکان دوو جۆر دەوروبەر (context) یان دەست نیشان کردووە , ئەویش دەوروبەری زمانی (linguistic context) یان (verbal context) , دەوروبەری کۆمەڵایەتی (social context) (تمام حسان :295:1979) , کە ئەوەی دووەمیان لای (firth) دەوروبەری بار (context of situation) ی پێ دەووترێ , لای (palmer) بە دەوروبەری نازمانی (non-linguistic context) ناوی هاتووە (palmer:1977:92-101) .

سەبارەت بە جۆرەکانی دەوروبەر و تێڕوانینە جیاجیاکان چەند بۆچوونێك وەردەگرین لەوانە فێرث (firth) بە شێوەیەکی گشتی دوو جۆر دەوروبەر جیادەکاتەوە (عبدالعزيزبن ردة الطلحى:6:2008), **کە بریتین لە :**

1- **دەوروبەری بار** Situational context.

2- **دەوروبەری زمانی** Linguistic context.

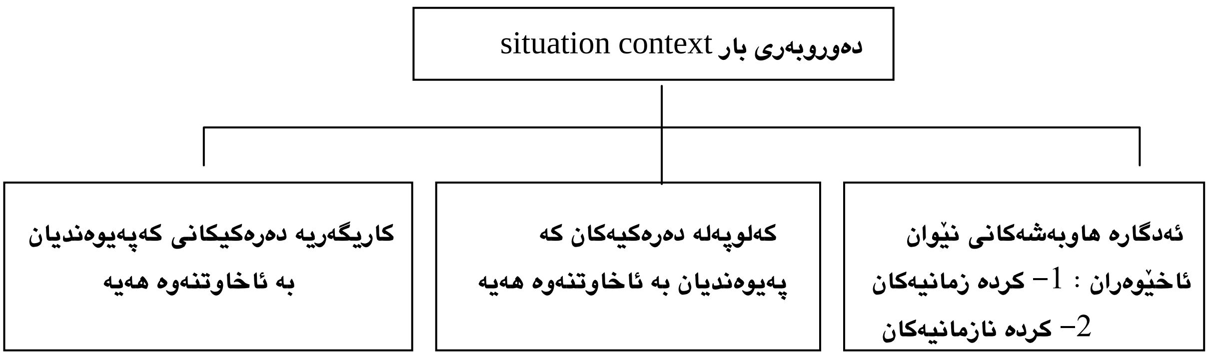

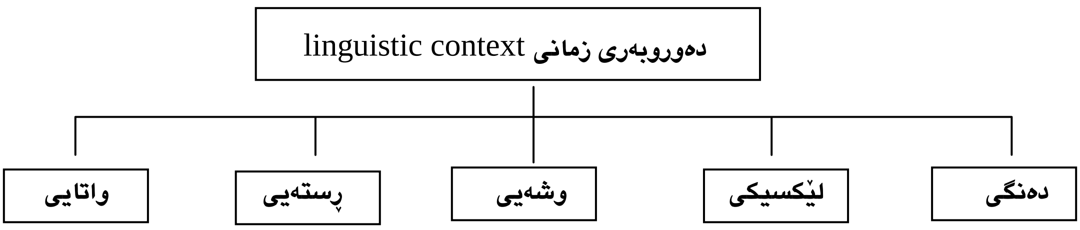

فێرث لە دەوروبەری زمانی دا گرنگیەکی زۆر بە هاوڕێیەتی نێوان وشەکان دەدات لە دەق دا , کە گۆڕانکاری بەسەر واتای وشەکاندا دەێنن . ئەم زمانەوانە لەڕوانگەی دەوروبەرەوە دەیڕوانییە زمان , جەختێکی زۆری لەسەر ئەرکی کۆمەڵایەتی زمان دەکرد (ستیڤن اولمان:64:1986) , فێرث سەیری زمانی دەکرد وەك کردارێکی کۆمەڵایەتی یان چالاکیەکی کۆمەڵایەتی , بەمەش تیۆری فێرثی زمانەوانی لەسەر بناغەی پێوەندی زمان بە تاك و کۆمەڵەوە دامەزراند , وای بۆ دەچوو کە واتا ئەنجامی پەیوەندییە ناوخۆیی و بە ناو یەك چووەکانە , بە تەنها پەیوەستی کاتێکی دیاریکراو نیە کە دەنگ و ڕەنگی لەگەڵ دا بێت , بەڵکو بەرهەم و دەرئەنجامی بار و هەڵوێستە زیندووەکانە , کە لە لایەن تاکەکانی نێو کۆمەڵگا پیادە دەکرێت , بە جۆرێك ڕستە لە کۆتاییدا واتاکەی لە چوارچێوەی بەرگی ڕووداوەکانەوە وەردەگرێت , واتە لە چوارچێوەی دەوروبەری بار context of situation (یحی احمد:81:1989) . فێرث لە تیۆرەکەیدا (contextual theory) لە چوارچێوەی شیکردنەوەی زمان دەرنەچووە , واتای ڕزگارکرد لەو رەخنانەی کە دووچاری تیۆرەکانی ناولێنان و هۆشەکی و رەوشتی دەبوونەوە , کە ئاماژەی بەوە کرد لێکۆڵینەوە لە زمان دا دەبێ لە چوارچێوەی زمان دا بێت , بۆیە فێرث بانگەوازی ئەوەی دەکرد کە واتا ڕوون نابێتەوە تەنیا لەناو دەوروبەری یەکەکانی زمان نەبێت , واتە دانانی یان بەکارهێنانی لە دەوروبەری جیاوازەوە .

لای هالیدای (Halliday) لێکۆڵینەوەی زمان بە پلەی یەکەم بریتیی بوو لە لێکۆڵینەوەی واتا , کە وای دەبینی زمان بریتییە لە جۆرێك لە ڕەوشتی واتای ئەگەری , واتە ئەو ئەرکانەیە کە مرۆڤ بە زمان جێ بەجێی دەکات .

هالیدای تێڕوانینێکی جیایی بۆ دەوروبەر هەیە , بەلایەوە دەوروبەر پێکهاتووە لە :

1– بوار field : ئەو بابەتە سەرەکییەیە کە بەشداربوان گفتوگۆی لە بارەوە دەکەن , لە گوزارشت کردنیدا زمان پێکهاتەیەکی سەرەکی دەبێت .

2– ڕێگا tenor : واتە سروشتی پەیوەندی نێوان بەشداربوانی دەربڕینەکە , جۆری ئەو پەیوەندییەی لە نێوان بەشداربواندایە , ئایا پەیوەندیەکی فەرمی یان نافەرمیە , ئاشکرا یان شاراوەیە , ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆیە ....هتد .

3– شێواز mode : واتە جۆری دەقی بە کارهاتوو لە کردەی پەیوەندی کردندا . ئەویش دەوەستێتە سەر چۆنیەتی پێکهاتی دەقەکە کە شێوازی بەکارهێنانی زمانی و هۆکارەکانی ڕەوانبێژی دەگرێتەوە , بەجۆرێك ئایا دەقەکە زارەکییە یان نووسراوە , گفتوگۆ ئامێزە , فەرماندانە , گێڕانەوەیە ...هتد . (یحی احمد:85:1989) .

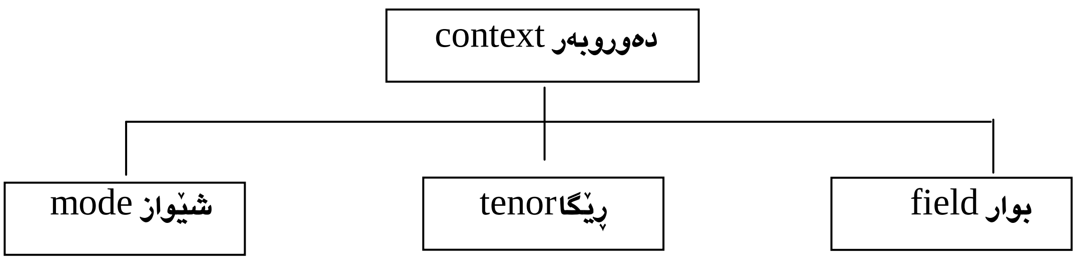

کلیمر (Klammer) چوار جۆر دەوروبەر دەست نیشان دەکات :

1 – دەوروبەری زمانی Linguistic context .
2 – دەوروبەری دەروونی Emotional context .
3 – دەوروبەری بار Situational context .
4 – دەوروبەری کەلتوری Cultural context (Klammer:1977:160) .

هەروەها گرایس (Grice) تێروانینێکی تری هەیە بۆ دەوروبەر و ئەمیش چوار جۆر دەوروبەر دیاری دەکات بەم شێوەیە :

1 – دەوروبەری فیزیکی .
2 – دەوروبەری زمانی .
3 – دەوروبەری زانیاری .
4 – دەوروبەری کۆمەڵایەتی (مهدی ابراهیم:2010:13) .

بەپێی ئەم دابەشکردنانە دەگەینە ئەو ئەنجامەی , کە بڵێین هەر چەندە لە شێوەی دابەشکردن و دانانی زاراوەکان جیاوازی هەیە , بەڵام لە ناوەڕۆکدا تاڕادەیەکی زۆر لەیەك نزیکن , کە هەموویان لە چوارچێوەی یەك تەوەر دەخولێنەوە ئەویش پەیوەندی کەرستەزمانیەکان , کاریگەری ژینگەی دەرەوەیە لەسەر کەرستە زمانیەکان .

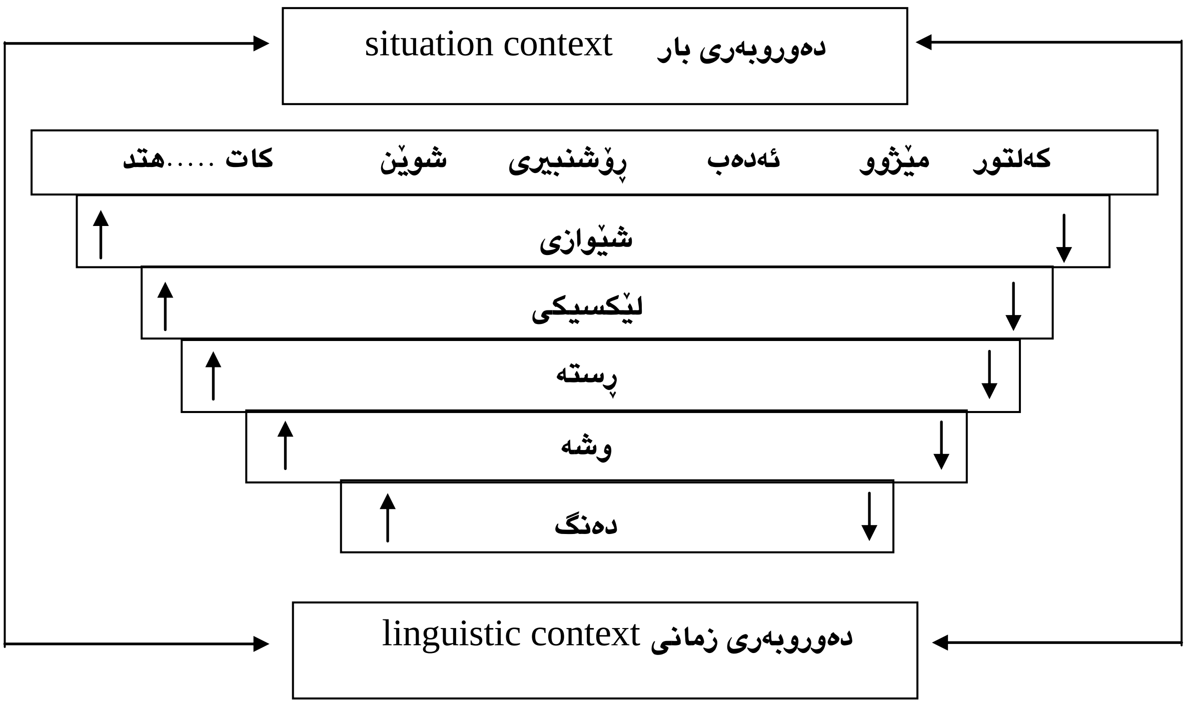

لێرەدا بە پێی پێوستی و پێوەندی باسەکەمان تیشك دەخەینە سەر هەندێ لە جۆرەکانی دەوروبەر (context) و بەم شێوەیە ڕیزبەندیان دەکەین :

ا – دەوروبەری زمانی Linguistic context .

ژینگەیەکی زمانییە , پەیوەستە بەڕێوشوێنی زمان و وشە و ڕیزبوونە جیاوازەکان (نورالهدى لوشن:98:1995) , کە تێدا پەیوەندی کەرستە زمانیەکان لە ناو پێکهاتەیەکدا لە بەر چاو دەگیرێت , بەو پێیەی لە دەوروبەری زمانی پەیوەندی وشە بە وشەکانی پێشتر و دواتر لێکدەدرێتەوە (عبدالواحيد مشير دزەيى:24:2009) , ئەو پەیوەندیەش , پەیوەندیەکی ئاسۆییە (syntagmatic relations) پەیوەستە بە چوارچێوەی ناوەوەی زمان وەك ڕیزبوونی کەرستەکان , گونجان و نەگونجانیان , بە دوایەك هاتنی کەرستەکان (فاطمة الشيدى :22:2011) , لەم پەیوەندییە دا هەموو ئەو هێمایانە پەیڕەوێك دروست دەکەن بەهای هەر هێمایەك لەپەیوەندی نێوان هێماکاندا هاتووە (محمد معروف فتاح :47:1985) , کە لەڕێگەی ئەو پەیوەندیەوە کەرستەکان دەتوانن واتایەکی جیاواز لەواتا تایبەت و فەرهەنگیەکەی بە دەستەوە بدات . کەواتە دەوروبەری زمانی زیاتر هاوڕێیەتی و بەیەکەوەهاتنی کەرستە زمانییەکان و فۆڕمە ئەرکییەکان دەگرێتەوە .

بۆ نموونە وشەی (باش) لەگەڵ وشەی :

1– (پارە) واتای (زۆر) دەدات .

وەك / **ڕۆڤار لە کارەکەی پارەیەکی باشی دەست دەکەوێت** .

2–(پزیشك) واتای (شارەزا)یی دەدات .

وەك / **ڕۆڤار پزیشکیکی باشە** .

3–(قوتابی) واتای (زیرەك)یی دەدات .

وەك / **ڕۆڤار قوتابیەکی باشە** .

ب – دەوروبەری بار Situational context .

ئەو دەوروبەرەیە کە پرۆسەی تێ گەیشتنی تێدا ئەنجام دەدرێت , کات و شوێنی ئاخاوتن و پەیوەندی نێوان ئاخێوەران و نەریتی هاوبەشی نێوانیان لەگەڵ ئەو دەربڕینانەی پێش ئاخاوتنەکە دەگرێتەوە (خولةطالب الابراهيمي:259:1997) , دەوروبەری بار بارودۆخی دەرەوە دەگرێتەوە , یان ئەو هەڵوێست و بارەی دەرەوەیە کە دەکرێت وشەی تێدا دەربکەوێت , تێدا واتای دەربڕاوەکە بەگۆڕانی باری دەرەوە دەگۆڕێت (منقورعبدالجليل:90:2002) , دەوروبەری بار ئاراستەکانی دەرەوەیە لەسەر دەقێك یان هەر پێکهاتەیەکی زمانیدا , لەگەڵ ئەو ئاماژە و هێمایانەی ڕۆڵیان هەیە لە لێکدانەوەی واتا و مەبەستدا . ئەمە جگە لە زانیاری هاوبەشی نێوان بەشداربوان , چونکە بەشێکی زۆر لە واتای وشە و ڕستە بەکارهێنراوەکان پشت دەبەستێ بە زانیاری هاوبەشی نێوان قسەکەر و گوێگر , بۆیە پێویستمان بە دەوروبەری بار دەبێت . کەواتە دەوروبەری بار

ڕاستیەکانی پەیوەست بە بەشداربوون لە ڕووداوی زمانی , خودی ڕووداوە زمانیەکە , شتە مادییەکان کە پەیوەندیەکی ڕاستەوخۆیان بە ڕووداوی زمانی هەیە دەگرێتەوە .
بۆ نموونە دەربڕینێکی وەك :
– دەست خۆش .
ئاسایی ئەم دەربڕینە پاش نیشاندانی هەڵوێستێکی باش بەکاردەهێنرێت , بەڵام زۆر جار لە بارێکی دیاریکراو و دوای هەڵویستێکی نەشیاو ئەویش لەژێر کاریگەری باری دەرەوەی دەربڕینەکە وەکو توانج بەکاردێت .

ج – دەوروبەری کەلتوری Cultural context .

لێکدانەوی واتای دەربڕاوێکە بەپێی هەڵوێستێکی دیاریکراو , ڕۆڵی گرنگ دەبینیٚ لە دەست نیشان کردنی واتای مەبەست لەو وشانەی بەکارهێنانی گشتیان هەیە . ئەمیش بە لەبەر چاو گرتنی ئەو پاشخانە کەلتوریەی بەشداربوانی دەربڕاوەکە هەیانە , ئەگینا پڕۆسەی دەست نیشانکردنی واتای مەبەست سەرکەوتوو نابێت و بەناتەواوی و بیٚ بنەما لێکدەدرێتەوە .
بۆ نموونە وشەی (ڕەگ) بە پێی ئەو دەورووبەرە کەلتوریەی تێیدا دەردەکەوێت واتا و مەبەستی جیاجیا دەدات وەك :

– ڕەگی (ڕابردوو , ڕانەبردوو) لە بواری زمانەوانی .
– ڕەگی (دار و درەخت) لە بواری کشتوکاڵ .
– ڕەگی (دووجا .سیٚ جا) لە بواری ژمێریاری .
– ڕەگی (ددان) لە بواری پزیشکی ددان .

د – دەوروبەری سۆز Emotional context .

دەوربەری سۆز پەیوەستە بە کاریگەری و دیاریکردنی پلەی سۆز و هەڵچوون , کە بە هۆیەوە دەتوانرێت مەبەستی قسەکەر لەناو دەربڕینێکی دیاریکراو دەست نیشان بکرێت , بە گوێرەی پلەی بە هێزی و لاوازی هەڵچوونەکە . بەو پێیەی هەموو دەربڕینە زمانی و نازمانیەکان ڕنگدانەوە و ئاماژەیە بۆ وێنەیەکی دەروونی ناوەوە , کە سەرەتا هەستی پیٚ دەکرێت و پاشان گوزارشتی لیٚ دەکرێت , سا لە دەقێکی سەرزاری یان نووسراو بێت .
بۆ نموونە بە گوێرەی هەڵوێستێکی سۆزداری واتای وشەی (ڕق لیٚ بوونەوە) جیایە لەگەڵ واتای وشەی (حەز پیٚ نەکردن) .

هـ – دەوروبەری کۆمەڵایەتی Social context .

دەوروبەری کۆمەڵایەتی بریتییە لە دیاریکردنی ئەو جۆرە پەیوەندییەی کە لە نێوان نێرەر و وەرگردا هەیە , واتە دەست نیشانی جۆری پەیوەندی نێوان قسەکەر و گوێگر و بەشداربوانی نێو دەربڕاوەکە دەکات . هەروەها پلەی کۆمەڵایەتی و ئاستی ڕۆشنبیریش دیاری دەکات , کە ئەمانە

ڕۆڵ دەبینن لە ڕوونکردنەوەی واتای مەبەست لە دەربڕیندا . سەرەڕای ئەمانە دەوروبەری کۆمەڵایەتی شیکردنەوە بۆ ئەو هەڵوێستەش دەکات , کە دەربڕینەکەی تێدا دەربڕاوە ئایا هەڵوێست و بارێکی (فەرمیە , نافەرمیە , گونجاوە , ڕێگە پێدراوە..........هتد .

بۆ نموونە بە پێی هەڵوێست و پلەی کۆمەڵایەتی , ئاستی ڕۆشنبیری بە کارهێنانی وشەکانی (خاتوون , خانم , خانمەکەم , خێزانەکەم , دایکی منداڵان , هاوسەری ژیان,.....هتد) گۆڕاوە بە گوێرەی ئەو دەوروبەرە کۆمەڵایەتییەی وشەکەی تێدا دەربڕاوە .

و- دەوروبەری ئەدەبی Literary context .

دەوروبەری ئەدەبی لێکدانەوە و ڕاڤەکردنی واتای وشە و ڕستەیە لە چوارچێوەی دەقێکی ئەدەبی نووسراو یان گوتراودا , چونکە وشە و ڕستە لە دەوروبەری ئەدەبیدا لێکدانەوەی جیاواز لە واتای سیمانتیکی هەڵدەگرێت , ئەدەبنووس مەبەستەکانی بەئاشکرا دەرنابڕێت , بەڵکو لەژێر پەردەی کەرستە زمانیەکان بیری خوێنەر سەرقاڵ دەکات (تریفە عومەر ئەحمەد:53:2008) . بوونی لادانی واتایی و هونەرەکانی ڕەوانبێژی و ناونیشانی ئەدەبی مانای هەڵگرتنی لێکدانەوە و خوێندنەوەی پڕاگماتیکیانەی دەقێکی ئەدەبییە . کەواتە گەڕان بە دوای واتا و مەبەستەکانی دەق و شێوازی ئاڕاستەکردنیان دەمانگەیەنێتە سنوری ئەو دەوروبەرە ئەدەبییەی , کە لێکدانەوە و خوێندنەوە بۆ دەقێکی ئەدەبی تیایدا دەکرێت , بۆ نموونە پەشێو لە دەقێکی شیعریدا دەڵێ :

بۆ هادی عەلەوی
تۆ ,لە سەردەمی کورتەبالایان ,
بالای بەرزی خۆت لە کوێ هێناوە؟
تۆ , لە سەردەمی قاتی و نەهاتا ,
وەرزی سەوزی خۆت لە کوێ هێناوە ؟
لەبەر خرینگەی
شیر و ... زرینگەی
ئاڵتونی قورەیش......هتد . (عەبدوڵڵا پەشێو:159:2008) .

لەناونیشانی دەقدا (هادی عەلەوی) کە وەك ئاماژەیەك بەکارهێنراوە , شاعیر تەنیا مەبەستی لە ئاماژە بۆ کراوەکەی نیە , بەڵکو هەموو ئەوانەی لە ئاستی ئەو کارەساتە گەورەیەی هەڵەبجە هاتنە گۆ , خوێنەر بەهۆی دەوروبەرە ئەدەبیەکە و زانیاری پێشینە دەربارەی باس لێکراو دەزانێ کە هادی عەلەوی بیرمەندێکی عیراقیە و یەکێکە لە نووسەرە بە تواناکانی عەرەب , دەتوانێ هەر دوو ئاستی ئەدەبی شاعیر و باس لێکراو هەڵبسەنگێنێت , کەنزیکایەتی هەر دووکیان بۆ پیشەی ئەدەبیان دەگەڕێتەوە .

ژ- دەوروبەری مێژووی Historical context .

دەوروبـــەری مێـــژووی ئـــەو هەڵوێســـت و بـــارە مێژووییـــە ڕوون دەکاتـــەوە , کـــە دەربڕاوێـــك تێیـدا دەردەکـەوێت , لـە فەرهـەنگی زمـانی هـەر میللەتێکـدا هەنـدێ دەسـتەواژە و وشـە هـەن هـەڵگری واتـــایی تایبـــەتین , کـــە ڕەنگدانـــەوی ئـــاین و مێـــژوو و کـــەلتوری ئـــەو میللەتەیـــە , ئـــەم وشـــانەش دەکرێ وەك دەوروبـەرێکی مێژوویی لـە لێکدانـەوەی مەبەسـتی نێـو دەربڕاوەکـان پشـتی پـێ ببەسـترێت وەك (کۆڕەو , ساڵی گرانیەکە , ڕاپەڕینـە مەزنەکە , لافاوەکـەی سلێمانی ......هتـد) . ئەم دەسـتەواژانە هـەر یـەکێکیان ئامـاژە بـۆ سـەردەمێکی دیـاریکراوی مێـژووی گـەلی کـورد دەکـەن , کـە دەتوانرێـت وەك دەوروبەرێکی گونجاو بۆ لێکدانەوی مەبەستە پڕاگماتیکیەکانی نێو دەقێك یان هـەر دەربڕاوێکـی تـر سـودی لـێ وەربگـرین . پڕۆسـەکەش کاتێـك سـەرکەوتوو دەبێـت , کـە قسـەکەر و گـوێگر هاوبـەش بـن لە هەمان هەڵوێست و بارە مێژووییەکە .

بۆ نموونە دەربڕینێکی وەك :

- کوڕە گەورەکەت تەمەنی چەندە ؟
- کاتی کۆڕەوەکە لە دایك بووە .

3- بنەماکانی دەوروبەر Principles of context .

دەوروبـەر بریتییـە لـە کۆمـەڵێك بنـەما بـۆ هەڵوێسـت و بـارێکی دیـاریکراوی ئاخـاوتن , واتـە دەوروبـەر بـەپێی چـەند بنـەمایێك لەسـنوری دەربڕاوەکانـدا (نووسـراو , گـوتراو) کـردەی لێکدانـەوەی واتـا و مەبەستی تێدا ئەنجام دەدرێت . ئەو بنەمایانـە وەکـو بازنەیـەکی تـەواوکارین , بـە شێوەیەکی هاوبـەش جگە لـەڕۆڵی تایبـەتیان بەشـدارن لـە پڕۆسـەکە , کـە ڕۆڵـە سـەرەکیەکە دەوروبـەر (context) دەیگێرێـت . کەواتـە بـە پێـی ئـەو ڕۆڵـە تەواوکاریـە , کـاتێ گـۆڕان بەسـەر یـەکێك لـەم بنەمایانـەدا دێـت , دەرئـەنجامی کاریگەرییەکە لەسەر لێکدانەوەی واتا و مەبەستدا بـە ئاشـکرا دەردەکـەوێت . زمانـەوان و لێکۆڵـەرەوەکان بنەماکانی دەوروبەر (context) یان بە چەند شێوەیەك دەست نیشان کردووە , ئـەویش بـەپێی میتـۆد و جۆری لێکۆڵینەوەکان تایبەتمەندکراوە .

سەرەتا بە پێی تێڕوانینی هالیدای (Halliday) بۆ دەوروبەر کە پێی وابوو پێك دێت لـە : بـوار Field , ڕێگا Tenor, شێواز Mode , دەکرێت بنەماکان بەم شێوەی خوارەوە دیاری بکەین :

1- بابەتی سەرەکی کردەی پەیوەندی کردن .
2- شێوازی زمانی (نووسراو , وتراو) .
3- جۆری دەق (گێڕانەوە , گفتوگۆ , ...هتد) .
4- شـێوازی دەق و جـۆری دەربڕینەکـە , لـە ڕووی ڕێزمانـەوە ئایـا پرسـیارییە , فەرماندانـە , داوایـە . هەروەها لە ڕووی پەیوەندی کۆمەڵایەتییەوە ئایا فەرمییە یان نافەرمییە .
5- قسەکەر .
6- گوێگر .

7 -مەبەست (ڕاگەیاندنە , وەسفکردنە , داخوازیە , ...هتد)
8 -بەشداربوان لە ڕووی ئاستی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی , پەیوەندیان بە قسەکەر و گوێگر و کردەی دەربڕینەکە بەشێوەیەکی گشتی .
9 -کەرستە بەشداربوەکان بە پێی کات و شوێن (ردةاللةبن ردة:476:1418) .

(لیڤیس) بنەماکانی دەوروبەری بە شێوەیەکی تر دابەشکردووە , کە ئەمانە دەگرێتەوە :

1 -بوونی جیهانێك :جیهانی واقیع و دەوروبەری ڕاستەقینە , گریمانەیی دەگرێتەوە .
2 - کات : ڕستەی کاتی , ئاوەڵکاری کاتیی دەگرێتەوە .
3 -شوێن : ڕستەی شوێنی , ئاوەڵکاری شوێنی دەگرێتەوە .
4 -قسەکەر : ڕاناوەکانی کە دەگەڕێتەوە بۆ قسەکەر .
5 -ئامادەبوان : ڕاناوەکانی کە دەگەڕێتەوە بۆ گوێگر و وەرگر .
6 -ئاماژەبۆکراو : ئەو ڕستانەی ڕەگەزی ئاماژەییان تێدایە دەگرێتەوە .
7 -گوتاری پێشوو : ئەو ڕستانەی کە گەڕانەوەی پێشوویان تێدایە دەگرێتەوە .
8 -تایبەتبوون : کۆمەڵێ شتی بێ کۆتایی دەگرێتەوە .

هەروەها دەوروبەر لای هایمز (Hymes) شێوەیەکی تر وەردەگرێت و پێی وایە پێکهاتووە لە :

1- نێرەر : قسەکەر یان نووسەرە , کە بەرهەمهێنەری دەربڕینەکەیە .
2- وەرگر : گوێگر یان خوێنەرە , کە پەیامەکەی ئاڕاستەکراوە .
3- ئامادەبووان : کەسی سێیەم یان گوێهەڵخەرە , کە ئامادەی کردەی دەربڕینەکەن و کاریگەریان لەسەر کردەکە هەیە .
4- بابەت : تەوەری باس وخواست دەگرێتەوە , کە پەیامی قسەکەرە .
5- پێگە : کات و شوێن و پەیوەندی فیزیایی نێوان هاوبەشەکانی کردەیی دەربڕین و باری دەموچاو و جووڵەی ئاماژەیی و نیشانەکان دەگرێتەوە .
6- کەناڵ : کەناڵی پەیوەندی کردنی وەك قسە , نووسین , ئاماژە , زمانی جەستە ......هتد دەگرێتەوە .
7- سیستەم : شێوازی بەکارهێنراو لە دەربڕیندا , جۆری زمان و دیالێکت دەگرێتەوە .
8= شێوەی پەیام : جۆری پەیام , کە گفتوگۆ , نامەی خۆشەویستی, ئەفسانەیی ....هتد دەگرێتەوە .
9- نیشانە : هەڵسەنگاندنی پەیامەکەیە .
10- مەبەست : ئامانج و مەبەستی دەربڕینەکە نیشان دەدات , ئەوەی ئەنجامەکەی لێ دیاری دەکرێت (مقبول ادریس:259:2004) .

دەكریێت لەڕێگەی هێلكاریەكەی یاكۆبسن (Jacobson) بۆ كردەی پەیوەندیكردنی زمانی , بنەماكان زیاتر ڕوون بكەینەوە :

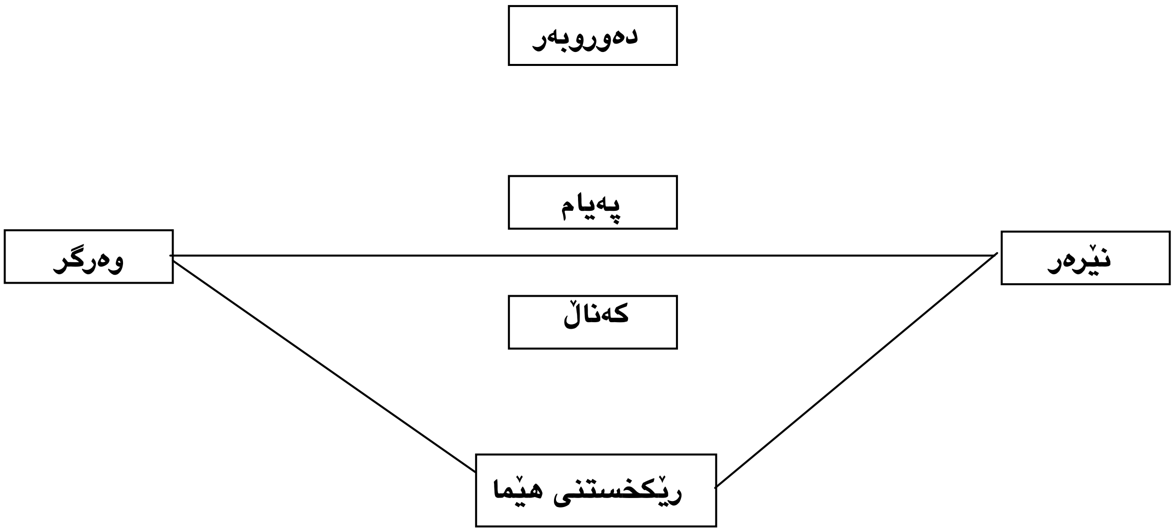

بەشێوەیەكی گشتی ئەو بنەمایانەی (هایمز) دەست نیشانی كردوون , زانیاریمان دەربارەی هەر یەكێكیان هاوكار و یارمەتی دەرە بۆ كردەی لێكدانەوە و دیاریكردنی واتا و مەبەست , بە جۆرێك هەریەك لەو بنەمایانە بەشێك لەزانیاری (زمانی , نازمانی) لە خۆ دەگرێت , كە دەكرێت بە پێی جۆری دەربڕاوەكە وەریان بگرین و لە دووتوێی ئامانجێكی دیاریكراو كۆیان بكەینەوە , تاكو بتوانین وەك بەڵگەیەك بۆ لێكدانەوە و ڕوونكردنەوەی واتا و مەبەست بەكاری بهێنین و بگەین بە مەبەستی دیاریكراو , چونكە هەموو كاتێ مرۆڤ مەبەستەكانی خۆی بە ئاشكرا دەرنابڕێت , بەڵكو پەنا دەباتە بەر هۆكاری زمانی و نازمانی بۆ دەربڕینی هێزی ڕەوانبێژی گوتنەكە . كەواتە بۆ گەیشتن بە مەبەستی دیاریكراو , سەركەوتنی پڕۆسەی لێكدانەوە و ڕوونكردنەوەی واتا و مەبەست دەبێ سەرەتا زانیاریمان هەبێ دەربارەی :

1 **نێرەر** Sender :

یەكێكە لە ڕەگەزەكانی بارودۆخەكە , ئەو كەسەیە كە پەیامەكە بەمەبەستێك لە هەڵوێست و كات و شوێنێكدا بە ڕەچاوكردنی یاسا ڕێزمانی و واتاییەكان دەنێریت , كە بە زۆری لەسەر بنەمای گریمانەی بنیات دەنرێت (عبدالواحید مشیردزەیی:50:2010) . **واتە نێرەر لەڕێگەی ئەو پەیامەوە بیر و بۆچوونێك لەلای وەرگر بەپێی مەبەستەكانی دروست دەكات .**

2 **وەرگر** Receiver :

وەرگر ئاڕاستەكراوە , ئەو كەسەیە كە پەیامەكە وەردەگرێت , لەمێشكدا شیان دەكاتەوە , كاتێكیش سەركەوتوو دەبێت ئەگەر ئاگای لەبارودۆخەكە بێت و لەمەبەستی (نێرەر) بگات (عبدالواحیدمشیردزەیی:28:2011) . **واتە لەم پڕۆسەیە وەرگر نیشانەیە بۆ هەموو كردەیەكی زمانی و نازمانی كەپەیوەستە بە تێگەیشتنەوە .**

جێگـەی ئامـاژە پێدانـە لـە پرۆسـەی نووسـیندا (نووسـەر , خوێنـەر) بەرامبـەر بـە (نێـرەر , وەرگـر) وەك نیشانە کەسیەکان رۆڵـی هاوبـەش لەبەرهـەم هێنـان و ڕاڤـەکردنی دەقدا دەبیـنین , کـە بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لە کردەی پەیوەندیکردندا بەشداری دەکەن .

3 ئامادەبوو Audience :

ئامـادەبوو یـان گوێهەڵخـەر ئـەو کەسـەیە , کـە بـە شـێوەیەکی ڕاسـتەوخۆ بەشـداری کـردەی دەربڕینەکـە ناکـات , بـەڵام کاریگـەری لەسـەر کـردەی دەربڕینەکـە هەیـە . زۆر جـار دەربڕینـەکان ئاڕاسـتەی وەرگـر دەکرێـت , بـەڵام لەبنچـینەدا نێـرەر مەبەسـتی ئامـادەبووە , لـەباری وا دا دەبـێ نێـرەر و وەرگـری ڕاسـتەقینە و ناڕاسـتەقینە لـە یـەکتری جیابکەینـەوە , ئەوسـا گـوێگری ڕاسـتەقینە ئـەو کەسـەیە کـە نێـرەر هـەڵی دەبـژێرێت . دەکرێـت ئامـاژە بـەوە بـدەین , کـە نیشـانە کەسـیە پڕاگماتیکیـەکان بـەپێی چـۆنیەتی هاتنیـان لـە دەقـدا لێکدەدرێتـەوە و کەسـەکان بـەپێی مەبەسـتی نووسەر دەگۆڕێت .

4 بابەت Topic :

ئـەو بیرەیـە کـە (نێـرەر) دروسـتی دەکـات , پاشـان وەری دەگێرێتـە سـەر هێمایـەکی گونجـاو , تـا بەرامبەرەکەی تێی بگات (عبدالواحید مشیردزەیی:51:2010) , بابـەت تـەوەری باس و خواستەکە دەگرێتـەوە , کە نێرەر بیری بەشداربوان بە مەبەستە شاراوەکانی نێو بابەتەکە سەرقاڵ دەکات .

5 کات و شوێن Place & Time :

کـات وشـوێن هـەر یـەکێکیان ڕۆڵ و گرنکـی خـۆی هەیـە لـە دیـاریکردنی ئـەو دەوروبـەرەی کـە دەربڕینەکـەی تێـدا ئـەنجام دراوە , چـونکە دەربڕینـەکان پابەنـدی ئـەو کـات و شـوێنەن کـە تێیـدا دەردەبڕدرێن . بەمەش بوونی هەر زانیاریەك سەبارەت بەکات و شوێنی دەربڕینەکە ئاڕاستەمان دەکات , بۆ گەیشتن بە واتا و مەبەستی دیاریکراو .

6 کەناڵ Channel :

ئـەو پشـتێنە پێوەندییەیـە , کـە دەنگـەکان دەگوازێتـەوە وەك (ڕادیـۆ , تەلـەڤزیۆن ,تەلـەفۆن) , یـان ئـەو دەقـە نووسـراوەیە وەك (کتێـب , ڕۆژنامـە , گۆڤـار , گـۆاو) , واتـە کـەناڵ هۆکـاری بـە یـەك گەیاندنـە لە نێوان نێرەر و وەرگردا (عبدالواحید مشیردزەیی:41:2009) .

7 شێواز Manner :

بریتییـە لـە زمـان یـان زار , یـان ئـەو شـێوازە زمانیەیـە کـە لـەکردەی دەربڕینـدا بـەکاردێت , بـوونی شـێوازی جیـاواز لـە دەربڕینـدا مانـای لـە خـۆگرتنی واتـا و مەبەسـتی جیاجیایـە . بـە واتایـەکی تـر زۆرجـار نێـرەر (نووسـەر) شـێوازێکی تایبـەت لـە دەربڕینـەکانی دەگرێتەبـەر لەوانەیـە بـە مەبەسـتیش

نـــەبێت , بـــەڵام ئـــەم جـــۆرە شـــێوازی دەربڕینـــە ئـــەرکێك دەخاتـــە ســـەر وەرگـــر (خوێنـــەر) , ڕەنگـــە ویســـت و خواســـتەکانی نێـــرەری بەتـــەواوی لـــەلا ڕوون و ئاشـــکرا نـــەبێت . ئـــەم شـــێوازی دەربڕینـــە بە ئاشکرا لە قسەکردنی ڕۆژانە و نووسینە ئەدەبی و جیاجیاکاندا هەستی پێدەکرێت .

بۆ نموونە :

- مێرووولەکە منداڵەکەی خوارد .
- منداڵەکان دەفڕن .
- فیلەکە بە سەقفی ژوورەکە هەڵدەگەڕێ .

ئەوانـە کۆمەڵـە ڕسـتەیەکن لـە دۆخـی ئاسـایی قسـەکردندا نـەگونجاون , بـەڵام لـە دۆخێکـی تایبـەت بـە خۆیانـــدا ڕســـتەی ئاســـایین لـــەڕووی واتـــاوە , وەك لـــە دۆخـــی فیلمـــی کارتۆنیـــدا , تـــەواوی ئەو ڕستانە گونجاو و بێ گرفتن (محمد معروف فتاح:402:2010) . کەواتـە گرنگـە گوێگر یـان خوێنـەر یەکسـەر ڕسـتەکان ڕەت نەکاتـەوە , بـەڵکو لـەو دەوروبـەرە بکۆڵێتـەوە کـە ئـەو ڕسـتانەی تێـدا دەربـڕاوە , هـەروەها تێبینی شێوازەکەی بکا , شارەزای بارە زمانیەکە بێت و بزانێ جووڵە و گەشەی واتا تیایدا چۆنە .

8- شێوەی پەیام Message formally :

پـەیام ئـەو نامەیەیـە , کـە (نێـرەر) دەینێرێـت بـۆ (وەرگـر) , هـەڵگری واتـا و مەبەسـتێکە (عبدالواحید مشیردزەیی:41:2009) , یـان دەقێکـی زمانییـە لـە دوای بـە کارهێنـان (محمدمحمدیونس:132:1993) . شـێوەی ئـــەو پەیامـــەی نێـــرەر ئاراســـتەی وەرگـــر و ئامـــادەبووانی دەکـــات کاریگـــەری لەســـەر لێکدانـــەوەی واتا و مەبەست هەیە , ئەویش بە جیاوازی جۆری ئەوپەیامـە دەگۆڕێت کـە هـەڵگری واتـا و مەبەستەکەیە وەك (دەقـی نووسـراو , گـوتراو , وێنـەی ڤیـدیۆیی , ...هتـد) , چـونکە مـەرج نیـە ئـەو پەیامـەی نێـرەر دەینێرێـت تـەنها لـە ڕێگـەی زمانـەوە بێـت , بـەڵکو زۆرجـار پەیامەکـە لـە ڕێگـەی نازمـانی (هێمـا , پەرەزمانیـەکان) دەردەبڕدرێـت , کـە دیـاریکردنی دەوروبـەر لـە هەریـەك لەمانـە دەوەسـتێتە سەر شێوەی پەیامەکە .

9- نیشانە (قەرینە) Clue :

هەڵســەنگاندن دەگرێتــەوە , بــۆ ئــەوەی بــزانین ئایــا جــۆری پەیامەکــە هــەواڵ , فــەرمان , پرســیار , شـی کردنەوەیـەکی دەروونـی کاریگـەرە . نیشـانە سـەرکەوتنی پەیامەکەیـە , چـونکە هەڵسـەنگاندنی هەڵویست و باری دەربڕاوەکە سەرەتایەکە بۆ دەست کەوتنی زانیاری دەربارەی ویست و مەبەستەکانی نێـو دەربڕینەکـە , ئەمـەش لـە ڕێگـای هەنـدێ وشـەوە دەکرێـت کـە ڕۆڵـی کلیـل یـان نیشـانە دەگێـڕن و لە تایبەتمەندیشیان زۆر دووبارە دەبنەوە و جێگای بەرچاویان هەیە .

10- مەبەست Intension:

ئامانجێکـە بەشـداربوانی کـردەی دەربـڕین مەبەسـتیانە پێـی بگـەن , کـە لەڕێگـەی کـردەی پەیوەنـدی کردنـدا زۆربـەی جار بـە شـاراوەی دەردەبڕدرێـت . ئـەو ئەنجامـەی دەسـت دەکـەوێت لـە ڕێگـەی پرۆسـەی

پەیوەندی کردنەکەوە زۆرجار پێچەوانەی ئەو مەبەستەیە کە قسەکەر لە دەربڕینەکەیدا دەریبڕیوە , بۆیە مەرج نیە هەموو کات لە لێکدانەوەی دەربڕینەکاندا مەبەستی نێرەر و وەرگر هەمان ئاڕاستە وەربگرن .

4- ڕۆنانی دەوروبەر Structure Context .

کردەی ئاخاوتن یان دەربڕین یان هەر کردەیەکی تری پەیوەندی کردن ئەگەر لەبەر چاو بگرین دەبینین چەند ڕەگەزێك لە پێکهاتەکەی بەشداری دەکات , کە هەندێکیان ڕۆڵی سەرەکی و هەندێکی تریان ڕۆڵی لاوەکی لە ڕۆنانی کردەکە دەگێڕن . ئەو ڕەگەزانەی بەشدارن لە ڕۆنانی هەر کردەیەکی پەیوەندی کردن بەلایەنی کەمەوە قسەکەر و گوێگرێك بوونیان چاوەڕوان کراوە , ئەمە جگە لە هەندێ بارودۆخی تر کە گوێهەڵخەر یان کەسی سێیەم دێتە ناو باری ڕۆنانەکەوە , کەواتە دەبێت بزانین : (قسەکەر کێیە ؟ گوێگر کێیە ؟ گوێهەڵخەرەکان کێن؟) , بێگومان هەر کردەیەکی دەربڕین کە ئەنجام دەدرێت لە کات و سەردەمێکی دیاریکراو دێتە بەرهەم , ئەمە جگە لەوەی کە دەبێت ژینگە و شوێنێکی لەباریش هەبێت تاکو کردەکە لەخۆبگرێت وەك ڕەگەزیکی نێو ڕۆنانی دەربڕینەکە , بۆیە پێویستە دەست نیشانی کات و شوێنی ڕوودانی کردەکەش بکرێت . سەرەتای دروست بوون و ئەنجامدانی کردەی ئاخاوتن یان هەر کردەیەکی دەربڕین دەبێت بابەتێك لە ئارادابێت بۆ ئەوەی قسەکەر ئەو پەیام و مەبەستانەی هەیەتی لە ڕێگەی کەناڵی پەیوەندی کردنەوە بە گوێگری بگەیەنێت , کە زۆرجار قسەکەر بە شاراوەیی هەستەکانی دەردەبڕێت , ئەویش لە ژێر کاریگەری دەوروبەر و ئەو بارە دەروونیەدا دەبێت کە بەشداربوان تێیدا دەبن . دەکرێت شێوە و چۆنیەتی کاری ڕۆنانی دەوروبەر لە ڕێگەی ئەم هێلکاریەوە زیاتر ڕوون کردنەوەی بۆ بکرێت :

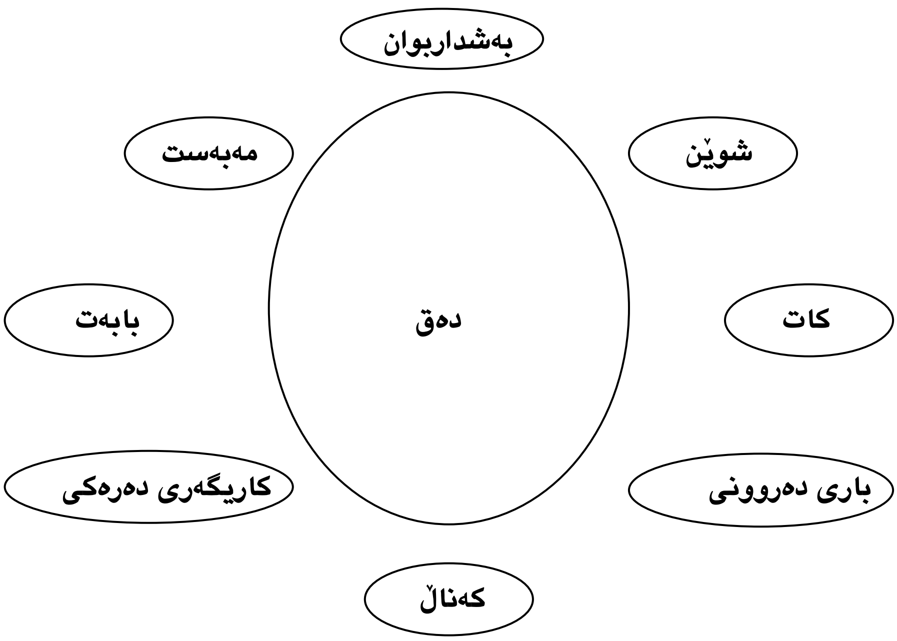

ا- بەشداربوان :

مەبەست لە بە شداربوان قسەکەر و گوێگر و ئامادەبوو (گوێهەڵخەر) دەگرێتەوە , کە دەکەونە ناو بازنەی ڕۆنانی دەوروبەرەوە , کە هەریەکێکیان ڕۆڵ و کاریگەری و تایبەتمەندی خۆی هەیە .

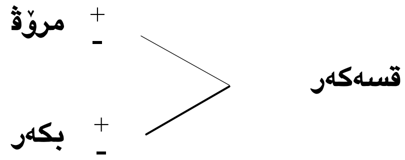

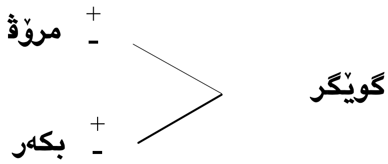

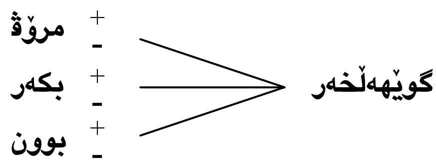

سەبارەت بە بوونی (گوێهەڵخەر) وا گریمانە دەکرێت کە هەبێت یان نەبێت :

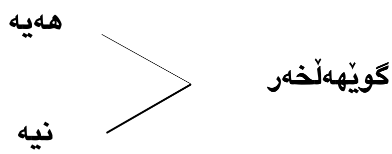

بۆ دەست نیشانکردنی پلە و پایە و ڕەگەزی قسەکەر و گوێگر دەکرێت بەم شێوەیە ئاماژەی پێ بدرێت :

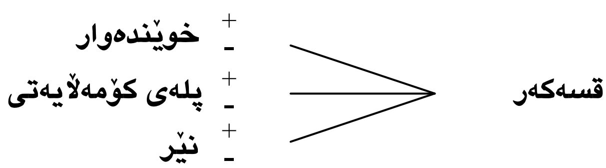

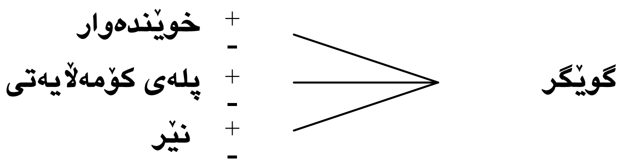

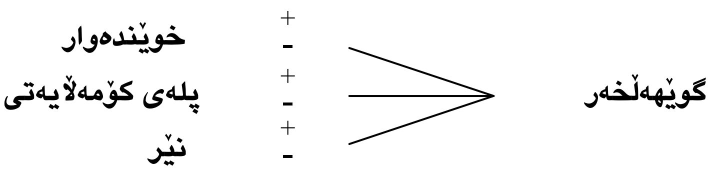

ب - کات :

بۆ دەست نیشان کردنی کاتەکان , پێویستە جیاوازی لە نێوان سێ جۆر کاتدا بکەین ئەوانیش : (Time) , (Tense) , (Aspect) , تایم کاتەکانی (ڕابردوو , ڕانەبردوو) دەگرێتەوە , تێنس کاتەکانی (ڕابردوو , ڕانەبردوو , ئێستا) دەگرێتەوە نەك داهاتوو , هەرچی ئەسپێکتە ئەمەیان پەیوەندی بە مۆدالیێتیەوە Modality هەیە , چونکە قسەکەر کار و ئاوەڵکار بەکاردێنێت بۆ دەربڕین لە دەوروبەرێکی دیاریکراو . دوتی (Dowty) پێی وایە لە ڕێگای ئەسپێکتەوە (Aspect) جیاوازی لە نێوان سەرەتای بار (Stat) و بەردەوام بوون لەگەڵ ڕاپەڕاندنی کار (Act) دەکەین , کۆك (Cook) پێی وایە ئەسپێکت کەتیگۆرییەکی واتاییە , لە ڕێگایەوە کاتی شاراوە لە سیستەمی (کار) دەردەخات . بەم پێیە ئەسپێکت وەسفی ڕووداو و ماوەی ڕوودانی کات لە دەست پێکردن و بەردەوامبوون و تەواوبوون دەگرێتەوە (عبدالواحید مشیردزەیی:2013:81) .

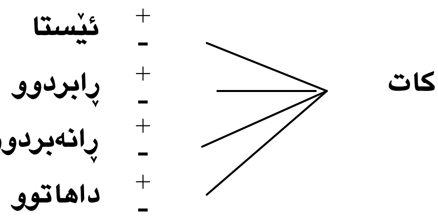

لێرەدا دەبێت ئاماژە بەوە بدەین کە کردەیی دەربڕینەکە مەرج نیە لەو سەردەمەدا بێت , بەڵکو لە سەردەمێکی پێشوتردا ڕەنگە ئەنجامدرا بێت , لەو بارەشدا چەند کاتێکی تر بوونی دەبێت سەبارەت بە قسەکەر وەك :

1- کاتی بیرکردنەوە .
2- کاتی کە بیرۆکەی بابەتەکەی بۆ هاتووە .
3 – کاتی نووسین .

ج - شوێن :

دیاریکردنی شوێنی ڕووداو یان ئەو شوێنەی دەربڕینەکی تێدا ئەنجام دراوە بە شێوەی گریمانەی دەبێت , ئەویش بەگوێرەی ئەو شوێنەی کە پلەی بە هێزی و پەسندی وەردەگرێت و ڕادەی گونجاوی بە پێی واقیع و لۆجیك بۆ لە خۆگرتنی کردەی دەربڕینەکە . سەبارەت بە دوور و نزیکی شوێنی قسەکەر و گوێگر لە ئاخاوتندا چوار جۆر شوێنی بنچینەیمان هەیە کە بریتین لە :

1- شوێنی نزیك لە قسەکەر .

2- شوێنی نزیك لە گوێگر .

3- شوێنی نزیك لە جەماوەر .

4- شوێنی نزیك لە کەس کە نە قسەکەر و نە گوێگر و نە جەماوەرە (عبدالواحیدمشیردزەیی:31:2011) .

د - مەبەست :

بە پێی کردە قسەییەکان دەکرێت هەر دەربڕینێك چەند مەبەستێك لە خۆبگرێت وەك :

1- هەست دەربڕین .
2- گلەیی .
3- ناڕەزایی .
4- سەرسوڕمان .
5- پۆزش .
6- جنێودان .
7- داوا .
8- پێشنیاز .
9- توانج لێدان .....هتد .

ە - بابەت :

بێگومان بابەت وەك پێکهێنەرێکی سەرەکی نێو ڕۆنانی دەوروبەرەکە ئاڕاستەی هەموو پێکهێنەرەکانی تر بەرەو لای ئەوە , چونکە بابەت دەستپێکێکە هەموو ئەوانی تر بە دوای خۆی دەهێنێت . بەزۆریش بابەتەکان بریتین لە :

1- کۆمەڵایەتی .
2- ئاینی .
3- سۆزداری .....هتد .

و - باری دەروونی :

سەبارەت بە باری دەروونی قسەکەر (نووسەر) لە ژێر کاریگەری دوو ئاڕاستە دەبێت , یەکێکیان دەروونی خۆیەتی , دووەمیان گاریگەری دەرەوەیە , کە گریمانە دەکرێت بارە دەروونیەکەی بەم شێوەی خوارەوە بێت :

قسەکەر لە ژێر
کاریگەری دەروونی خۆی دا دەبێت
کاریگەری دەرەکی دا دەبێت

گوێگر لە ژێر
کاریگەری دەروونی خۆی دا دەبێت
کاریگەری دەرەکی دا دەبێت

کەواتە بۆ هەردووکیان (قسەکەر , گوێگر) گریمانەی بارێکی دەروونی بەم شێوەیە دەکرێت :

باری دەروونی
باش
خراپ

5- سنووری دەوروبەر .

دەوروبەر ڕێکخستن و گونجاندنی کەرستە زمانی و نازمانیەکانە لەگەڵ ئەو بارەی تێیدا دەردەکەوێت , بۆ گەیشتن بە واتا و مەبەستێکی دیاریکراو . بە واتایەکی تر ئەو ژینگەیەیە کە دەربڕاوەکان بۆ لێکدانەوە و ڕوون کردنەوەی واتا و مەبەست پشتی پێ دەبەستن , چونکە زۆر واتای شاراوە هەیە تەنیا بە ڕەچاوکردنی بارودۆخی دەربڕینەکە لەناو سنوری دەقکەیدا یان لەناو ئەو ژینگە و بارودۆخە کۆمەڵایەتی و کەلتوری و مێژووییەی کە قسەکەر و گوێگر تێیدایە درکی پێ دەکرێت .

بۆ دەست نیشانکردنی سنوری دەوروبەر دەبێت لە پرۆسەی لێکدانەوە و ڕاڤەکردندا ڕەچاوی شێوە و جۆری دەربڕینە (زمانی , نازمانی) و باری دەرەوەی دەربڕینەکە بکەین , کە کاریگەریان لەسەر ڕوون کردنەوە و گۆڕانی واتا و مەبەست دا هەیە . بۆ ئەم مەبەستە شێوازگەرەکان جیاوازی لەنێوان دوو شێوەی دەوروبەر دەکەن :

أ- دەوروبەری بچووک (Micro context) .

مەبەست لە دەوروبەری بچووک , ئەو کەرستە نزیک و ڕاستەوخۆیانەیە , کە لە پێش و دوایی وشە دێت , بەو مانایەیی شێوە و چۆنیەتی بەیەکەوە هاتنی وشەکان و کارلێک کردنی وشەکان و دەرخستن و کاریگەریان لەسەر یەکتر دەگرێتەوە , کە دەرکەوتنی هەندێکیان زیاترە لە هەندێکی تریان (عبدالسلام المسدی:175:1982) .

ب- دەوروبەری فراوان (Macro context) .

مەبەست لەم جۆرە دەوروبەرە ئەوەیە , کە فراوانترە لەو دەوروبەرە بچووکە نزیک و ڕاستەوخۆیەی لەگەڵ وشە دێت , کە بریتییە لە هەموو ئەو ڕەهەندانەی کە کاریگەریان هەیە لەسەر دەق وەك : مێژوو , کۆمەڵایەتی , دەروونی ...هتد . وەکو سەرچاوەیەك پشتی پێ دەبەسترێت بۆ ڕۆشنکردنەوەی ناوەوەی دەق (یوسف اوغليسی:117:2000) , بە زۆریش ڕاڤەکردن و ڕوونکردنەوەی ئەو دەربڕاوانە دەگرێتەوە کە بارکراون و دەوڵەمەندن بە ڕەگەزە کەلتووری و کۆمەڵایەتیەکان . واتە کەوتوونەتە ژێر کاریگەری بارودۆخ و هەڵوێستی دەرەوەی دەربڕاوەکە (عبدالسلام المسدی:175:1982) .

سەبارەت بە دیاریکردنی سنوری دەوروبەر و ئەو کەرستانەی بەشدارن لە پرۆسەی لێکدانەوە و ڕاڤەکردندا , کاتێك بەپێی کەرستە زمانیەکان دیاری کردنی سنوری دەوروبەر ئەنجام دەدەین , بۆ نموونە ئەگەر کەرەستەی شیکردنەوە بریتی بێت لە یەکەیەکی دەنگی (Phoneme) کە بچوکترین یەکەی زمانییە , ئەوا ئەو کاتە لە بەردەم کەمترین سنوری دەوروبەردا دەبین , بەڵام ئەگەر یەکەی شیکردنەوەکە بریتی بێت لە وشە یان مۆرفیمێك ئەوا لە بەردەم دەوروبەرێکی گەورەتر لەو یەکە دەنگیەکەدا دەبین , هەروەها ئەگەر کەرستەی شیکردنەوە بریتی بێت لە رستە یان دەقێك ئەوا لە بەردەم دەوروبەرێکی فراوانتر لەو دەوروبەرانەی پێشووتردا دەبین . ئەوەی تایبەتە بە دەوربەرە نازمانیەکە کە بارودۆخی دەرەوەی دەربڕین یان ئەو ژینگەی دەرەوەیە کە کردەی دەربڕینە زمانیەکە دەگرێتە خۆی , تێدا دیاریکردنی سنوری دەوروبەر بە شێوەیەکی جیاواز لە دەوروبەرە زمانیەکە دەبێت , بەشێوەیەك جیهانی دەرەوە بەشداریەکی ئەرێنی دەبێت لە گۆڕینی هاوکێشەی واتا و ئەو دەرئەنجامانەی دەست دەکەون , چونکە هەموو ئەو کەرستە و شتانەی ئامادەبوونیان هەیە لەو ژینگەیەدا جا چ بە شێوەیەکی ڕاستەخۆ یان ناڕاستەوخۆ بێت کاریگەریان هەیە و کاردەکەنە سەر واتا و مەبەستی دەربڕاوەکە . کەواتە بە پێی ئەو کەرستانەی بەشدارن و دەکەونە ناو چوارچێوەی دەوروبەرەکە , ئەوا دیاریکردنی سنوری دەوروبەر کارێکی ئاسان نابێت , ئەمیش بە هۆی ئاڵۆزی و جەنجاڵی ژینگەی دەرەوە و ئەو ڕەگەزانەی بوون و ئامادەبوونیان هەیە لە پرۆسەی دەربڕینەکەدا , کە بێگومان لەو بارەشدا لە بەردەم دەوروبەرێکی زۆر فراوانتر دەبین بە بەراورد بە دیاریکردنی دەوروبەرە زمانیەکە .

6- دەوروبەر و یەکەی واتایی .

ئەو یەکە واتاییانەی دەکەونە ناو چوارچێوەی دەوروبەر و لە پرۆسەی لێکدانەوەی و ڕاڤەکردن بە شداری دەکەن دەکرێت دابەش بکرێن بە پێی :

1- Type یان نووسراو .
2- Talk (قسە) و ئەو هۆکارانەی پەیوەندیان پێوە هەیە .

یەکەم / دەست نیشانکردنی یەکە واتاییەکان بە پێی کەرستە نووسراوەکان .

ا - وشە .

یەکەیەکی زمانییە , یەکێکە لەو کەرستانەی دەکەوێتە چواچێوەی دەوروبەر . کەبەشدارە لە کردەی لێکدانەوە و ڕاڤەکردن بۆ دیاریکردنی واتا و مەبەست . وشە گرنگترین یەکەی واتاییە کە واتایەکی هۆشەکی هەیە , لەگەڵ ئەوەشدا واتایەکی نموونەیی نیە (عبدالواحیدمشیردزەیی:33:2009) , چونکە وشە لە کاتی بەکارهێنانیدا لەگەڵ وشەی تردا واتای جۆراوجۆر دەدات جگە لە واتا فەرهەنگیەکەی . هەروەها واتای وشە زۆرجار تەمومژی و لێڵیشی تێدا بەدی دەکرێت , بەهۆی دیاردەی فرەواتایی و هاوبێژی , کە لێڵی لە سنوری وشەدا ئەوەیە وشەیێك یان مۆرفیمێك بەتەنیا ببیسترێ یان بخوێندرێتەوە , گوێگر یان خوێنەر بە زیاتر لە مانایێك تێی بگات (وریاعومەرئەمین:293:2009) .

ب - ڕستە Sentence .

یەکەیەکی زمانییە , هەندێ زمانەوان واتا لە سنوری ڕستەدا بە گرنگتری دادەنێن لە واتای وشە , چونکە وشە واتاکەی لە ناو سنوری ڕستەدا بەدیار دەکەوێت (کلودجرمان و ریمون روبلان:30:1994) , کە واتای ڕستە دەکاتە (واتای وشەکان + کاریگەری ڕێزمانی) .

بۆ نموونە وەك لەم ڕستانەدا :

- ئارین ڕۆڤاری گرت .
- ڕۆڤار ئارینی گرت .

هەردوو ڕستەکە هەرچەندە لە ژمارەی وشەکان یەکسانن , بەڵام بە هۆی جیاوازی ڕیزبوون و کاریگەری ڕێزمانی , لێکدانەوە و واتاکانیان جیایە .

ج - دەق Text .

بریتییە لە زنجیرە ڕۆنانێکی زمان , کە یەکەیەکی گشتی تەواو پێکدەهێنێت , ڕستەکان واتای یەکتری تەواو دەکەن , تا کۆتای دەق (vandijk:1977:3) . لاینز دەوروبەر و دەق بە تەواوکەری

یــەکتر دادەنێــت (جــون لاینــز:221:1987) , هــەروەها هالیــدای دەڵێــت : باشــترین پێناســە بــۆ دەق ئەوەیــە کــە یەکەیــەکی ســیمانتیکییە پەیوەنــدیی بــە فۆرمــەوە نیــە , بــەڵکو پەیوەنــدی بــە واتــاوە هەیــە . لەوانەیــە دەق نوســراو بێــت یــان نەنوســراو بێــت , پەخشــان بێــت یــان شــیعر بێــت , گفتوگــۆ یــان مەنــەلۆگ بێــت (قــیس کاکــل:29:2002) . هــەموو دەقێکــیش خــاوەن پێناســەی خۆیــەتی , بۆیــە وەرگــر (خوێنــەر) بــۆ وەرگــرتن و ڕەتکردنــەوەی هــەر دەقێــك لــە پێناسەکەیەوە مامەڵەی لەگەڵ دەکات , دەتوانیٚ لە واتا و مەبەستەکانیدا پێناسەکەی بدۆزێتەوە (سەمەد ئەحمەد:9:2003) .

دووەم / بە پێی باری قسە (Talk) و ئەو هۆکارانەی پەیوەندیان پێوە هەیە .

ا - گوتن Utterance .

گوتن ڕستەی بەکارهێنراوە لە دەوروبەردا , بەمە واتای گوتن دەبێتە (واتای ڕستە + دەوروبەر) , کە هەڵگری مەبەستی قسەکەرە بۆ گوێکر (عبدالواحیدمشیردزەیی:46:2010) .

بۆ نموونە لە ڕستەیەکی وەك :

– تەلەڤزیۆنەکە وێنە نیشان نادات .

ئەگەر ئەم ڕستەیە بخرێتە چوارچێوە(دەوروبەر) ی گوتنەوە , ئەوا واتای جیاواز دەگەیەنێت .

وەك:

- کێشەی هەیە .
- تەلەڤزیۆنەکە کار ناکات .
- شاشەکەی سوتاوە .
- شاشەکەی شکاوە .

ب- گوتار Discourse .

ئاستێکی گەورەتر لە ڕستە دەگرێتەوە , بریتییە لەو قسەیەی کە ئەرکی گەیاندنی واتا و پەیامێکە بۆ کەسی بەرامبەر . گوتار مەرجی ئازادی قسە و نۆبە گرتنی تێدانیە بۆیەش دەتوانین بڵێین قسەیەکە لە دەوروبەرێکدا ئەنجام دەدرێت (عبدالواحیدمشیردزەیی:33:2011) .

ج- ئاخاوتن Conversation .

ئاخاوتن بەکارهێنانی دەقە لە دەوروبەردا , یان قسەیەکە لە نێوان دووکەس یان زیاتر بەئازادی بەڕێوەدەچێت , ئەم جۆرە واتایە لە ئاستی پراگماتیکدا لێکدەدرێتەوە , کە بریتیە لە پەیوەندی نێوان زمان و دەوروبەر کە گرنگە بۆ تێگەیشتن (عبدالواحیدمشیردزەیی:33:2009) . بەو مانایەی واتای ئاخاوتن دەرئەنجامی واتای دەقە لەگەڵ دەوروبەر کە بەپێی چوار بنەما بەڕێوەدەچێت ئەویش بریتیە لە (نێرەر , وەرگر , بابەت , دەوروبەر) .

د- پەرەزمانیەکان .

سـنوری دەوروبـەر پەرەزمانیـەکانیش دەگرێتــەوە , بـەو پێیــەی پراگماتیـك لێکۆڵینــەوی پەیوەنـدی واتایـە بـە بـارودۆخی ئاخـاوتن وەك قسـەکەران و دەوروبـەری ئاخـاوتن و هـەروەها ئامـانج لەگوتنـدا (عبدالواحیدمشـیردزەیی:15:2011) , کەواتــە لــە پراگماتیکـدا ئــەو پێــرەو و هێمایانــەش لێکدەدرێتــەوە کـە شـتێك دەربـارەی قسـەکەر دەردەخـات وەك : لێوگەسـتن , چاوقوچـاندن , هـەروەها ئایـا بـاری دەم و چاو چۆنە ؟...هتد (عبدالواحیدمشیردزەیی:32:2011) .

7- پچڕانی دەوروبەر .

پچـڕان لـە دەوروبـەر یەکێکـە لـە هۆکارەکـانی درەنـگ تێگەیشـتن لـە دەربڕاوەکانـدا , بـەو پێیـەی لــە دەرەوەی ئــەو هەڵوێســت و ژینگەیــەی کــە دەربڕاوەکــە لــەخۆ دەگرێــت ناتوانرێــت بەتــەواوی پێشبینی واتا و مەبەست بکرێت , تەنها لە ڕێگەی گریمانەوە نەبێت , چونکە دەوروبەر جگە لە کردە زمانیەکە باری دەرەوەش دەگرێتەوە کە کردەی دەربڕینـی تیـدا ئـەنجام دەدرێت , بۆیـە کاریگـەری بەسـەر واتـاوە هەیـە و زۆر لایـەنی شـاراوەمان بـۆ ڕوون دەکاتـەوە . کەواتـە پچـڕان لـە دەوروبـەر هۆیەکـە بـۆ دروسـت بـوونی لێڵـی واتـایی , لێڵـی(ambiguity) یـش لـە زمانـدا وا پێناسـە دەکرێـت کـە دەربڕینێـك زیاتر لە مانایێك ببەخشێ (وریاعومەرئەمین:293:2009) , لێڵی دوو جۆرە :

ا- لێڵی لە وشە دا .

لێڵــی لــە ســنوری وشــەدا , ئەوەیــە وشــەیێك یــان مۆرفیمێــك بــە تــەنیا ببیســترێ یــان بخوێندرێتــەوە گــوێگر یــان خوێنــەر بــە زیــاتر لــەمانایێك تێــی بگــا (وریاعومەرئــەمین:293:2009) . وشــە تــا ڕادەیــەك واتایــەکی لــێڵ بــە خۆیــەوە دەگرێــت , کاتــێ واتاکــەی دەزانرێــت کــە ســەرنجی بــەکارهێنانی بـدرێت , واتـە یەکـەمجار بـەکارهێنان دێـت , پاشـان واتاکـەی بـە دیاردەکـەوێت (احمدمختارعمر:68:1998) , ئەمـەش پەیوەنـدی بـە بـەکارهێنانی وشـەوە هەیـە , تـا وشـەیەك زیـاتر بـەکاربهێنرێت ئەگـەری ئـەوەی زیاترە ببێتە وشەیەکی فرەواتا یان هاوبێژ .

1- فرەواتا Polysemy :

بریتییـە لـەوەی وشـەیێك زیـاتر لـە واتایێـك لـە خۆبگرێـت (crystal:1992:307) , یـان وشـەیێکە زیـاتر لــە واتایــەکی هەیــە , بــەڵام واتاکانیــان لــە بنچــەوە لەیــەك نــزیکن و بەیــەك وشــە لــە فەرهــەنگ دەنووسرێت (کلودجرمان و ریمون روبلان:40:1994) .

بۆنموونە وشەی (زمان) زیاتر لەواتایەك لە خۆدەگرێت :

1- زمان : بەواتای ئەو پارچە گۆشتەی لە زاردایە .

2- زمــان : بـەواتای زمـانی قسـەکردن وەك (زمـانی کـوردی , ئینگلیـزی , فرەنسـی , فارسـی , عـەرەبی , ...هتد) (گیویموکریانی:535:1999) .

2- هاوبێژی Homophone :

بریتییه لەوەی یەك فۆرم , كە دوو واتا یان زیاتری هەبێ (محمدمعروف فتاح:147:2011) .

بۆ نموونە وشەی (باز) چەند هاوبێژێكی هەیە وەك :

1- **باز : مەلی ڕاوچی** .

2- **باز : هەنگاوی بڵند دەگەڵ هەڵبەزین** .

3- **باز : ڕێگای ناسراو , شەقام** (هەژار:42:1381) .

4- **باز : نووسینگەی گواستنەوە بۆ دهۆك** .

ب- لێڵی لە ڕستە دا .

ڕستە وەك یەكەیەكی زمانی ڕووت لە دەرەوەی دەوروبەردا ئەو مەبەستانەی تێدا دەرناكەوێت كە لە خۆوەی گرتوون , بە پێچەوانەی ئەوەی كاتێك لە دەوروبەرێكی زمانیدا بەكاربێت , ئەوا ئەو مەبەستانەی تێدا دیار و ئاشكرا دەبێت . لێڵی لەئاستی ڕستەدا ئەو ڕستانە دەگرێتەوە كە زیاتر لە واتایەكیان هەیە , ئەویش لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە :

1 -بوونی وشەی فرەواتا و هاوبێژ لە ڕستەدا.

بۆ نموونە (وەرگەڕان) فرەواتاییە و لێڵی لە ڕستە دا دروست دەكات .

وەك :

- **لێمی وەرگەڕان** .

ا- وەرگەڕانی هۆیەكانی گواستنەوە (دەمەوقڵپ) بوون .

ب- گەڕانەوە لە ڕەئی و پەشیمان بوونەوە (صباح رشید:43:2000) .

2- جیاوازی لە ئاوازی ڕستە دا Intonation .

بۆ نموونە لە ڕستەی :

- **هەر چواریان هاتن** .

ئەم دوو واتایەی هەیە :

ا- **هەموو چواربوون و هەموو هاتن** . كە بۆ ئەم واتایە وزەی زیاد دەخرێتە سەر(هەر) .

ب- **زیاتر بوون لە چوار تەنها چواریان لێ هاتن** . بۆ ئەم واتایە وزەی زیاد دەخرێتە سەر (چوار)

(وریاعومەرئەمین:296:2009) .

3- هەبوونی دوو پەیوەندیی جیاواز لە نێوان بەشەكانی ڕستە لە بنجدا – deep structure و دەرنەكەوتنی ئەم جیاوازیە لە سیمادا surface structure .

بۆ نموونە لە ڕستەیەكی وەك :

خۆشەویستیی باوك پیرۆزە .

ئەم دوو واتایەی هەیە :

أ –**باوك منالەكانی خۆشدەوێ** .

ب –**منالەكان باوكیان خۆشدەوێ** (صباح رشید:35:2000) .

4– لە ئەنجامی سەپاندنی یاسای گوێزانەوە دێتە كایەوە و دوو ڕستەی جیا لە بنجدا دەكەن بە هاوسیما .

بۆ نموونە لە ڕستەیەكی وەك :

پێم شكا .

ئەم ڕستەیە دوو واتای هەیە :

أ –**قاچم شكا** .

ب –**توانیم بیشكێنم** .

واتای یەكەم لە ئەنجامی ئەوە هاتووە كە دەكرێ ڕاناوی سەربەخۆی هەیی بكرێ بە لكاو بەگوێرەی ئەم یاسایە (پێ ی من) دەبێتە (پێم) , كە (م) جێگای (من) دەگرێتەوە ڕۆڵی (ی) ی بەستنەوە نامێنێ . واتای دووەم لە زمانی كوردیدا یاسایەك هەیە ڕاناوی سەربەخۆی بەركاری دەشێ بە ڕاناوێكی لكاو جێگر بكرێ ئەگەر ڕاناوەكە دوای (بە) بێت , دەبێتە (پێ) بەم یاسایە (بەمن) دەبێتە (پێم) (عبدالواحیدمشیردزەیی:142:2010) .

كەواتە پچڕان لە دەوروبەر هۆكارێكە بۆ ئەوەی دەربڕینەكان بكەونە خانەی لێڵی واتایی , چەندین لێكدانەوەی جۆراوجۆر لە خۆبگرن . كە دەكرێت بەم هێلكاریە زیاتر ڕوون بكرێتەوە :

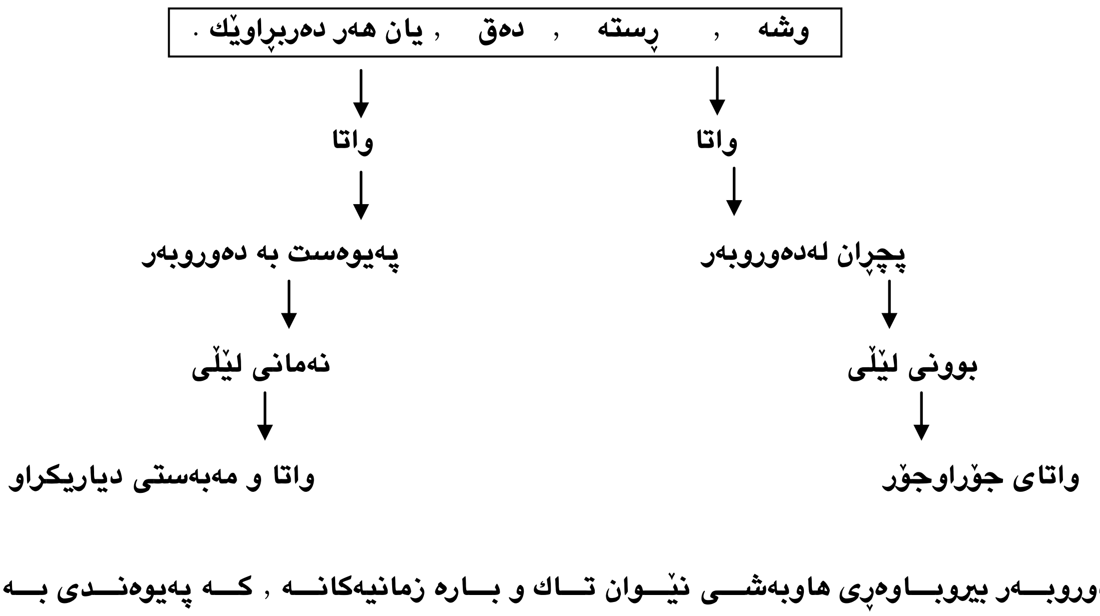

دوروبەر بیروباوەڕی هاوبەشی نێوان تاك و بارە زمانیەكانە , كە پەیوەندی بە ژیانی كۆمەڵایەتی و ئاینی و كەلتوریەوە هەیە و یارمەتی دەرە بۆ گەیشتن بە واتا و مەبەستی پێشینی كراو . پچڕان یان دابڕاوی هەر دەربڕینێك لەو دەوروبەرەی تێدا دەردەكەوێت پرۆسەی لێكدانەوەی واتا و دیاریكردنی مەبەست ئاڵۆز تر دەكات . هەروەها دەوروبەر

ئـەو بـارەی بەشـداربوان تێیـدان لـە شـێوەی دانیشـتن و پلـە و پایـە و پەیوەنـدی نێوانیـان ,....هتـد دەگرێتــەوە , جگـە لەمانـە دەوروبـەر پەرەزمانیـەکانیش لـە بـاری دەموچـاو و نیشـانە ئاماژەییـەکانی دەسـت و سـەر و چـاو لـە خۆدەگرێـت , کـە ڕۆڵیـان هەیـە لـە ڕوونکردنـەوەی واتـا و مەبەسـت لــە دەربڕینـــە ڕاســـتەوخۆکاندا . کەواتـــە نـــاتوانین لـــە مەبەســـت و واتـــایی وشـــە و ڕســـتە و دەق یــان هـــەردەربڕاوێك بگـــەین کاتێـــك پچـــڕابێت لـــەو دەوروبـــەرەی تێیـــدا دەربـــڕاوە , چـــونکە بـە کارهێنـانی زمـان زۆرجـار بـۆ ئامانجێکـە لەگـەڵ واتـا فەرهەنگیکـەی یـەك ناگرێتـەوە , وەك ئـەوەی هەنـدێك جـار بـە مەبەسـتی ڕازیکـردن یـان کاریگـەری کردنـە سـەر بیروبـاوەڕ , یـان بـۆ سـەر لێشـێواندن بـەکاردێت (عبدالواحیدمشـیردزەیی :29:2009) . بـەو مانابیـەی تێگەیشـتن و دیـاریکردنی واتا و مەبەست لە هەر دەربڕاوێك ئاسان نابێت بە دابڕاوی لە دەوروبەرەی تێیدا دەرکەوتووە .
بۆنموونە لەم دێرە شیعرەی (کوردی)ی شاعیردا هاتووە :

عەبەس کوردی مەلائێك دین دەپرسن مەزهەب و دینت
کە (قادر) خۆی دەزانێ , لەسەر کام مەزهەب و دینم . (کوردی:643:2009) .

لەبـەر ئـەوەی ئـەم دێـرە شـیعرە لەدەوروبـەر پچـڕاوە وشـەی (قـادر) جـۆرە لێڵیـەکی تێـدا بـەدی دەکرێـت , کـە نازانرێـت نـاوی (قـادر) دەگەڕێتـەوە بـۆ ئـەو (تەریقـە) ی شـاعیر خـۆی لەسـەری بـووە , یـان (شـێخ عبـدالقادری گـەیلانی) یـە , یـان مەبەسـتی زاتـی (خـوا) یـە , یـان ئـەو (قالـە)یـە کە لەشیعرەکانی باس کراوە (عبدالواحیدمشیردزەیی :91:2011) .

8- گەڕاندنەوەی دەوروبەر .

دەوروبـەر ئـەو هەڵویسـت و بـارە دەگرێتـەوە کـە دەربڕینـی تێـدا ئەنجامـدراوە , کاریگـەری لەسـەر واتــا هەیــە و ڕۆڵ دەبینێــت لــە دەرخســتن و ڕوونکردنــەوەی لایەنــە نادیــار و شــاراوەکانی نێــو دەربـــڕین . کاتێـــك دەقێـــك پچـــڕابێت لـــە دەوروبـــەر تەمومـــژی دروســـت دەکـــات , لـــە پرۆســـەی گەڕاندنـــەوەی دەوروبـــەر پێویســـتمان بـــە ڕاڤـــەکردن و لێکدانـــەوە هەیـــە بـــۆ گەیشـــتن بـــە واتـــا و مەبەســـتی دیـــاریکراو , بۆیـــە پێویســـتە ئـــەو دەق و پێکهاتانـــەی کـــە لـــە دەوروبـــەرەکانیان پچـــڕاون (دورخراونەتـــەوە) دووبـــارە کـــردەی گەڕاندنـــەوەیان بەســـەر جـــێ بـــەجێ بکرێـــت , چـــونکە هـــەموو دەربڕینـــە ئاســـایی و نائاســـاییەکان لـــە چوارچـــێوەی دەوروبـــەرێکی تایبـــەت و دیـــاریکراو بەکارهێنراون ئەویش بەمەبەستی جێ بە جێ کردنی ئەرکێکی یەکجار فراوان و هەمەجۆر لە کۆمەڵدا .
کـردەی گەڕاندنـەوەی دەوروبـەر کـارێکی ئاسـان نییـە , بـە هـۆی ئـەوەی ئێمـە بـە تـەواوی ئاگـاداری ئـەو ژینگـە و بارودۆخـە نـیین کـە دەربڕینەکـەی تێـدا ئەنجامـدراوە , بۆیـە لـە دەسـت پێکـی کـردەی گەڕاندنـەوە دەوروبـەر دەبـێ لـە مەبەسـتەکانی نێـو دەق یـان ئەوپێکهاتـە زمانییـەی کـە لـە بەردەسـت دایـە بـە وردی تـێ بگـەین , بـۆ ئـەم مەبەسـتەش بـۆ هـەر لێکدانەوەیـەك دەبێـت پشـت بـە دوو واتـا ببەسـتین

واتـای (دەربـڕاو , دەرنـەبڕاو) , ئینجـا دەتـوانین دەقێکـی پچـڕاو لـە دەوروبـەر بگـۆڕین بـۆ دەقێکـی پێوەنـد بـە دەوروبـەر . جێگـەی ئامـاژە پێدانـە پرۆسـەی گەڕاندنـەوەی دەوروبـەر ڕاسـتیەکی ڕێژەییە نەك ڕەها , چونکە ئێمە ئاگاداری ئەو هەڵوێست و بارەنین کە دەقەکەی تێدا دەربڕاوە , تەنها لـە دەربڕینـە ڕاسـتەوخۆکان نـەبێت , کـە نێـرەر و وەرگـر و ئامـادەبوو لـە نـاو دەوروبـەرە ڕاسـتەقینەکە بە ئاشکرا هەستیان پێ دەکرێت , ئەگینا لە دەربڕینـە ناڕاسـتەوخۆکاندا کردەیی گەڕاندنەوەی دەوروبەر بە شێوەیەکی گریمانـەیی دەبێت . کەواتـە لـە پرۆسـەی گەڕاندنـەوەی دەوروبـەر بـارودۆخی ڕاڤـەکردن و ناسینەوە و ڕوونکردنـەوەی مەبەسـتێکی دیـاریکراو لـە دەربڕینـە ناڕاسـتەوخۆکان هـەمان هـەڵ ومـەرجی دەوروبەری دەربڕینە ڕاستەوخۆکانی نیە .

ا- دەوروبەری ڕاستەقینە :

ئـەو هەڵوێسـت و بـارە ڕاسـتەقینەییە دەگرێتـەوە , کـە کـردەی دەربڕینـی تێـدا ئەنجامـدەدرێت یـان ئەنجامـدراوە , واتـە ئاگـاداربوون لـەو کـات و شـوێن و بارودۆخـەی کـە دەربڕینێـك پێیـدا تێپـەڕ دەبێـت بـە ئامـانجی گەیانـدنی واتـا و مەبەسـتێکی تـەواو دروسـت و دیـاریکراو . پرۆسـەی گەڕاندنـەوی دەوروبـەری ڕاسـتەقینەش بـەو واتاییـەی ئامـادەبوون و ئاگاداربوونـە لـەکاتی ڕوودانـی کـردەی دەربڕینەکـە یـان دەسـت خسـتنی زانیـاری تـەواو سـەبارەت بـە ژینگـە و بـارودۆخی پرۆسـەی پەیوەندیکردنەکـە , یـان یـەکێك بێـت لـە بەشـداربووانی کردەکـە , ئەمـەش لـە ئاخاوتنـە ناڕاسـتەوخۆکان کـارێکی ئاسـان نابێـت , چـونکە ئاگـاداری دەوروبەرەکـە نـین و نـاتوانین دەست نیشانی ئەو بارودۆخە بکەین کە کردەی دەربڕینەکەی تێدا ئەنجامدراوە . تەنها لە ئاخاوتنی ڕاسـتەوخۆ و ڕووبـەڕوو نـەبێت , کـە لـەم پرۆسـەیەدا هەریـەك لـە گـوێگر یـان ئامـادەبوو دەتوانێـت ئەو دەوروبەرە ڕاستەقینەیە بۆ باری ئاخاوتنەکە بگەڕێندرێتەوە بەشێوەیەکی تەواو یان نزیکراوەی , کە کردەی دەربڕینەکەی تێدا ڕوویداوە .

ب- دەوروبەری گریمانەیی :

ئـەو هەڵوێسـت و بارەودۆخـە تایبەتیەیـە , کـە گریمانـە دەکرێـت دەربـڕین یـان ئاخـاوتن یـان هـەر دەقێکـی تـری تێـدا دەربڕابێـت . گریمانـە لێکدانـەوەی بۆچـوون و مەبەسـتی دەربڕاوەکانـە , دەق زۆر زانیـاری گریمانـەیی لـە خۆدەگرێـت , کـە ئـەمیش پەیوەسـتە بـە زانیـاری گشـتی و دەوروبـەر بـۆ گەیشـتن بـە مەبەسـتی ویسـتراو . بـەم پێیـە دەوروبـەری گریمانـەیی ڕوونکردنـەوە و لێکدانەوەیـە بـۆ گەیشـتن بـە مەبەسـت و واتـا شـاراوەکانی دەربـڕین , کـە لەئاسـتی ڕاڤـەکردنی واتـایی سـوودێك دەگەیـەنێت , ڕێگـە دەدات لـە سـنوری دەوروبـەرە گریمانەییەکـە و لـە گۆشـەنیگای جیاجیاوە واتا و مەبەستی دەربڕین ڕوون بکرێتەوە .

کردەیـی گەڕاندنـەوەی دەوروبـەر بەشـێوەی گریمانـەیی پشـت دەبەسـتێ بـە هـەردوو جـۆر واتـای (دەربـڕاو , دەرنـەبڕاو) , ئەمـەش کـارێکی ئاسـان نابێـت و واتاکـەی بـە دەسـت دێـت ڕاسـتیەکی ڕێـژەیی هەیـە نـەك ڕەهـا , چـونکە ئاگـاداری ئـەو دەوروبـەرە ڕاسـتەقینەیە نـین , کـە دەربڕینەکـەی تێـدا دەربـڕاوە . ئەمـە سـەڕەڕایی ئـەوەی لـە دەقـی نووسـراودا تووشـی کێشـەی چـۆنیەتی

دەربڕین دەبینەوە , کە ئەمەش تا ڕادەیەك کاری گەڕاندنەوەکە قورستر دەکات , چونکە ئاوازە و شێوازی دەربڕین هۆیەکە بۆ ئەوەی کاری لێکدانەوە و ڕوونکردنەوەی واتا و مەبەست ئاسانتر بکات و دەتوانێت بەشێك لە واتای خوازراو ڕوون بکاتەوە . کردەیی گەڕاندنەوەی دەوروبەری گریمانەیی بە شێوەیەکی تایبەت کار لەسەر لێکدانەوەی واتا دەکات , هەرچەندە ئەم جۆرە لێکدانەوەیە دەچێتە خانەی بۆچوون , بەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا بەڵگەی ڕاستی لێکدانەوەکان بەپێی پێویست دەخرێنەڕوو .

لە کردەی گەڕاندنەوەی دەوروبەر بە شێوەی گریمانەیی وەرگر یان خوێنەر پاش دیاریکردنی وشە گرنگەکان کە کۆ واتای دەقی لەسەر بەندە , دەبێت خۆی ڕزگار بکات لە زانیارییە زیادەکان , کە کردەی لابردنی زانیارییە زیاد و دووبارە و ناپێویستەکان ڤان دایك (Van dijk) بە کردەی دەستوری فراوان (Macro reglass) ناوی دەبات , ئەویش لە کۆمەلێك کردە پێك دێت کە کۆواتای دەق کورت دەکاتەوە لە ڕێگای سێ دەستور :

1- لابردن Supresion :

زانیارییە نا پێویستەکان دەگرێتەوە وەك : دووبارەبوونەوە , درێژبڕی ....هتد .

2- فراوانکردنی واتا Generalizacion :

قەرەبووی کۆمەڵێك ڕستە دەکاتەوە بە ڕۆنان و دەربڕینێکی تر کە گشتی و ڕوون تر بێت لە ڕووی واتا .

3- بنیاتنان Construccion :

بریتییە لە تێکەڵ کردنی کۆمەڵێك مەسەلە لەگەڵ یەك و کورتکردنەوەی , کە ڤان دایك پێی وایە ئەم کورتکردنەوەیە کاریگەری لەسەر کۆواتاکەی دەبێت و واتاکەی دەگۆڕێت (عبدالواحیدمشیردزەیی:65:2013) .

بۆنموونە لەم دێرە شیعرە دا :

هەناسەم زولفەکەی لاداو و مەیلێکی نەکرد چاوی
نەسیم ئەنگووت و شەو ڕابرد نێرگس هەر لەخەودایە
لە دووری تۆیە ئەی خورشیدی پرتەو بەخشی گەردان
کە (نالی) وا لە حالەتی مەحاقی ماهی نەودایە (نالی:109:2008) .

بۆ ئەوەی پرۆسەی گەڕاندنەوەی دەوروبەر بەشێوەیەکی کارەکی لەسەر ئەم دەقە پیادە بکەین , سەرەتا دەبێ دەقەکە بگۆڕین بۆ زمانێکی سادە و ساکار , پاشان خۆمان رزگار بکەین لە زانیاریە زیادەکان ئەویش بە پیادەکردنی کردەی (Macro reglass) , ئینجا لێکدانەوەی بۆ بکەین و تێی بگەین , بەشێوەیەك دەقەکە لە دەربڕینێکی ناڕاستەوخۆوە بگۆڕین بۆ دەربڕینێکی ڕاستەوخۆ ئەمەش وەنەبێت ڕاستی ئەم وەرگێڕانە ڕەها بێت , بەڵکو ڕاستیەکی ڕێژەییە . بۆ ڕاڤەکردنی ئەم دەقە پێویست دەکات خوێندنەوە بۆ مێشك و دەروونی شاعیر بکرێت , ئەویش لە ڕێگەی وشە دەربڕاوەکان , بۆ ئەم مەبەستەش بۆ گەڕاندنەوەی دەوروبەر دەبێت لێکدانەوە بۆ دوو جۆرە واتا بکرێت :

1- **واتا دەربڕاوەکان :**

واتــە : یــار لــە خــەودابووە و (نــالی) بــە بــای هەناســەی زولفــی لەســەر ڕوومــەتی لاداوە , کەچــی شــەو تێپــەڕی بــای نەســیمی بــەیان هــەڵیکرد و چــاوی (نێــرگس)ی یــار هــەر لــە خەودایــە و بە ئاگانەهاتووە (عبدالواحیدمشیردزەیی:86:2011) .

2- **واتا دەرنەبڕاوەکان :**

ســەبارەت بــە پەیوەنــدی نێــوان شــاعیر و کەســی نوســتوو , دیــارە پەیوەندیــەکی خۆشەویســتی لــە نێوانیانــدا هەیــە , چــونکە شــاعیر ســەردانەکەی بــۆ لای یــار لــە درەنگــی شــەودا بــووە . بــە بەڵگــەی ئــەوەی یارەکــەی نووســتوە , بــەڵام وا دەردەکــەوێت کــە هــیچ ژوانێکــی خۆشەویســتی لــەنێوان شــاعیر و دلبەرەکــەی نــەبووە بۆیــە بــێ خەبــەر بــووە و نووســتوە . ڕەگــەزی یــار دەبــێ مــێ بێــت , چــونکە زولــف نیشــانکراوە بــۆ ڕەگــەزی مــێ و لــەو ســەردەمە زولفــی درێــژ هــی کــچ و ئــافرەت بــووە . شــوێنی ژوان دیــارە ژووریکــە لــە مــاڵی کچــەکە یــان کەپریکــە لــە باخچــەی مــاڵی دلبــەر , چــونکە لــەو ســەردەمە کــچ هــەر لــەماڵی خــۆی دەخــەوێ . کــاتی ڕووداوەکــە دەبــێ شــەو درەنگانێــك بێــت , تــا دەمــەو بــەیانیش درێژبۆتــەوە . تەمــەنی شــاعیر لــە دێرەکــانی تــر (نــالی) خــۆی دەچــوێنێ بــەو مانگــەی لەحالــەتی میحــاق دایــە , واتــە بــەرەو ئــاوابوون دەچــێت کــە نیشــانەیە بــۆ بەسەرچــوونی تەمــەن و پیربــوونی شــاعیر , بــەڵام یــار دەچــوێنێ بــەو مانگــەی بەرەبــەرە گــەورە دەبێــت و دەگەشــێتەوە کــە ئەمــەش نیشــانەیە کــە یارەکــەی تــەنیا لــە کچــێکی گــەنج دەچــێت . ڕادەی خۆشەویســتی لای نــالی لــەو پــەڕی بەرزیــدابووە , بــەڵام لای کچــەکە لــەو پــەڕی نزمــی دابــووە , چونکە ئەگــەر تــەنیا کــەمێك ســۆزی خۆشەویســتی لــە بەرامبــەر نــالی لەدڵدابوایــە هەســتی بــەو هــەموو ئاهوونالینــە دەکــرد و چــاوی هەڵــدەهێنا , بــەڵام هــەر هەستیشــی بــەبوونی نــالی نــەکردووە (عبدالواحیدمشیردزەیی و سەردار ئەحمەد:920:2012) . **ئــەنجامی خۆشەویســتیەکە بــە ئــاخ و حەســرەت لای نــالی کۆتایی پێ هاتووە , چونکە خۆشەویستیەکە تاك لایەنە بووە , کچەکە گەنج و نالیش لە تەمەندابووە .**

9- هەڵبژاردنی دەوروبەر .

هەڵبژاردنی دەوروبەری گونجاو بۆ دەربڕین بە شێکە لە پرۆسەی ڕوونکردنەوە و لێکدانەوەی واتا و گەیشــتن بــە مەبەســتی دیــاریکراو , چــونکە دەوروبــەر ئــەو چوارچــێوە گشــتیەیە , کــە کــردە زمــانی و نازمانیــەکان لــەخۆدەگرێت , یــان بریتییــە لــە زانیــاری و ڕاســتی زیــاتر کەبەشــدار دەبــێ لەگــەڵ واتــای فەرهــەنگی وشــە بــۆ دیــاری کردنــی واتــای مەبەســت (منقورعبدالجلیل:89:2001) , **واتــە هــەموو ئــەو شــتانە دەگرێتەوە کە کاریگەریان لەسەر زمان هەیە .هەڵبژاردنی دەوروبەر پەیوەستە بە پەیوەندی ناوەوە و باری دەرەوەی دەربڕاوەکــە , لەپرۆســەی هەڵبــژاردنی دەوروبــەر پێویســتە وەرگــر یــان خوێنــەر خوێندنــەوە بــۆ هەموو ئەو ئەگەرانە بکات کە دەربڕاوەکە تێی دەکەوێت , ئەم پرۆسەیە بە چەند قۆناغێك بەڕێوەدەچێت :**

یەکەم/ لێکدانەوە و دەرکەوتەکان :

ا- لێکدانەوەی واتای وشە و ڕستەکان .

لێکدانەوەی (واتا) پشت بە دوو بنەما دەبەستێت :

1- واتای فەرهەنگی و دیار .

2- واتای ڕستە .

3- واتای دەوروبەر کە بە واتای مەبەست ناودەبرێت (عبدالواحیدمشیردزەیی:30:2009) .

1- واتای فەرهەنگی و دیار (locutionary meaning) , بریتییە لەو واتایەیی کە لە ئەنجامی واتایی فەرهەنگی وشەکان و ریزکردنیان دێتەکایەوە وەك :

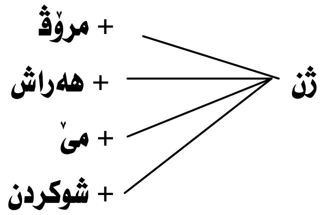

2 - واتای ڕستە : زۆرجار ڕستە بە دانەی سەرەکی واتا دادەنرێت , واتای فەرهەنگی وشەکان بەشێك لە واتای ڕستە پێك دێنێت و بەشەکەی تری لە ڕیزکردن وەردەگرێ (عبدالواحیدمشیردزەیی:132:2010) , بۆیە واتا لە سنووری ڕستەدا بە گرنگتر دادەنرێت بە بەراورد لەگەڵ واتا لە سنوری وشەدا , بەو پێیەی وشە واتاکەی لە ناو سنووری ڕستەدا بەیاردەکەوێت . بۆ نموونە وشەکانی (ڕاوچی , پڵنگ) هەریەکەیان لە فەرهەنگدا واتای خۆیان هەیە , لە ئەنجامی ریزکردنیشیاندا واتا جیاواز دەدەن بەدەستەوە , چونکە وشە لە ئەنجامی ریزبوونی و پەیوەندی لەگەڵ وشەکانی تر لە ناو پێکهاتی ڕستەدا دەتوانرێت واتای تری لێ دیاری بکرێت . وەك :

- **ڕاوچیەکە پڵنگەکەی کوشت .**
- **پڵنگەکە ڕاوچیەکەی کوشت .**

هەر چەندە ئەم دوو ڕستەیە لە ژمارەی وشەکان یەکسانن , بەڵام بەهۆی ئەوەی وشەکان لە ریزبوونیان جیاوازن , بۆیە دوو واتا و مەبەستی جیاوازیان لێ بەدی دەکرێت .

3- واتایی دەوروبەر یان واتایی مەبەست ئەو واتایە دەگرێتەوە , کە لەپاڵ گوتنەکەدا دەکرێت و مەبەست بە شاراوەیی و ناڕاستەوخۆی دەخرێتەڕوو و بە پێی دەوروبەر لە گۆڕاندایە (عبدالواحیدمشیردزەیی:29:2009) . دەربڕینی مەبەست بەشاراوەی لە لای قسەکەر بۆ چەند هۆیەك دەگەڕێتەوە , لەوانە (شەرم , ڕێزگرتن , ترس , هەڵخەڵەتاندن , ...هتد) .

بۆ نموونە دەربڕینێکی وەك :

- **تکایە یارمەتی باوکت بدە .**

هەرچەندە ئەم ڕستەیە لە شێوەی فەرماندان دەردەکەوێت , بەلاّم لە ناوەڕۆکدا مەبەستێکی تری هەیە , ئەویش تکا و داوا یە لە گوێگر نەك فەرمان کردن , بەلّگەش بەکارهێنانی فۆرمی (تکایە) یە و هاتنی لە ناو پێکهاتی دەربڕینەکە بۆ ئەم مەبەستەیە , کە قسەکەر ئارەزوو دەکات , نەوەك فەرمانی بەسەر بکات .

ب- دەرکەوتەکان Implicature .

بریتییە لەو واتایانەی کە لە ئاخاوتندا لەلایەن قسەکەر بەشاراوەی دەربڕاوە , یان ئەو واتایانە ئەگەیەنێ کە بەشاراوەیی , نەك بەئاشکرا گوتراوە . بەم پێیە دەرکەوتە لێکدانەوە و شیکردنەوەی ئاخاوتن دەگرێتەوە , بە تایبەتی ئەو زانیارییانەی کە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ دەرنەبڕاوە , کەواتە دەرکەوتەکان دەرئەنجامی ئەو لێکدانەوانەیە , کە گوێگر لە ئاخاوتنەکان بە دەستی دەهێنێت بێ ئەوەی بە ڕاستەوخۆیی دەربڕابێت . واتای دەرکەوتەی ئاخاوتن یەکێکە لە بیرە گرنگەکانی پڕاگماتیك , قسەکەر لە ئاخاوتنەکانیدا بۆ گەیاندنی مەبەستەکانی زیاتر بایەخ بە شێوازی پڕاگماتیکی دەدات . گرنگی واتای دەرکەوتەی ئاخاوتن لە دەربڕینی چۆنیەتی گونجاوی واتا و مەبەستەکانیدایە , کە تا چەند گوێگر هەست بە واتا شاراوەکانی دەربڕینەکە دەکات , گرایس دوو جۆرە دەرکەوتەی دەست نیشانکردووە :

1- **دەرکەوتەی ئاخاوتن** Conversational Implicature .

هەموو ئەو واتایانە دەگرێتەوە کە بە وشە دەرنەبڕاون , بەلاّم هەلّدەهێنجرێن لە گوتنێك پشت بەستوو بە بنەمای هاریکاری cooperative principles .

2- **دەرکەوتەی شوێنی** .

مەبەستمان لەم دەرکەوتەیە , ئەو واتا دەربڕاوەیە کە پەیوەست نیە بە گەڕانەوەیان بۆ جیهانی دەرەوە , بەلّکو واتاکە تەنها لە دەربڕینەکە وەردەگرین (عبدالواحیدمشیردزەیی: 2011: 71–78) .

جێگەی ئاماژەپێدانە , کە لە کردەی لێکدانەوەی واتادا تەوەر دەکەوێتە سەر (وەرگر) , کە لەسەریەتی پەیامەکە بەم سێ قۆناغە لێکبداتەوە :

1 - لێکدانەوەی واتای دەربڕاو , لە ڕێگەی واتای وشە و لێکدانیانەوە .
2 - بەراوردکردنی واتا دەربڕاوەکە لەگەلّ ئەو دەوروبەرەی کە تێدا گوتراوە , تا بزانێت دەگونجێت یان نا .
3 - ئەگەر مەبەستەکەی نەگەیاند , ئەوا دەبێت بگەڕێتەوە بۆ هەندێ زانیاری کەسی و کەلتوری و دەوروبەر (جمعەسیدیوسف:128:1990) .

دووەم/ گریمانەکردن و ئەگەرەکان .

گریمانە لێکدانەوەی بۆچوون و مەبەستی دەربڕینە , کە پابەندی ڕاستی و ناڕاستی نیە , بە هۆی پەیوەندی بە پاشخانەوە , کە ئایا وەرگر زانیاری دەربارەی بۆچوون و مەبەستەکە هەیە یان نا , چونکە مرۆڤ لە کاتی دەربڕینەکانیدا زانیاری زۆر زیاتر دەدات بە دەستەوە , کە هەموویان پەیوەستن بە زانیاری گشتی و دەوروبەر , بۆیە پێویستە وەرگر یان خوێنەر گریمانە بۆ زۆر شت بکات بۆ ئەوەی واتا و مەبەستی لا ڕوون ببێتەوە , ئەمیش بە پشت بەستن بە واتای فەرهەنگی و دەوروبەر , چونکە هەر وشەیەك بەپێی شوێنی بەکارهێنانی لە دەوروبەرێکی دیاریکراو واتا و مەبەستێکی دیاریکراو بە وەرگر دەبەخشێت , بۆیە دەبێت وەرگر لە ڕێگەی ئەگەرەکان هەموو ئەو هەڵوێستانە لەبەر چاو بگرێت کە ڕەنگە مەبەستی پێشبینی کراوی تێدا ڕوون ببێتەوە . لەم قۆناغەدا وەرگر هەڵدەستێ بە داڕشتنی چەند سیناریۆیەك بۆ ئەو هەڵوێست و بارودۆخانەی کە دەکرێت کردەیی دەربڕینەکەی لەگەڵدا بگونجێت .

بۆ نموونە لەم دەربڕینەیەدا قسەکەر دەڵێت :

- **ئەمرۆ پارە لە زانکۆ دوادەکەوێت .**

لە لێکدانەوەی ئەم دەربڕینە وەرگر چەند سیناریۆیەك ڕێك دەخات , کە گریمانە دەکرێت یەکێك لەم ئەگەرانە بێت :

- **ڕەنگە ماتۆرسکیلەکەی تێکچووبێت .**
- **ڕەنگە پایسکلەکەی تێکچووبێت .**
- **ڕەنگە سەیارەکەی تێکچووبێت .**
- **ڕەنگە فرۆکەکەی تێکچووبێت ......هتد .**

سێ یەم/ هەڵسەنگاندن .

دوا قۆناغ وەرگر یان خوێنەر دەست دەکات بە هەڵسەنگاندنی ئەو ئەگەر و سیناریۆیانەی کە بۆ باری دەربڕینەکە ڕێکی خستبوو , کە گریمانە دەکرێت یەکێکیان بێت . هەڵبژاردنی دەوروبەر بە پێی گونجاوی لەگەڵ واقیع و مەنتقدا دەبێت , واتە ئەو ئەگەر و سیناریۆیە هەڵدەبژێرین کە زیاتر لەگەڵ واقع و مەنتقی باری دەربڕاوەکە گونجاوە , واتا و مەبەستمان بە تەواوی یان بە نزیکراوەی بۆ ڕوون دەکاتەوە .

بۆ نموونە لە دەربڕینێکی وەك :

ئەمرۆ پارە لە زانکۆ دوادەکەوێت .

هەموو ئەو ئەگەر و سیناریۆیانەی , کە بۆ هۆی دواکەوتنی (یارە) وەرگر خستبوویە ڕوو لە ڕێگەی هەڵسەنگاندن دەگاتە ئەو ئەنجامەی , کە کامە ئەگەر زیاتر لەگەڵ واقیع و مەنتقدا دەگونجێت , تا بۆ باری دەربڕینەکە هەڵیبژێرێت , ئەویش :

ڕەنگە سەیارەکەی تێکچووبێت .

10- دەوروبەر و مەبەست .

هەر پەیامێکی زمانی یان نازمانی کە دەردەبڕدرێت یان ئاڕاستە دەکرێت مەبەستێك و بۆنەیەکی خۆی هەیە , کە زۆرجار مەبەستەکان بە شاراوەی دەردەبڕدرێن , لە هەندێ بارودۆخی تایبەتیشدا پەیامەکان مەبەستی جیاجیا لە خۆدەگرن یان بە پێچەوانە لە لایەن وەرگرەکانەوە لێکدانەوە بۆ مەبەستی پەیامە زمانی و نازمانییەکان دەکرێت .

دەوروبەر و مەبەست پێچەوانەی یەکترن , بەو پێیەی نێرەر کاتێك پەیامێك ئاڕاستەی وەرگر یان ئامادەبووان دەکات , لە وانەیە تەنها مەبەستێکی لە پشتەوە بێت , بەڵام ئەو پەیامە بەگوێرەی ئەو دەوروبەرەی تێدا دەردەکەوێت ڕەنگە بە زیاتر لە مەبەستێك لێکدانەوەی بۆ بکرێت , چونکە دەوروبەر زانیاری پێشینەیە , کە گریمانە دەکرێت هاوبەش بێت یان جیاواز بێت لە نێوان نێرەر و وەرگر , کە زۆرجار لە ڕێگەی زانیاریە هاوبەشەکانەوە وەرگر دەتوانێت لەو مەبەستنانە بگات کە لە پەیامەکەی نێرەر دایە . کەواتە نێرەر پەیامەکەی بە مەبەستێك , لە هەلوێست و کات و شوێنێکدا و بە لەبەرچاوگرتنی یاسا ڕێزمانی و واتایەکان ئاراستەی وەرگریان دەکات , پەیامەکە بۆی هەیە چەند مەبەستێك بگەیەنێت , چونکە بەپێی ئەو دەوروبەرەی تێیدا بەکاردێت لە گۆڕاندایە .

مەبەست لە نێو دەربڕینەکان بە شێوەی جیاواز دەردەکەوێت , مەبەست بە ئاگایی و بێ ئاگایی هەیە , کە بێ ئاگایەکەی سیمانتیکیە , بە ئاگاییەکەشی دەچێتە خانەی پڕاگماتیك و تەمومژی تێدەکەوێت .

بۆ نموونە :

بیری ئاو

بیر

بیری مێشك   **سیمانتیك**

بەڵام ئەگەر ئەم وشەی (بیر)ە بە واتایەکی تر بەکارهات لە لایەن کەسێکەوە , کە مەبەستێکی شاراوەی لەپشت بوو , ئەوا دەچێتە خانەی پڕاگماتیك .

بۆنموونە لە ڕستەیەکی وەك :

- کابرا دەڵێی بیرە هەر پڕنابێتەوە .   **پڕاگماتیك**

لـەو بـار و هەڵوێسـتەدا وشـەی (بـیر) بەمەبەسـتێکی تـر بـەکارهاتووە , کـە قسـەکەر نەیویسـتووە ڕاسـتەوخۆ بڵێـت کـابرا کەسـێکی چاوبرسـی و زۆر خـۆرە بـەهیچ تێـر نابێـت , لـە بەرامبـەردا بە شێوەیەکی تر مەبەستەکەی دەربڕیووە .
مەبەسـت بـەهۆی بـەکارهێنان بەدیاردەکـەوێت , کـە بـەکارهێنان دوو جـۆری هەیـە کـە ئـەویش بریتییە لە :

1 - بە کارهێنانی کۆمەڵ .
2 - بە کارهێنانی تاك .

بـەکارهێنانی کۆمـەڵ ئـەو جۆرەیـە , کـە ڕێکـەوتنی کۆمـەڵی لەسـەرە , واتـە کۆمـەڵ ڕێکـەوتوون لەسـەر بـەکارهێنانی بـەو مەبەسـتە . هەرچـی بـەکارهێنانی تاکـە ئـەوەیان پەیوەسـتە بە خودی تاك , واتە مەبەستەکە دەکەوێتە سەر شێوەی بەکارهێنانەکە لە لایەن تاکەوە .
بۆ نموونە :

- (جوان) وەك ئاوەڵناو .
- (جوان) وەك ناو .

هـەروەها واتـا و مەبەسـتی نێـو ڕسـتە دەچـێتە خانـەی سـیمانتیك , چـونکە لـە کەرسـتەکانی پـێش و دوایـی خـۆی وەردەگیرێـت , بـەڵام واتـای بەسـتراو بـەتاك (کـەس) دەچـێتە خانـەی پڕاگمـاتیکی , بـەو مانایـەی واتاکـەی بەدەسـت دێـت لـە دەوروبـەر وەردەگیرێـت . بـۆ هـەروەك وشـەی (دەرچوون) جیاوازە لە بەکارهێنان , لە قوتابخانە مەبەست (ناجح بوون) ە , لە گەراج (ڕۆیشتن) ە , لە ڕووبار (دەربازبوون) ە ,...هتد .
بۆنموونە لە دەربڕینێکی وەك :

- وا خۆڵ بارینە .

مەبەسـت بـارینی خـۆڵ سـیمانتیکیە , ئەگـەر وەك بـەکارهێنانی کۆمـەڵ سـەیری بکرێـت , بـەڵام دەربڕینی (وا خۆڵ بارینە) دەچێتە خانەی پڕاگماتیك ئەگەر وەك بەکارهێنانی تاك لێکبدرێتەوە , کە لەوانەیە مەبەستی (تێکچوونی گەشت بێ , هینانەژووری کەلوپەل بێ,.....هتد) .
ئەگـەر لـە واتـای هـەر گوتنێك ورد بینـەوە کـە قسـەکەر بـەکاری دەهێنێـت دەبیـنین زیـاتر لـە مەبەسـتێك دەدات .
بۆ نموونە ڕستەیەکی وەك :

- من چرایەکە دەکوژێنمەوە .

هـەر چـەندە ئـەم ڕسـتەیە هـەواڵ و لێدوانێکـە دەربـارەی بـارێکی دیـاریکراو , بـەڵام مەبەسـتی تـر دەگەیـەنێت ئەگـەر دەوروبـەری تـری بـۆ بدۆزینـەوە , بـۆ نموونـە ئەگـەر باوکێـك درەنگـی شـەو ئـەم گوتنـە بـە کوڕەکـەی بڵێـت ئـەوا گوتنەکـە شـێوەی (فـەرمان) وەردەگرێـت واتـە بخـەوە , بـەڵام ئەگـەر لـە ژنێکـەوە بێـت بـۆ مێردەکـەی شـێوەی ئاگادارکردنـەوە یـان پـرس وەردەگرێـت , واتـە ئەگـەر کـارت نیـە مـن چـراکە دەکوژێنمـەوە , کەواتـە ئێمـە ئاخاوتنمـان دەکەوێتـە ژێـر کاریگـەری

دەوروبــــەر و بـــاری کۆمەڵایـــەتی قســـەکەر و گـــوێگر , هـــەر بۆیـــەش مەبەســـتەکە بـــەگوێرەی بارودۆخەکە لە گۆڕاندایە (عبدالواحيد مشيردزەیی:35:2012) .

هەروەها دەوروبەر لە سێ ئاستی جیاواز بۆ دەرخستنی مەبەست لەڕاڤەکردنی دەربڕاودا واتای یەکەی ئاخاوتن دەست نیشان دەکات بەم شێوەیە :

1- دەوروبـەر دەسـت نیشـانی ئـەوە دەکـات کـە کامـە ڕسـتە دەربـڕاوە , ئەگـەر بـە کردەیـی ڕسـتەیەك دەربڕابێت .

2- دەوروبەر ئەوەمان بـۆ دەخاتـەڕوو کـە کامـە مەسـەلە دەربڕاوە , ئەگـەر هـاتوو مەبەسـت و مەسـەلەیەك لە ئارابێت و دەربڕابێت .

3- دەوروبـەر هاوکاریمـان دەکـات سـەبارەت بـەو مەسـەلەیەی کـە لێـی دەکۆڵینـەوە بـەپێی جـۆرێکی تایبەت لە هێزی نائاخاوتن دەربڕاوە .

دەوروبـــەر لـــەم ســـێ بـــارەدا پەیوەندیـــەکی ڕاســـتەوخۆی دەبێـــت لـــە دەســـت نیشـــانکردنی ئـــەوەی کـــە دەووتـــرێ بـــە گـــوێرەی ئـــەو واتـــا جۆراوجۆرانـــەی کـــە دەربڕینەکـــە بـــەخۆوەی دەگرێـــت , بـــەڵام واتـــای یەکـــەی ئاخـــاوتن زۆر زیـــاتر هەڵـــدەگرێت لـــەوەی کـــە بـــەکردەیی دەووترێـــت , چـــونکە ئـــەو شـــتانەش بـــە خـــۆوە دەگرێـــت کـــە لـــەناوەوە مەبەســـتە , یـــان پـــێش وەخـــت گریمانـــەکراوە , لەبـــەر ئـــەوەی دەوروبـــەر پەیوەندیـــەکی پتـــەوی هەیـــە لەگـــەڵ ئـــەو بەشـــانەی یەکـــەی ئاخاوتندا (جون لاينز:222:1987) .

چەند هۆکارێك هەن کە کاریگەریان لە سەر دیاری کردنی مەبەستدا هەیە وەك :

1- شوێن Place .

دیـاریکردنی مەبەسـتی دەربـڕین بـە پێـی شـوێن لـە گۆڕاندایـە . واتـە بـە گـوێرەی ئـەو شـوێنەی دەربڕینەکـــەی تێـــدا دەردەبڕێـــت جیـــاوازە , چـــونکە شـــوێن کاریگـــەری لەســـەر واتـــا و مەبەســـتی دەربڕینەکـە هەیـە . بۆنموونـە لێکدانـەوە و ڕاڤـەکردنی ئـەو دەربڕینانـەی کـە لـە شـوێنێکی ئاسـایی و دیـــاری نـــەکراو ئـــەنجام دەدرێـــت جیـــاوازە , بـــە بـــەراورد لەگـــەڵ ئـــەو دەربڕینانـــەی کـــە لـــە کـــۆڕ و کـــۆنفرانس و کۆبوونـــەوە گشـــتی و جەماوەریـــەکان دەکرێـــت . کەواتـــە تـــا ســـنوری ئـــەو ژینگەییـــەی دەربڕینەکـە دەیگرێتـەوە زیـاتر و فـراوانتر بیـت , لێکدانـەوە و دیـاریکردنی دەوروبـەری دەربـڕین و ئەو مەبەستانەی دەیگەیەنێت ئەستەمتر دەبێت .

بۆ نموونە :

- دوێنێ لە تونس بووم .

ئـەم دەربڕینـە ئـەوە دەگەیـەنێت کـە لـە (شـاری تـونس) بـووە , یـان (وڵاتـی تـونس) . سـا ئەگـەر شـوێنی دەربڕینەکـە بـزانین ئـەوا بۆمـان ڕوون دەبێتـەوە کـە قسـەکەر لـە کـوێ بـووە و مەبەسـتی کوێیـە , گریمـان شـوێنی دەربڕینەکـە (صـەفاقس) ە , ئـەوا دەزانـین کـە لەشـاری (تـونس) بـووە , بـەڵام ئەگـەر شوێنی دەربڕینەکە (کوردستان) بوو ئەوا قسەکەر مەبەستی وڵاتی (توونس)ە .

2- کات Time.

کـات یـان کـاتی دەربـڕین هاوکـاری زۆرمـان دەکـات لـە لێکدانـەوە و ڕوون کردنـەوەی واتـا و مەبەسـتدا . دیـاریکردنی مەبەسـت بـە پێـی کـاتی دەربڕینەکـە گـۆڕاوە , چـونکە لێکدانـەوە و ڕاڤەکردن پەیوەستە بەکاتی دەربڕین , بەو پێیەی مەبەست لە هەندێ دەربڕین دیاری ناکرێت , تا کاتی دەربڕینەکە نەزانرێت . بۆنموونە دەربڕینێکی وەك :

- بەیانیت باش .

هەرچەندە ئەم دەربڕینە وا باوە کە لەکاتی بەیانی وەك (سڵاو) بە کاردەهێنرێت , بەڵام زۆرجار وەکو توانجیش بەکاردێت کاتێك گوێگر لەبارێکی نەگونجاودا بێت , بۆیە ئەگەر کاتی دەربڕینەکە نەزانین , ئەوا ناتوانرێت بەشێوەیەکی دیاریکراو دەوروبەری دەربڕین و مەبەستەکەی دەست نیشان بکرێت .

3- پەیوەندی نێوان بەشداربوان .

پەیوەنـدی نێـوان بەشـداربوان کاریگـەری لەسـەر لێکدانـەوە و دیـاریکردنی مەبەسـتی دەربـڕین هەیـە , چـونکە پەیوەنـدی نێـوان بەشـداربوانی دەربـڕین هاوکێشـەی واتـا و مەبەسـت دەگۆڕێـت . بۆ نموونە دەربڕینێکی وەك:

- مێزەکان بسڕەوە .

ئـەم دەربڕینـە بـە پێـی پەیوەنـدی نێـوان بەشـداربوان واتـا و مەبەسـتەکەی دەگۆڕێـت , دەبێتـە (فەرمانـدان) ئەگـەر لـە خـاوەن چێشـتخانەیەکەوە بـۆ کرێکارەکـانی بێـت , بـەڵام دەبێتـە (داخـوازی) ئەگـەر لـە نێـوان دوو کرێکـاردا بێـت . کەواتـە پەیوەنـدی نێـوان بەشـداربوان ڕۆڵ دەبینێـت لـە لێکدانەوە و ڕوونکردنەوەی مەبەستی دەربڕاوەکان .

4- کەلوپەلە پەیوەندیدارەکان .

ئەو کەلوپەلانەی لە کاتی کردەی دەربڕینەکە ئامادەبوونیان هەیە , کاریگەریان هەیە لەسەر دیاریکردنی مەبەسـتی دەربـڕین , کـە دەتـوانرێ لـە ڕێگـەی ئـەو کەلوپەلانـەوە مەبەسـتی دەربـڕین دیـاری بکرێـت یـان تەمومژی بخرێتە نێو واتا و مەبەستی دەربڕینەکە , بەو پێیەی ئەو شت و کەلوپەلانەی پەیوەندیان بە دەربڕینەکەوە هەیە واتا و مەبەست دەگۆڕن .

بۆ نموونە دەربڕینێکی وەك :

- دەڵێی زەڕڕافەیە .

ئەگـەر ئـەم دەربڕینـە بەرامبـەر کەسـێك بـە کـە بـاڵای زۆر بـەرزبێت , بـەئامادەبوونی وێنـەیێك کـە لـە زەڕڕافـە بچـێت بگوترێـت , ئـەوا نازانرێـت مەبەسـتی قسـەکەر کەسـەکەیە یـان وێنەکـە , کـە ئایـا ئـەم دەربڕینـەی وەکـو تـوانج یـان بـۆ وەسـف کردنـی وێنەکـە بـەکارهێناوە . کەواتـە کەلوپەلـە پەیوەندیـدارەکانی ئامـادەبوو لـە کـاتی دەربـڕین کاریگـەریان هەیـە لەسـەر لێکدانـەوە و ڕروونکردنـەوەی مەبەستدا .

5- شێوازی دەربڕین .

شـێوازی دەربـڕین دەکەوێتـە چوارچـێوەی دەوروبــەر , هۆکـارێکی تـرە کـە بەشـدارە لـە پرۆسـەی لێکدانەوە و ڕاڤەکردنی واتا و مەبەستدا , ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێت بە تایبەت لە دەربڕینە ڕاستەوخۆ و ڕووبەڕووەکانـدا , چـونکە شـێوازی دەربـڕین کـە هێـز و ئـاوازە و وەسـتان دەگرێتـەوە لـە زۆربـەی بارەکاندا واتا و مەبەست دەگۆڕن .

وەك :

- **بەسەبری (بەهێواشی) .**
- **بەسەبری (تۆسەبرت هەیە) .**
- **بەسەبری (کەسێك ناوی سەبری یە)** , (عبدالواحیدمشیردزەیی:30:2011) .

یان بەپێی گۆڕینی ئاوازەی دەنگمان , لێکدانەوەکانمان دەگۆڕێت .

بۆ نموونە لە دەربڕینێکی وەك :

- **دانیشت .**
- **دانیشت !**
- **دانیشت ؟**

بە هۆی گۆڕینی ئاوازەوە لە هەر بارێکدا واتا و مەبەستێکی جیاواز دەدات .

هەروەها وەستانیش بەهەمان شێوە کاریگەری لەسەر لێکدانەوەی واتا و مەبەستدا هەیە .

بۆ نموونە :

- **ماڵت ئاوەدان نەبی . (نەبی) وەك ناوی کەس .**
- **ماڵت ئاوەداننەبی .(نەبی) وەك نەرێی بوون** (عبدالواحیدمشیردزەیی:31:2011) .

11- ئەنجامگیری و دەوروبەر .

ئـــەنجامگیری کردەیـــەکی بـــیرە دەمانگوازێتـــەوە لـــە زانـــراوەوە بـــۆ نـــەزانراو . بریتییـــە لـــە گواســـتنەوەی لەپێشـــەکیەك یـــان زیـــاتر کـــە دەیـــانزانین و دان بـــە ڕاســـتیان دادەنـــێن بـــەرەو ئـــەنجامێك بـــەپێی ئـــەو پێشـــەکییە (عبدالواحیدمشـــیردزەیی:63:2013) . بـــۆ نموونـــە کاتێـــك توێـــژەرێکی کۆمەڵایـــەتی بـــەدوا داچـــوون بـــۆ کێشـــەیەك دەکـــات و دەیـــەوێت هۆکـــاری ڕوودانـــی کێشـــەکە بزانێـــت و دیـــاری بکـــات هەڵدەســـتێت بـــە کۆکردنـــەوە و گـــەڕان بـــەدوای زانیـــاری پێشـــەکی دەربـــارەی کێشـــەکە و ئـــەو نیشـــانانەی کـــە زانـــراون , واتـــە زانیـــاری دەربـــارەی قۆناغـــەکانی ژیـــانی ئـــەو کەســـە و پەیوەندیـــە کۆمەڵایەتیـــەکان و بـــاری دەروونـــی و ئـــەو ژینگـــە و خێزانـــەی تێـــدا پـــەروەردە

بووه .....هتد . لە ڕێگەی ئەو زانیاریانەوە هۆکاری ڕوودانی کێشەکە دیاری دەکرێت کە پێشتر دیارنەبوو , کەواتە لەم کردەیەدا بە هۆی شتە زانراوەکانەوە شتە نەزانراوەکان دیاری دەکەین . دەوروبەریش وەك کردەیەك بریتییە لە زانیاری و ڕاستی زیاتر کە بەشداردەبێ لەگەڵ واتای فەرهەنگی وشە بۆ دیاری کردنی واتا و مەبەست , ئەمیش لە ڕێگەی زانیاری پێشینە کە گریمانە دەکرێت هاوبەش بێت لە نێوان قسەکەر و گوێگر و بەشداربوان , کە ئەم زانیاریانە هۆیەکە بۆ ئەوەی گوێگر یان بەشداربوو بگات بە واتا و مەبەستی دیاریکراو , کە لە دەربڕینەکانی قسەکەردا هەیە .

کەواتە ئەنجامگیری و دەوروبەر دوو کەردەن پشت بە زانیاری و پێشەکی زانراو دەبەستن بۆ ڕوونکرنەوە و زانینی ڕاستی و مەبەستی دیاریکراو لەو دەربڕینانەی پێویستیان بە شیکردنەوە هەیە , شیکردنەوەی پڕاگماتیکیانەی شتەکانیش کردەیەکی ئەقلیە پێویستی بە بەڵگە هەیە , واتە بەڵگەی مەنتقی و گونجاو , بەو پێیەی پڕاگماتیك زیاتر گفتوگۆیەکی ئەقلیە بەوەی کەمتر لایەنی سۆز دەگرێتەوە .

ئەنجامگیری دابەش دەبێتە سەر دوو بەشی سەرەکی :

1- **بەرئەنجام** (Deduction) .

2- **هەڵێنجان** (Elicitation) .

1- بەرئەنجام (Deduction) .

بریتییە لە بەدواداچوونی وردە کارییەکان بە مەبەستی بڕیارێکی گشتگیر (عبدالهادی الفضلی: 152:1415) , یان بریتییە لە بڕیاردان لەسەر گشت لە ڕێگای بەدواداچوونی زۆرینەی بەشەکان . ئەو ئەنجامەی پێشکەشی دەکات لە پێشەکییەکانەوە دەستەبەر دەبێت بە پشت بەستن بە تاقی کردنەوەکان(ان روبول وجاك موشلار:114:2003) . کەواتە هەر دوو پێشەکییەکان دەگرێتەوە (بچووك , گەورە) بۆ گەیشتن بە کردەیەکی تر کە هەڵێنجانە .

بۆ نموونە :

- **سوقرات دەمرێ** .
- **سوقرات مرۆڤە** .
- **هەموو مرۆڤێك دەمرێ** .

لەم دەربڕینانەدا لە ڕێگەی خوێندنەوە (بەرئەنجام) بۆمان دەردەکەوێت (مرۆڤەکان دەمرن) ئەم ئەنجامەش گەورەترە لە پێشەکیەکان , چونکە لە پێشەکیەکە دا تەنها ناوی (سوقرات) هاتووە کە تایبەتە بە تاکێکی مرۆڤ , بەڵام لە ئەنجامەکە (مرۆڤەکان دەمرن) هەموو تاکەکانی مرۆڤ دەگرێتەوە . جێگەی ئاماژە پێدانە کە لە بەرئەنجام ئاراستەکە لە تایبەتەوە بەرەو گشت دەڕوات (ان روبول وجاك موشلار:115:2003) .

2- **هەڵێنجان** (Elicitation) .

هــەڵێنجان بریتییــە لــە دەرهێنــانی ئــەنجام لــەو کۆمەڵــە زانیارییــەی لەبــەر دەســت دان , ئەمــەش پەیوەســتە بــە ڕادەی زانســتی و لێهــاتووی کەســی لێکــدەرەوە , کــە دواتــر دەبێتــە دەســتور و بنــەما و یاســا بــە پێــی پلــەی ســاغبوونەوەکەی . کەواتــە هــەڵێنجان بــەپێی ڕێبــازێکی دروســت کاردەکــات دوور لــە ناڕاســتی , بــەجۆرێك پشــت بەپێشــەکی ڕاســت دەبەســتێت بــەرەو ئــەنجامێکی ڕاســت بــە لەبەرچــاو گرتنــی تــاقی کردنــەوەکان (ان روبــول وجــاك موشــلار:114:2003) . هــەروەها هــەڵێنجان جۆرێکــە لــە جۆرەکــانی دەرکەوتــە پێشــی دەوتــرێ دەرکەوتــەی وێنــەیی , چــونکە تــەنها گرنگــی دەدات بــە وێنــەی بــیر , پەیوەنــدی ڕســتە و دەربڕینــەکان ناگرێتــەوە بــۆ واقعــی دنیــای دەرەوە , چــونکە دەوەســتێتە ســەر لێکچــوون و نــەبوونی جیــاوازی نێــوان پێشــەکی و ئەنجامەکــەی , ئــەم جــۆرەش پێچــەوانەی دەرکەوتــەی خوێندنەوەیــە , چــونکە بــە هــەمان ڕێگــای پێوانــە نــاڕوات بــەڵکو لــە گشــتیەوە بــۆ تایبەتــە , بــەڵام دەرکەوتــەی خوێندنــەوە لــە تایبەتەوە بۆ گشتی پێوانە دروست دەکات .

بۆ نموونە :

- **هەموو مرۆڤێك دەمرێ** .
- **سوقرات مرۆڤە** .
- **سوقرات دەمرێ** .

لــەم دەربڕینــە لــە ڕێگــای هــەڵێنجان بۆمــان دەردەکــەوێت (ســوقرات دەمــرێ) , ئــەم ئەنجامــەش بچــووکترە لەپێشــەکیەکە (هــەموو مرۆڤــەکان دەمــرن) , چــونکە ســوقرات تاکێکــە لــە مــرۆڤ نــەك هــەموو مرۆڤــەکان . واتــە ئاڕاســتەی هــەڵێنجان بــە پێچــەوانەی بەرئەنجامــە , کــە لــە گشــتەوە بــەرەو تایبەت دەڕوات (ان روبول وجاك موشلار:115:2003) .

بــەڵام لــە هەنــدێ بــاردا ئــەنجام و پێشــەکیەکە یەکســان دەوەســتن بــەو پێیــەی هــەردووکیان بەشداریان کردووە لە پێکهاتی بەڵگەکە .

بۆ نموونە :

- **باڵندە یان گۆشت خۆرە یان گیاخۆر** (پێشەکی گەورە) .
- **گۆشت خۆر دەمرێ , گیاخۆر دەمرێ** (پێشەکی بچووك) .
- **باڵندە دەمرێ** (ئەنجام) .

لــەم دەربڕینــە دا بــە هــۆی هــەڵێنجان بۆمــان دەرکــەوت (باڵنــدە دەمــرێ) , بــەڵام وەك دەردەکــەوێت هەریــەك لــە ئــەنجام و پێشــەکیەکە یەکســانن , بــەو پێیــەی ئەنجامەکــە بەشــداری کــردووە لــە پێکهــاتنی بەڵگــە کــە (گۆشــت خــۆر دەمــرێ و گیــاخۆر دەمــرێ) , چــونکە گۆشــت خــۆر و گیــاخۆر هەموو باڵندە دەگرێتەوە هەروەك پێشەکیەکە .

هــەردوو كــردەی بەرئــەنجام و هــەڵێنجان بــەپێی چــەند بنەمایــەك بەرێوەدەچــێ , كــە لەچــەند بەشێك پێك دێت :

1- پێوانە : بابەتی پێوانەش دەبێتە دوو بەش (پێشەكی گەورە , پێشەكی بچووك) .
2- سنور : وشە و كەرستەكانی هەردوو پێشەكیەكە دەگرێتەوە .
3- داواكراو : بریتیە لە سەڵماندنی كردەكە .
4- ئەنجام : ئەو ئەنجامەیە كە دەستمان دەكەوێت .

بۆ نموونە :

- **میوە تامی خۆشە** : پێشەكی گەورە .
- **سێو میوەیە** : پێشەكی بچووك .
- **میوە , تام , خۆش , سێو** : سنور .
- **سەڵماندنی سێو تامی خۆشە** : داواكراو .
- **سێو تامی خۆشە** : ئەنجام .

لــەم دەربڕینــەدا لــەڕێگای هــەڵێنجان بۆمــان دەركــەوت كــە (ســێو تــامی خۆشــە) , هــەڵێنجانیش پشــت بــە دوو شــت دەبەســتێ (بەرئــەنجام , دەرئــەنجام) , كــە بەرئــەنجام پێویســتە هــەبێ بــۆ بە بەڵگەكردنی شتەكان و دەرئەنجامیش لە خوێندنەوەی شتەكان بەدی دەكرێت .

12- ڕۆڵی دەوروبەر لە ڕوونكردنەوەی واتادا .

دەوروبەر بە بابەتێكی گرنگی نێو بواری واتاسازی (semantics) و (pragmatics) دادەنرێت , بۆیە قســەكردن لەســەر ڕۆڵــی لــە ڕوونكردنــەوەی واتــای وشــە و گــرێ و رســتەدا جێگــەی هەڵوەســتە و گرنگی پێدانە , چونكە دەوروبەر بەر لە هەموو شتێك لێڵی (ambiguity) لە زماندا ناهێڵێت , كە یــەكێك لــە جۆرەكــانی لێڵــی (لێڵــی فەرهــەنگی) یــە , كــە لــە ڕێگــەی هەریــەك لــە (هاوبێژی , فرەواتا) وە سەرچاوە دەگرێت , ئەم جۆرە لێڵیە دەكرێت بە هۆی دەوروبەر یەك لای بكرێتەوە . زمانەوانەكان هەر زوو هەستیان بەو ڕۆڵە گرنگە كردووە و لە لێكۆڵینەوەكانیاندا ئاماژەیان پێداوە , بەوەی دەوروبەر ڕۆڵێكی گرنگ و بەرچاوی هەیە لە دەست نیشانكردن و ئاڕاستەكردنی واتــادا , بیرۆكــەی گرنگــی دان بــە دەوروبــەر دەگەڕێتــەوە بــۆ ویتنشــتین (wittgensten) كــە لــەم بارەیــەوە دەڵێــت : بــەدوای واتــای وشــە مەگــەڕێ , بــەڵكو بــەدوای بــە كارهێنانەكەیــدا بگــەڕێ (منقورعبدالجليل:88:2001) , چــونكە گــەڕان بــەدوایی واتــادا ئــەوە نیــە بــە دوایــی بــوونێكی ســەربەخۆ یــان ئــەو بوونانــەی وشــەكان هەیانــە بگــەڕێین , بــەڵكو بریتییــە لــە تێگەیشــتنی جەوهــەر و نــاوەرۆكی وشــە و ڕســتەكان , واتــە وشــەو و ڕســتەكان چــۆن واتــا وەردەگــرن یان واتادار دەبن (علی زوين:91:1986) , هەروەها (لاینز) ئاماژە دەدات بەڕۆڵی دەوروبەر لە ڕوونكردنەوەی

واتـــادا و دەڵێـــت :ئـــەو دەوروبـــەرەم بـــدیٚ کـــە وشـــەکەی تێـــدا بـــەکارهاتووە , واتاکـــەت دەدەمـــیٚ (عبدالواحیدمشـیردزەیی:28:2011) , واتـە دەوروبـەر هاوکـاری زۆری گـوێگر دەکـات بـۆ گەیشـتن بـە واتـای مەبەسـت لەڕێگـەی ئـەو هەڵوێسـت و بـارەی وشـەکەی تێدا بـەکارهاتووە , چونکە دەوروبەر تاکە ڕێگایـە واتای فەرهەنگی و واتای مەبەستمان بۆ ڕوون دەکاتەوە (ستیفن اولمان :63:1986) .

لێرەدا دەکرێت لە چەند خاڵێك ئاماژە بدەین بە ڕۆڵی دەوروبەر لە ڕوونکردنەوەی واتا و مەبەستدا :

1- ڕۆڵـی دەوروبـەر لەجیاکردنـەوەی واتـای سیمانتیکی و پڕاگماتیکیـدا . کـە واتـای پڕاگماتیك بریتییـە لە (واتای سیمانتیکی + دەوروبەر) .

بۆنموونـــە نـــاتوانین بڵـــێین هـــەردوو وشـــەی (بـــاش , خـــراپ) هاوواتـــان لـــە فەرهەنگـــدا , کاتێـــك لـــە دەوروبەردا هەمان واتا دەدەن .

وەك :

- لێدانێکی باش ی لێدا .
- لێدانیکی خراپ ی لێدا (عبدالواحید مشیردزەیی :25:2009) .

2- زانـین و تێگەیشـتن لـە مەبەسـتی دەربـڕاو دەوەسـتێتە سـەر ئـەو واتایانـەی کـە لەدەوروبـەردا بە دەست دێت .

بۆ نموونە دەربڕینێکی وەك :

- هۆڵی تاقی کردنەوەکان گەرمن .

ئـەم دەربڕینـە بـە ڕووکەشـی واتایـەکی دیـاریکراوی هەیـە , لەگـەڵ ئەوەشـدا لـە دەرەوەی ئـەو دەوروبـەردا گـەلیٚ زانیـاری و شـتی نادیـار و شـاراوەش لـە خۆدەگرێـت , بـەڵام لـە چوارچێوەی ئـەو دەوروبـەرەی کـە تێیـدا بـەکاردێت زۆربـەی زانیاریـەکان ڕوون دەبێتـەوە , واتـە بـەپێی دەوروبەرەکـە زیـاتر واتـا و مەبەسـتەکان دەردەکـەون . بـۆ نموونـە ئـەم دەربڕینـە چـەند مەبەسـتێك دەدات لەوانـە (قوتـابی زۆر تێدایـە , فینـك کـەرەوەکان دانەگیرسـاوە , پەنجـەرەکان داخـراو ,....هتـد) , بـەڵام کاتێك ئەم دەربڕینە دەخەینە ناو دەوروبەرێکی وەك :

- بە هۆی زۆری ژمارەی قوتابیان تیایدا هۆڵی تاقی کردنەوەکان گەرمن .

دەتوانین مەبەستەکەی دیاری بکەین , کە زۆری ژمارەی قوتابیانە هۆی گەرمی هۆڵەکەیە نەك شتیتر .

3- ڕۆڵـی دەوروبـەر لـە دەرخسـتنی ئـەو زانیاریانـەی لـە دەقـە دەربڕاوەکـە نـەهاتووە و لابـراوە . بۆنموونە قسەکەر بە بەرامبەرەکەی دەڵێت :

- ئازاد و گیراوەکەم بۆ بهێنە .

ڕەنگـە مەبەسـتی قسـەکەر لـە (گیراوەکـە) کەسـێکی دیـل بێـت , یـان مەبەسـتی دەرمـان یـان گیراوەیـەکی کیمیـایی بێـت , بـەم جـۆرە لای گـوێگری دەرەوەی دەوروبەرەکـە (ئـازاد و گیراوەکـە) ی بۆ کۆ ناکرێتەوە لە ڕستەییێکدا , چونکە هەندیٚ وشە وون بووە و نەهاتووە (صباح رشید:46:2000) .

4– ڕۆڵی دەوروبەر لە ڕوون کردنەوەی واتای ئەو دەربڕینانەی , کە ڕەنگە خۆی و دژەکەی بگەیەنێت.
بۆ نموونە لە دەربڕینێکی وەك :

– **ئازاد ئازار لە دڵ دەڕوێنێ** .

ئەم دوو واتا دژ یەکەی هەیە :

ا– **ئازاد ئازار لە دڵ لادەبا** .

ب– ئازاد ئازار دەخاتە دڵ (وریاعومەرئەمین:296:2009) .

کەواتە بەپێی ئەو دەوروبەرەی دەربڕینەکەی تێدا گوتراوە دەتوانرێت مەبەستەکە دەست نیشان بکرێت , ئەگینا لە دەرەوەی دەوروبەر واتاکەی بە نادیاری دەمێنێتەوە .

5– ڕۆڵی دەوروبەر لە شیکردنەوە و لێکدانەوەی دروستی دەقدا دەردەکەوێت .
بۆنموونە لەم دەقە شیعرەدا :

رەبیعی عەرەب نەوبەهاری کورد
دەست لەملانیان لە نەورۆزا کرد (پیرەمێرد:159:2009) .

ئەگەر خوێنەر یان گوێگر بەبێ ئاگاداربوون لە ناسنامەی شاعیر و ئەو بۆنەیەی ئەم دەقەی تێدا ووتراوە لێکدانەوە بۆ دەقەکە بکات , ئەوا لەشیکردنەوە و لێکدانەوی دەقەکە ڕەنگە بکەوێتە هەڵەوە .

6– دەوروبەر ڕێگە لە هەڵەتێگەیشتن و بە هەڵەچوون دەگرێت , کە زۆرجار گوێگر یان بەشداربوانی ئاخاوتن تێی دەکەون . چونکە جاری وا هەیە ئەوەی کە قسەکەر دەیڵێت لێی تێناگەین ئەوەش دەبێتە هۆی دوو دڵی , چەند لێکدانەوەیەك لەخۆبگرێت , یان ئەو شتەی کە دەیڵێت ناتوانین بەتەواوی مەبەستەکەی لێکبدەینەوە و بەهەڵە لێی تێبگەین .
بۆ نموونە لە ئاخاوتنێکی وەك :

قسەکەر– **ئەرێ ئێستا ئێواران چ دەکەی ؟**
گوێگر– **لە جیهانم .**
ئامادەبوو– **شەریکەی جیهان ؟**
گوێگر– **شەریکەی چ , کولیەی جیهان .**

7- ڕۆڵی دەوروبەر لە ڕوونکردنەوەی ئەو ڕستانەی , کە بە سەربەخۆی زیاتر لە خوێندنەوەیەکیان بۆ دەکرێت .

بۆ نموونە ڕستەیەکی وەك :

ڕۆژ لە شارەکە هەڵات .

ئەم ڕستەیە جۆرە لێلیەکی تێدا دەردەکەوێت , کە چەند خوێندنەوەیەکی بۆ دەکرێت .

لەوانە :

1- **ڕۆژ (ناوی کەس) لە شارەکە ڕایکرد .**

2- **ڕۆژ (ناوی کەس) لە شارەکە دەرکەوت .**

3- **ڕۆژ (خۆر) لەشارەکە دەرکەوت** (عبدالواحید مشیردزەیی:145:2010) .

گـوێگر یـان خوێنـەر بـەبێ ئاگـاداربوون لـەو دەوروبـەرەی دەربڕینەکـەی تێـدا دەربـڕاوە , ناتوانێـت خوێندنەوە دروستەکە هەڵبژێرێت .

8- ڕۆڵی دەوروبەر لە دەرخستنی ناسنامە و کەسایەتی قسەکەر و گوێگر و بەشداربوانی دەربڕاوەکە .

بۆنموونە :

1- **ئەم قەڵەمە هی تۆیە ؟**

2- **ئەم قەڵەمە هی تۆیە گەورەم ؟**

3- **گەورەم ئەم قەڵەمە هی جەنابتانە .**

کەواتـە لایـەنێکی تـر لـە گرنگـی دەوروبـەردا ئەوەیـە کـە پەیوەندیـە کۆمەڵایەتیـەکان نیشـان دەدات , چـونکە زۆرجـار قسـەکەر ناتوانـێ بـە تـەواوی ئـەو کەسـە بناسـێت کـە لەگـەڵی دەدوێـت , بۆیـە پێویسـتە تـەواوی پەیوەندیـە کۆمەڵایەتیـەکانی نێـوان قسـەکەر خـۆی و گوێگر و بەشداربوانی دەربڕینەکە دیاری بکات .

9- ڕۆڵی دەوروبەر لە لێکۆڵینەوەی دیاردە واتاییەکاندا , ئەمەش بە مەبەستی زیاتر جێگرکردنی واتا , دیـاریکردنی واتـای وشـە و ڕسـتەکان , ڕوونکردنـەوەی چـەمکەکان و ڕەواندنـەوەی تەمومژیـە , چـونکە واتـای وشـە بەپێی ئەو دەوروبەرەی تێدا دەردەکەوێت دیاری دەکرێت , بەمـەش واتـای وشـەکە دەبێتـە بەشێك لە واتای گشتی دەوروبەرەکە (عزمی اسلام:65:1985) .

بۆنموونە مۆرفیمی سەربەخۆی (گڕ) چەند هاوبێژێکی تری هەیە , کە واتاکانیان بە هـۆی دەوروبـەرەوە ڕوون دەبێتەوە وەك :

1 -**دەنگی گۆرانیبێژەکە زۆر گڕ وناخۆشە .**

2 -**پیاوێکی دان گڕم بینی .**

3 -**ئوتومبیلەکە کەوتە گڕ .**

4 -**لەبەر گڕی ئاگرەکە دامەنیشە** (عبدوڵڵا عەزیزمەحەمەد:42:1990) .

هەروەها لە وشە فرەواتاکاندا , بۆ نموونە وشەی (توند) بە هۆی دەوروبەرەوە واتاکەی دیاری دەکرێت وەك :

1 -**هەویرەکە توندە** . واتە کەم ئاوە .
2 -**ئەو بیبەرە زۆر توندە** . واتە تیژە .
3 -**ئەو پەتە باش توندکە** . واتە شەتاندن .
4 -**زۆر توند ڕەوە** . واتە توند ڕەفتار دەکات (صباح رشید:28:2000) .

کەواتە دەوروبەر ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێ لە ڕاڤەکردنی واتادا و تایبەت لە دیاریکردنی نرخ وبەهای وشەکان , کە هەرجارێك ئەو وشەیە لەو دەوروبەرەی تێیدا بەکاردێت واتایەکی دیاریکراو و کاتی وەردەگرێت , بەو پێیەی دەوروبەر ئەو نرخ و بەهایەی بە وشەکان دەیدات , لەگەڵ ئەو واتایەی لەو دەوروبەرە تایبەتیانەدا گوزارشتی لێ دەکات تەواو جیاوازە لەگەڵ واتای دەوروبەرەکانی تردا (علی زوین:94:1986) . کەواتە دەوروبەر فرەواتای ناهێڵێت و بنەمایەکی یەکلایی کەرەوەیە بۆ واتای مەبەست .

بەڵام هەندێ تەمومژی کە لە ڕستەدا دەبێت دەوروبەریش ناتوانێت ڕوونی بکاتەوە , ئەمەش دەدرێتە پاڵ ئەو پەیوەندیە سینتاکسیەی نێوان ئەو دانانەی کە ڕستەکەیان لێ پێکهاتووە . لەم بارەدا هەر ڕستەیەك چەند واتایەکی ڕووکەش و ڕۆنانێکی ژێرەوەی دەبێت .
بۆنموونە وەك لە ڕستەی :

پێم دەخورێت .

دوو واتای هەیە :

ا- **من پێم (قاچم) دەخورێت** .
ب- **من دەتوانم خواردنەکە بخۆم** (عەبدوڵلاعەزیزمەحەمەد:43:1990) .

هەروەها (ڕادە) ش بەپێی دەوروبەر چەندیەتی دیار ناکرێت .
وەك :
- **پیاوێکی زۆر دڵ ڕەق بوو** (عبدالواحیدمشیردزەیی:73:2010) .

واتە نازانرێت ڕادەی دڵ ڕەقیەکەی چەندە , کە لە وانەیە تەنها بەرامبەر بە(قسەکەر) لەو کاتەدا دڵی ڕەق بێت ئەگینا وا نەبێت .

10- دەوروربەر ڕۆڵی هەیە لە دیاریکردنی جۆری ئەرکی ئاخاوتن .

بۆ نموونە :

- **بەرگی کتێبەکەی هەموو نوسیوە .**

ئاوازەی ڕستەی هەواڵ گەیاندن زۆر واتا و مەبەست بە دەستەوە دەدات وەك : گلەیی , ناڕەزایی , پۆزش....هتد . کە بە هۆی دەوروبەری دەربڕینەکە دیاری دەکرێت .

یان :

- **ئەرێ کارەبا نەهاتەوە ؟**

ڕستەی پرس بۆ زۆر مەبەست بەکاردێت وەك :ناڕەزایی , گلەیی ...هتد , کە لە ڕیگەی دەوروبەرەوە مەبەستەکە دەزانرێت .

یان :

- **وا چاکە بڕۆیت .**

کردەیی ڕستەی داخوازی بە پێی دەوروبەر زۆر مەبەست دەدات وەك : هەڕەشە , بێزاری , سەرسوڕمان , هەست دەربڕین , ڕوولێنان , ئامۆژگاری ...هتد , کە هەریەکەیان ئاوازەیی تایبەتی خۆیان هەیە (عبدالواحیدمشیردزەیی:2011:62-65) .

13- کاریگەری دەوروبەر لە گۆڕینی واتادا .

دەوروبەر وەك ئەو چوارچێوە زمانی و نازمانیەی باسمان کرد , کاریگەری لەسەر دەربڕینە زمانی و نازمانیەکان هەیە و دەیبێت , ئەمە جگە لەو ڕۆڵەی هەیەتی لە ڕوونکردنەوە و دیاریکردنی واتا و مەبەستی دەربڕین دا . ئەو چوارچێوەیە بەپێی چەند بنەمایەك کار دەکات , کە گۆڕانی یەکێك لەو بنەمایانە کاریگەری هەیە لە سەر گۆڕینی واتا و مەبەستی دەربڕاو . بە واتایەکی تر دەوروبەر جگە لە ڕۆڵی ڕوونکردنەوەی واتا و مەبەستدا , دەتوانین لایەنی کاریگەریەکەشی بزانین کاتێك دەربڕینێکی دیاریکراو لە دەوروبەری جیاجیا بەکاربهێنرێت . بەو پێیەی بەکارهێنانی وشە لە دەوروبەری جیاواز هۆیەکە بۆ گۆڕانی واتا , بۆ نموونە وشەی (دەرچوون) لای قوتابی مانای (سەرکەوتن) لەوانەکانی دەگەیەنێت , لای شوفێرێك مانای (ڕۆیشتن) لە گەراج دەگەیەنێت (عبدالواحیدمشیردزەیی:2010:171) , چونکە وشە یان ڕستە کاتێك بەدەوروبەر دەبەسترێتەوە ئەوا وشەکان واتای فەرهەنگی خۆیان وون دەکەن و بە پێی ئەو دەوروبەرەی تێیدا دەردەکەوێت واتای نوێی خۆیان وەردەگرن (عەبدولاعەزیزمەحەمەد:1990:65) .

کاریگەریەکانی دەوروبەر لەسەر وشە جیایە بە جیاوازی بارودۆخی دیاریکراوی دەربڕاوەکە , لەم بارەیەوە (ئۆلمان) دوو جۆر کاریگەری دەوروبەری دەست نیشانکردووە :

1 -ئەو کاریگەریەیە کە لەسەر هەموو وشەکان هەیەتی .

2 -ئەو کاریگەریەی لەسەر هەندێکیان زیاترە لەوانی تر هەیەتی (علی زوین:95:1986) .

کاتێک ڕستەیەك دەخرێتە دەوروبەر بۆ ڕاڤەکردن و ڕوونکردنەوەی واتا و مەبەستەکەی , ئەگەر هەمان ڕستە لە دەوروبەرێکی تر بەکاربهێنین ئەوا ئەو واتایەیی بەدەستیەوە دەدات لە واتای یەکەمی جیاوازە , چونکە واتاکەی لەژێر کاریگەری دەوروبەرە نوێیەکە و بە گوێرەی هەڵوێست و باری دەربڕینەکە گۆڕاوە . دەوروبەر وەك یەکەیەکی پڕاگماتیکی لە کردەی تێ گەیشتن و ڕوونکردنەوەی واتا و مەبەستدا کاریگەری خۆی هەیە لەسەر دەربڕینە زمانی و نازمانیەکان , نێرەر کاتێک پەیامێك دەنێرێت ئەو پەیامە بە دەوروبەر و بارودۆخێکی تایبەت بەستراوەتەوە و کاریگەری لەسەر واتای پڕاگماتیکیەکەیدا هەیە . بەو پێیەی پڕاگماتیك بریتیە لە پەیوەندی نێوان زمان و دەوروبەر کە گرنگن بۆ تێگەیشتن (عبدالواحیدمشیردزەیی:14:2011) . کاریگەری دەوروبەریش کاتێک دەردەکەوێت کە دەربڕینێکی دیاریکراو لە چەند دەوروبەرێکی جیاواز بە کاربهێنرێت .

بۆ نموونە دەربڕینێکی وەك :

- کەی دەفتەرەکەم دەدەیتەوە ؟

گریمان ئەو دەوروبەرەی دەربڕینەکەی تێدا دەربڕاوە قوتابخانەیە , ئەوا مەبەستی قسەکەر لە داواکردنەوەی دەفتەرەکەی (تێ نووسە) , بەلام ئەگەر دەوروبەری دەربڕینەکە بگۆڕین بە دەوروبەرێکیتری وەکو شوێنی ئالوگۆری دراو , ئەوا مەبەستی قسەکەر لە داواکردنەوەی دەفتەرەکە (10000دۆلارە) نەك تێ نووس . کەواتە ئەو واتایەی دەربڕینەکان دەیدەن بەدەستەوە بە کاریگەری ئەو دەوروبەرانەی تێیدا دەردەکەون دەگۆڕێت .

هەروەها لە دەربڕینێکی تردا وەك :

- پێویستە گیراوەکە بەکاربهێنین , تا چارەسەرێك بدۆزینەوە .

ئەگەر ئەو دەربڕینە بخەینە دەوروبەری جیاوازەوە , ئەوا لە ژێر کاریگەری ئەو دەوروبەرەی تێیدا دەردەکەوێت واتاکەی دەگۆڕێت بۆ نموونە : گریمان ئەم دەربڕینە لە نێوان پزیشکێك (قسەکەر) و یاریدەرەکەی (گوێگر) و نەخۆشێك و کەس و کاری نەخۆشەکە(ئامادەبوو) بگووترێ , ئەوا واتای بە کارهێنانی دەرمانێکە بۆ دۆزینەوەی چارەسەرێك بۆ نەخۆشەکە , بەلام ئەگەر دەوروبەری دەربڕینەکە بگۆڕێت بۆدەزگایەکی لێپرسینەوە کاتێک دەربڕینەکە لە نێوان بەڕێوەبەری دەزگا (قسەکەر) و ئەفسەرێکی ئەو دەزگایە (گوێگر) بکرێت , ئەوا واتای وەرگرتن و دەرهێنانی زانیاریە لە بەندکراوێك بۆ دۆزینەوەی ئەوانەی دەستیان هەیە لە دروست بوونی کێشەکە .

لێرەدا دەکرێت بووترێت دەوروبەر کاریگەریەکی زۆری هەیە لەسەر گۆڕانی واتا لە دەربڕاوەکاندا , سەرەڕای ڕوونکردنەوەی واتا و مەبەست تیایاندا , چونکە دەوروبەر لە کۆمەڵێك

بنەما پێکهاتووە و بە پێی ئەو بنەمایانە لە سنوری وشە و ڕستە و دەق ....هتد کاردەکات , گۆڕینی دەوروبەر یان یەکێك لە بنەماکان کار دەکاتە سەر گۆڕانی واتا .

بـۆ ئـەوەی زیـاتر دەوروبـەر و کاریگەریەکـەی لەسـەر دیـاریکردنی واتـا نیشـان بـدەین چـەند نموونەیـەکی تـر دەخەینـەڕوو , کـە تێـدا کاریگـەری دەوروبـەر لـە سـەر گـۆڕانی واتـا زیـاتر تیایدا دیاردەکەوێت .

بۆ نموونە وشەی (لێدا) لەژێر کاریگەری ئەو دەوروبەرانەی تێیدا دەردەکەوێت واتاکەی دەگۆڕێت . وەك :

1 -قوتابیەکان چەند ڕۆژێك بەر لە پشوو دەوامیان لێدا .

(بەواتایی دەوام نەکردن دێت) .

2 -فەرمانبەرەکە پارەکەی لێدا و ڕۆیشت .

(بەواتای گەندەڵی و دزیکردن دێت) .

3 -ئەم شەو دراماکەی دوو جار لێدا .

(واتە پیشانی دا) .

4 -دەڵێن حوکومەتی ناوەندی دەستی کردووە بە لێدانی پارەیەکی نوێ .

(بەواتای چاپ کردن دێت) .

5 -یاریزانەکە بەدەست تۆپەکەی لێدا , داوەر فاوڵی نەگرت .

(بەواتای فێڵ کردن دێت) .

6 -کۆمپانیای (dno) بە شێك لە بیرە نەوتەکانی زاخۆی لێدا .

(بەواتای هەڵکەندن دێت) .

7 -لە داوەتەکە خواردنێکی چاکیان لێنابوو , کاکم باشی لێدا .

(بەواتای زۆر خواردن دێت) .

8 -مامۆستا زۆر خرا پی لێدا .

(واتە ئازار پێ گەیاندن) .

9- قوتابیەکە زەنگەکەی لێدا .

(بەواتای ئاگادارکردنەوە دێت) .

10-شوێنەکە بڵند بوو بەزەحمەت وێنەکەی لێدا .

(بە واتای هەڵواسین دێت) .

کەواتـە دەوروبـەر کاریگـەری زۆری لەسـەر گـۆڕینی واتـادا هەیـە , ئـەویش بـەپێی ئـەو هەڵوێسـت و بارودۆخـەی کـە دەربڕینەکـە خـۆی تێـدا دەبینێتـەوە , چـونکە واتـای دەوروبـەر ئـەو ڕێگـە هەمەجۆرانـە دەخاتـە ڕوو کـە لـە هەڵوێسـتی دەرەوەی زمانیـدا کاردەکەنـە سـەر تـێ گەیشـتن و ڕاڤـەکردنی زمـان , هـەروەها ئامـاژە بـۆ ئـەو هۆکارانـە دەکـات کـە کاردەکەنـە سـەر لێکدانـەوەی ڕسـتەیێك , ئەمـەش بـە پشـت بەسـتن بـە بەشـەکانی تـری ئـەو دەربڕینـەی ڕسـتەکەی تێـدا بـەکارهاتووە (Crystal:1992:247) , ئەمـە جگـە لـەو ڕۆڵـە گرنگـەی دەوروبـەر دەبینـێ

لــە ڕاڤــەکردنی واتــادا و تایبــەت لــە دیــاریکردنی نــرخ وبــەهای وشــەدا , کــە هــەرجارێك ئــەو وشــەیەی تێیــدا بــەکاردێت واتایــەکی دیــاریکراو و کــاتی پــێ دەبەخشــێت , هــەروەها دەوروبــەر ئــەو نــرخ و بەهایــەی دەیــدات بــە وشــەکە و ئــەو واتایــەی کــە گوزارشــتی لێ دەکــات لــەو دەوروبــەرە تایبەتیانــەدا , جیــاوازە لەگــەڵ واتــای دەوروبــەرەکانی تــردا . بــە مانایــەکی تــر بــە گــوێرەی هەڵوێســت و بارودۆخــە جیاوازەکــان و لــەژێر کاریگــەری ئــەو دەوروبــەرەی دەربڕینەکــەی تێدا دەردەکەوێت واتاکەی دەگۆڕێت .

بەشی دووەم

دۆزینەوەی دەوروبەر لە زمانی شیعردا

بەشی دووەم : دۆزینەوەی دەوروبەر لە زمانی شیعردا .

1- زمانی شیعر .

زمان بە شێوەیەکی گشتی هۆیەکە بۆ هەست دەربڕین و وروژاندنی هەست لە ڕێگای داهێنان , کە مەبەستی سەرەکی لە داهێنان و بەکارهێنانی زمان تێگەیشتنی دەوروبەری مرۆڤە و پەیوەندی کردنە بە خەڵکی هاو زمانەوە (محمدمعروف فتاح:23:2011) , کارول دەڵێت : زمان کۆمەڵە ڕەمزێکی دەنگیی لە خۆوەیە , کە دەتوانرێ بەکاربێت بۆ لە یەکتر گەیشتن و پۆلکردنی شت و ڕووداوەکانی دەوروبەر (محمدمعروف فتاح:11:2011) . شیعریش بەکارهێنانی زمانە بۆ ئەفراندن و داهێنان , مرۆڤی خاوەن بەهرە و داهێنەر , بە هۆی خەیاڵ و مەجازەوە دەتوانێ یارییەکی هونەری جوان بە وشەکان بکات , لە پێناو هێنانەکایەوەی دیمەنێکی هونەری بەرز . زمانی شیعر بەشێکی جیانەکراوەیە لە جموجۆڵی بیر و هەست ورووژاندن و تێڕوانینی مرۆڤ , هۆکاری دەرخستنی وێنەی خەیاڵیکە دوور لە واقیع و هۆیەك بووە تا خواستە دەروونیەکانی پێ دەربڕێ و هەست و نەستی خۆی بەرامبەر بەجیهان و دەوروبەر وەك خۆی ئەیەوێ وێنای بکات و بە زمان بنەخشێنێ (محمد دلێر:79:2009) . زمان یەکێکە لە پێکهاتەکانی بونیادی شیعر , شاعیر لە ڕێگەی زمانەوە ناخی پەنگ خواردووی خاڵی دەکاتەوە لەگەڵ ئەو ئیلهامەی بۆی دێت , ئەویش لەژێر کاریگەریی ئەو جیهان و دەوروبەری تێیدا دەژی دەتوانێ واقیع و ڕەگەز و نیشانەکانی ئەو واقیعە نیشانبدات , بۆیە شاعیر هەوڵی ئەوەی داوە دەست بگرێت بە سەرچاوەی زمان و گوزارشت لە هەموو ئەو شتانە بکات , بەڵام بە پێوانە و دارشتنێکی تێکەڵ بە دنیایی خەیاڵ , بەو پێیەی شیعر پێویستی بە دنیایی خەیاڵ و تەم ومژ و نوێ بوونەوەی واتا هەیە , کە ئەمانە سیفەتی بەیەکەوە لکاوی پرۆسەی بونیادنانی شیعرن , کە وایکردووە هەر شاعیرێك ئارەزووی پێکهێنانی زمانێکی نوێی دەربڕین و گوزارشت کردن بکات بۆ ئەو جیهانەی لە دەورییەتی , زمانێ لە کەسانی تری جیابکاتەوە و ببێتە ناسنامەی خۆیی و مۆرکی تایبەتی خۆی لێبدات .

زمانی شیعر زمانی وروژاندنی هەستە , لایەنی خودی مرۆڤی تێدا ڕەنگ دەداتەوە , زمانێکی ئەندێشەیی و خوازەییە لە سەرووی زمانی ئاساییەوەیە (عبدالواحیدمشیردزەیی:85:2011) , واتە ئەو زمانەیە کە قسەکەر(شاعیر) بە هۆی دەربڕینە جۆراوجۆرەکانیەوە هەمیشە کاریگەریی و هەستی وروژاندن لای گوێگر (خوێنەر) دروست دەکات . هەر چەندە زمانی شیعر لە زمانێکی ئاساییەوە هەڵێنجراوە , بەڵام کاتێك دەچێتە ناو پرۆسەی دەقێکی داڕێژراو ئەو کاتە دەگۆڕێ و دەبێ بە زمانێکی تر لە سەرووی زمانی ئاسایی . بە شێوەیەك زۆربەی ئەو وشە و زاراوانەی شاعیر بەکاریان دێنێ واژە و زاراوەیی ئاسایین , بەڵام شاعیر بە شێوەیەکی سەرنجڕاکێش و ئاوازدار گیان بە بەر وشەکان دەکات و جولە و واتای نوێیان پێ دەبەخشێت (عبدالواحیدمشیردزەیی:85:2011) . ئەو بایەخ پێدان و بەکارهێنانی دارشتنە جیاوازە وایکردووە شیعر لە ڕووی زمانەوە لە سنووری دیاریکراوی پەیوەندی کردنی سنووردار دەربچێ , ئەو شتانە دەربخات کە لە زمانی ئاساییدا شاردراونەتەوە , بەو پێیەی وشەکان لە شیعردا بەهایەکی

زۆرتریان هەیە , لە بەهای هەمان وشە , کاتێك لە قسەکردنی ئاسایيدا , یان لە سەر لاپەرەکانی نووسینێکی ئاسایی ئەیانبینین . ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی زمانی شیعر زمانێکی چڕ و ئاڵۆزە , پڕە لە هێما و ڕەمز و کەرەسەی مێژووی و مانای شاراوە , کە هەرجارە و هەر خوێندنەوەیەکی دەکریێ بە جۆر و شێوازێکی نویێ ڕاڤەبکرێت (محمد دلێر:81:2009) .

زمانی شیعر جگە لەوەی هۆکارە , ئامانجیشە , شاعیر هەوڵ دەدات توانا و لێهاتووی خۆی لە جوانکاری وشەکان و یاریکردن بە وشە و بەکارهێنانی زمانێکی تایبەت بە خۆی , وشە و زاراوە و خەیاڵی فراوان و هێما و وێنەی شیعری جوان نیشان بدات , بەلاّم دەبێت ئاماژە بەوەش بدەین , کە شاعیر رەگەزی نوێ بۆ سیستەمەکان دروست ناکات , تەنیا پەیوەندی و پێکهاتەی نوێ لە نێوانیاندا دروست دەکات , بۆ نموونە لە بەکارهێنای وشەدا , هەر هەمان ئەو وشانەن لە زماندا هەن , بەلاّم لە کایەکی شیعری و ڕۆنانێکی تایبەتی وادا بەکاری دێنێت , کە واتایەکی نوێ , ئەوەی خۆی مەبەستیەتی پێدەبەخشێت , واتە دەق (دەقی شیعری) ئەرکێکی دوولایەنە لە خۆدەگرێت , لە لایەکەوە واتاکان دەنوێنێت , لە لایەکی ترەوە واتای نوێ بەرهەم دەهێنێت (جبارئەحمەد:57:2005) . وشە سەرچاوەی پێکهێنەری زمانی شیعرە و ئامرازی دەستی شاعیرە , زمانیش کۆگایەکی گەورەی وشە و ڕستە و دەربڕینی جیاجیایە , قسە پێکەرانی زمان لەیەك کاتدا ناتوانن سود لە هەمووی وەربگرن , بەڵکو وشەیەك لە نێوان سەدان وشە و ڕستەیەك لە نێوان سەدان ڕستەدا هەڵدەبژێرن بۆ دەربڕینی مەبەستەکەیان , ئەم کردارەش لە زمانی ئاسایدا خێرا و تیژتێپەرە , بەلاّم لە زمانی شیعردا شاعیر وردە کارترە لە هەڵبژاردنی وشە و ڕستە و دەربڕینەکاندا (هیمدادحسین و محەمەدعبدالکریم:18:2010) . ئەو هەموو کار و کردانەی کە شیعر خۆی پێ ئەنوێنێ لە بەکارهێنانی وشە بە مانایەکی نوێ وردتر لەو مانایەیی کە لە فەرهەنگ هەیەتی ئامانجی شاعیرە بۆ هێنانە کایەوەی وێنەیەکی هونەری جوان و هەمیشە زیندوو کە مەبەست و خوولیایی پێ ببەخشێ . زمان کۆمەڵێك ئەرکی هەیە , زۆربەی زمانەوانەکان لەوانە (یاکۆبسن) زۆر بە وردی باس لەو ئەرکانە دەکات , یەکێك لەو ئەرکانە کە ئاماژە بۆ کردووە ئەرکی ئەدەبی یان ئەرکی شیعرییە , کە تێدا ئاڕاستەی پەیام ڕووەو ناوەڕۆکی پەیامەکەیە یان ڕوو لە خودی پەیامەکەیە , واتە نێرەر گرنگی بە پەیامەکە دەدات , بە واتایەکی تر پەیامەکە خۆی لە خۆیدا دەبێتە جێی باس , بەلاّم ئەوە بەومانایە نیە کە شاعیر یان نووسەر سوود لە ئەرکەکانی تری زمان وەرناگریێ لە کاتی بنیادنانی بەرهەمێکی ئەدەبی , بەڵکو مەبەست تێدا تەنها دەرخستنی زیاتری ئەرکی ئەدەبیە , بەئامانجی گەیاندنی ناوەڕۆکی پەیامەکەیە کە مەبەستێکی شاراوەی لە پشت دایە . بەم شێوەیەش زمان ئەرکی شیعری وەردەگرێت . ئەمەش دان پیانانە بەوەی زمانی شیعر لە خودی زمانی ئاسایی دایە و بە تەواوکەری ئەو دادەنرێت . سەرەڕایی ئەمانە زمانی شیعر دوو ئەرکی سەرەکی تر دەبینێت :

ا- سیمۆلۆژییە , کە یەکە زمانییەکان واتای فەرهەنگی خۆیان ناگەیەنن , بەڵکو ئاماژە بە واتایتر دەکەن .

ب- ئیستاتیکییە , کە ئەو جوانییەی لە شێوەی گوزارشتکردندا لە هەموو ئاستەکاندا بەرهەمی دێنێت (جبارئەحمەد:58:2005) .

2- لادانی واتایی لە زمانی شیعردا .

لادان بریتییە لە پێشێل کردنی یاسا و ڕێسا باوەکانی زمانی ئاسایی , بە واتایەکی تر شاعیر بە زیاد کردن و کەم کردنی هەندێ یاسا و ڕێسا کە لە زمانی ئاسایی بەکاردەهێنرێن بەرهەمە شیعریەکەی بونیاد دەنێت . بەشێکی زۆری لادانە واتاییەکان زمانی شیعر دەگرێتەوە , کە دەگونجێ بڵێین لادانی واتایی تایبەتمەندیەکی زمانی شیعره , هەستی مرۆڤی دەورووژێنێ , بەمەش دەستکاری ئەو پەیوەندییە دەکا , کە لە نێوان ناو و ناولێنراو دا هەیە (عبدالواحیدمشیردزەیی:84:2011) . لادانی واتایی شکاندنی یاساکانی دیوی ناوەوەی زمانن , پەیوەندیەکی پتەویان بە گۆڕینی مەبەست و واتا و تێگەیشتنەوە هەیە (محمدمعروف فتاح:418:2010) . واتە نەك هەر واتای سەردەم دەگۆڕێت , بەڵکو وشەکان بۆ ئەو مەبەستە بەکارناهێنرێت , کە لە کۆمەڵدا باوە و ئاساییە , بەو پێیەی لادان هێنانەکایەوەی شێواز و واتای تازەیە لە ڕێگەی بەزاندنی یاسا و بنەمای هاریکاری کە دەبێتە بار و ئەرك بۆ وەرگر , کەواتە لادانی واتایی لادانە لەو پێوەرانەی کە بەیەکەوەهاتنی یەکە فەرهەنگیەکان دیاری دەکات , یان لادانە لەو سیما واتاییانەی کە زاڵن بەسەر بەکارهێنانی لێکسیك لە زمانی ئاساییدا . چۆمسکی لە کارە زمانەوانەکانیدا باس لە دوو زاراوە (توانست , چالاکی) دەکات , کە هەڵگری زانیاری زمانن , توانست بریتییە لەو زانیاریانەی کە قسەکەر دەربارەی زمانەکەی هەیەتی , بە هۆیەوە دەتوانێ بەشداری لە کردەی پەیوەندی کردن بکات و بێ سنور ڕستە بەرهەم بهێنێت و ڕستەی گونجاو لە ڕستەی نەگونجاو جیابکاتەوە , کە شاعیر هەوڵ دەدات لە ڕێگەی لادانەکانەوە ئەو زانیاریانە تێك بدات و ڕستەی نەگونجاو و ناپەسند بەرهەم بهێنێت . چالاکیش بریتییە لە بەکارهێنانی توانست , تێگەیشتنی زمان و کردنەوەی کۆد کە ئەمەش دەکەوێتە سەر وەرگر بەوەی لێکدانەوەی گونجاو بۆ ڕستە نەگونجاو و ناپەسندەکان بکات تاوەکو لەگەڵ دەوروبەر بیانگونجێنێت .

مەبەست لە لادانی واتایی لە زمانی شیعردا زیاتر لادانی گۆڕانە لەو بەکارهێنانە باو و سواوەی زمان , کە ڕۆژانە بەسەر زاری خەڵکەوەن , بەمەش لادانی واتایی بریتی دەبێ لە باری نائاسایی بەکارهێنانی واتا . هەروەها ئەو جیهانە تایبەتییەی شیعر هەیەتی لە سەر بناغەی لادانی واتایی دروست دەبێت , بۆیە زمانی شیعر کێڵگەیەکی بەپیتی ئەم جۆرە لادانەیە (عبدالواحیدمشیردزەیی:84:2011) . لادانی واتایی لە زمانی شیعردا دیاردەیەکی ڕوون و بەرچاوە , کە وەکو خاسیەتێکی پەیوەست بە بونیادنانی شیعر کار دەکات بۆ ئەوەی توانا لە بن نەهاتووەکانی زمان لە بەکارهێناندا , هێنانەکایەوە وێنە و واتای نوێی سەرنج ڕاکێش بە وشەکان پیشانبدات , کە لە زمانی ئاساییدا لە نێوان گونجان و نەگونجاندا دەستە وەستان ماوە . زمانی شیعر لە ئاستی (پراگماتیك) دا لێکدەدرێتەوە , چونکە پەیوەندی هێما بە کەسی لێکدەرەوە لێکدەدرێتەوە , مەبەستی شاعیر لە شیعردا لە ڕێگای چەند هێمایەکەوە دەردەبڕدرێ و گوێگریش لە ڕوانگەی شاعیر و دەوروبەرە زمانییەکە (linguistic context) هێماکان لێکدەداتەوە (عبدالواحیدمشیردزەیی:87:2011) , وەك لەم هێلکاریەدا دەردەکەوێت :

شاعیر
گوێگر (خوێنەر) ⟵ واتا لە زمانی شیعردا
دەوروبەر (context)

زمانی شیعر بەرزترین و وردترین و ڕەسەنترین بەکارهێنانی زمانە (محمدمعروف فتاح:401:2010) . بە پێچەوانەی زمانی ئاسایی , کە دەکرێت لە زمانی شیعردا دەستور و یاساکانی زمان دەست کاری بکرێن و تارادەیەك سنووریان بشکێنرێ , کە ئەمە جۆرە ئازادییەکی بۆ شاعیر فەراهەم کردووە , بە شێوەیەك سەر لەنوێ زمان دروست دەکاتەوە , کە لۆجیکی ئەو زمانە جیایە لە لۆجیکی زمانی ئاسایی و توانایەکی رۆحی بە وشە دەدات (عبدالواحیدمشیردزەیی:88:2011) , لە ڕێگای یاسا بەزاندن و پلەکانی لادان , کە بەم شێوەیەی خوارەوەیە :

1- لادان لە چەندیەتی :

ئەگەر بەشداری (شاعیر) زیاد لە پێویست بێت , ئەوا ئەم لادانە لە نەزانینەوە نیە , بەڵکو بۆ مەبەستێکی قوڵتر ئەم لادانەی بەکارهێناوە , تاکو شێوازێکی کاریگەر بخوڵقێنێت .

وەك لەم دێرە شیعرە دا :

پووش لە لای حەلوایە حەتاکو پەڵۆشەی چنگ کەوێ

بای ئەدا لوولی ئەدا قووتی ئەدا مانەندی حووت . (شێخ رەزا:44:2003) .

2- لادان لە چۆنیەتی :

ئەم بنەمایە زیاتر پەیوەستە بە ڕاستی و دروستی دەربڕینەکان , لەم شێوە لادانەدا دەربڕینەکان بە شێوەیەکی نادیار و تەم ومژ دەربڕاون , وشەکان بە واتای تر بەکارهاتوون .

وەك لەم شیعرەدا :

کەوی بێدەنگی نەوبەهارانم

گوڵی بێڕەنگی چاو لە بارانم . (هێمن:215:2006)

لێرەدا شاعیر لادانی لە بنەمای چۆنیەتی کردووە , خۆی بە کەوی بێدەنگی نەوبەهاران و گوڵی بێ ڕەنگ دادەنێ , کە ئەمە لادانە لە فەرهەنگی زمان و عەقلیش ئەمە پەسند ناکات . ئەم دەربڕینە بۆ دەوروبەرێکە کە مرۆڤ بە کەو و گوڵ بچێت , کە ئەم دێرە شیعرە واتایەکی هۆشەکی هەیە .

3- لادان لە گونجان :

بریتییە لەوەی کە دەربڕینەکە یان قسەکردنەکە لەگەڵ واقیعدا نەگونجێ , دوو شتی نەگونجاو لەگەڵ یەکتر کۆبکرێنەوە , کە لە ڕووی واقیعەوە نادروست بێت و بەڵگەی دروستیەکەی لەگەڵدا نەبێت .

بۆ نموونە :

ڕێژنەی هەتاوێ دەبینم
دەگەڕێ لە بستە خاکێ
ماچی داتێ
لە ئەستێرەیێ دەگەڕێ
ماچی داتێ
ماچم داتێ ؟! (ئەنوەرمەسیفی:33:2005) .

لەم نموونەیەدا شاعیر کردەی ماچ کردنی داوەتە پاڵ هەتاو , کە ئەمەش لەگەڵ واقیعدا نەگونجاوە .

4- لادان لە شێواز :

لادانی شێواز یان یاریکردن بە شێوازە زمانییەکان , کە تێدا دەربڕینە زمانیەکان بە شێوازێکی لێڵ و تەم ومژ دەردەبڕێن , لە شێوازی زمانی ئاسایی بۆ شێوازێکی مەجازی وەك لە بەکارهێنانی وشەی فرەواتا و هاوبێژ دا .

بۆ نموونە :

بۆ کەرێ ئیعلانی حەربی کرد لەگەڵمان شێخ حەسەن
سەیری کەن یاران چ گۆبەندێکی گێرا ئەم کەرە . (شێخ ڕەزا:102:2003) .

لەم دێرە شیعرەدا وشەی (کەر) ی دووەم بە ڕوونی دەرنەبڕاوە و تەم موژی پێوە دیارە , کە نازانرێ شاعیر مەبەستی لەم وشەیە کامەیە , ئایا (شیخ حەسەن) ە یان (گوێدرێژ) ە .

یان لەم دێرە شیعرەدا :

کە جوو لە ترسا , جۆی جوو لە ترسا
پارسا پارسەنگ بوو , بۆ پەچە ترسا . (پیرەمێرد:216:2009) .

لەم شیعرەدا دەبینین شاعیر بە شێوازێکی جیا وشەکانی بە کارهێناوە , بە شێوەیەك کە یاریکردن و وشە ڕازاندنەوەی تێدا بەدی دەکرێت , وشەکان بە مەبەستی جیاواز لە دێرێك دووبارە بوونەتەوە , بۆ نموونە وشەی (جوو) , کە (جوو)ی یەکەم بەواتی جوولەکە هاتووە , (جوو)ی دووەم بە واتای جوێن هاتووە .

یان :

تاڵ و شیرین پێکەوە نەمدیوە چا بێ چا نەبێ
هەر کەسێکی هەمنشینی چا نەبێ پێت چا نەبێ . (حەریق :452:2004) .

لەم دێرە شیعرەدا شاعیر جگە لە مانا , لە ئاوازە و مۆسیقای وشەکانی (چا) و (چاك) داهێنانێکی ڕەوانبێژی درووست کردووە .

یان :

کەمەندی زولفی چین چینت لە ماچین عاشقان دێنێ
کە ئێمە تالیبی ماچین نەچین ماچینی ئیرانە . (مەنفی:70:2004) .

لەم نموونەیەدا بە ئاشکرا هەست بەو جوانکاری و یاریکردن بە وشەکان دەکرێت , کە شاعیر لە ڕێگەی وشەی (چین) ەوە هەوڵی داوە بە شێوازێکی جیا لە زمانی ئاسایی واتا بە وشەکان ببەخشێت .

3- خوێندنەوە و ڕاڤەکردنی زمانی شیعر .

ئوستن (J.l.austin) جیاوازی لە نێوان دوو بە کارهێنانی زماندا دەکات , ئەویش بەکارهێنانی ئاسایی (Normal use of language) و بەکارهێنانی نائاساییە (parasitic use) وەك ئەو بەکارهێنانەی کە لە زمانی شیعر و ڕۆمان و شانۆدا پیادە دەکرێت (عبدالواحیدمشیردزەیی:53:2011) . لە زمانی شیعردا شێوازی دەربڕین و گوزارشت کردن لە شتەکان جیایە لە شێوازی دەربڕین لە زمانی ئاسایی , بەو پێیەی زمانی شیعر زمانێکی بارکراوە لە خەیاڵ , مەبەستەکان لەژێر پەردەی وشە لێڵ و تەمومژەکان بە شاراوەیی دەردەبڕدرێن , بە جۆرێك ئەو واتا و وێنانەی قسەکەر (شاعیر) گوزارشتیان لێدەکات جیایە لەو واتا و وێنانەی گوێگر (خوێنەر) پێشبینیان بۆ دەکات , لەم بارەیەوە رسکن دەڵێت : شیعر دەرخستنی سۆزە لە ڕێگەی ئەندێشە , واتە زمانێکی ناڕاستەوخۆیە (احمد امین:57:1983) , رسکن باس لە خوازەیی بوونی زمانی شیعر دەکات , مەبەست لە خوازەیی بوونی زمانی شیعر ئەوەیە کە دالەکان مەدلوولی جیا لە مەدلوولەکانیان لە زمانی ئاسایی دا هەیە , بۆ نموونە دالی (نێرگز) کە مەدلوولەکەی لە زمانی ئاسایی جۆرە گوڵێکە , بەلام لە زمانی شیعردا مەدلوولەکەی (چاو) ە , وەك لەم دێرە شیعرەدا دەردەکەوێت :

هەناسەم زولفەکەی لاداو مەیلێکی نەکرد چاوی
نەسیم ئەنگووت و شەو ڕابرد و نێرگس هەر لە خەودایە . (نالی :108:2008) .

نێرگس:
- بە واتای (گوڵ) ئەو واتایەی لە فەرهەنگدا هەیەتی .
- بە واتای(چاو) ئەو واتایەیی کە لە زمانی شیعردا وەریگرتووە .

گوڵی (نێرگس) لە شێوە لە (چاو) دەچێت , ناوەڕاستەکەی زەردە و پەرەکانی دەوری سپین . ئەو جیهانە تایبەتیەی کە شیعر خاوەنیەتی , لەسەر بناغەی لادانی واتایی دروست دەبێت (عبدالواحیدمشیردزەیی:86:2011) . کەواتە لادان و بەزاندنی یاسا و نائاسایی بەکارهێنانی لە زمانی شیعردا بۆتە هۆی ئەوەی زمانی شیعر زیاتر بەرەو تەمومژی و لێڵی واتایی بڕوات , بە شێوەیەك لە کاتی خوێندنەوەدا هەرچەندە خوێنەر دەقەکەی بە زمانی دایکی بێت , بەلام تێدا هەست بەوە بکرێت کە جۆرێك لە تێنەگەیشتن لەو زمانەدا هەیە .

١ - كردەی خوێندنەوە و تێگەیشتن :

خوێندنـەوە كردەیـەكی ئـاڵۆز و تێكچـڕژاوە , تایبـەت لـەو دەق و دەربڕاوانـەی كـە بـە هـۆی هێمـا و ڕەمـز و نیشـانەی تایبـەتی مەبەسـتەكانی تێـدا دەربـڕاوە , ئەمـە سـەرەڕایی ئـەو كارلێكـە دولایەنیـەی لــە نێــوان كەســی خوێنــەر و دەقەكــەدا هەیــە . بەشــێوەیەكی گشــتی خوێندنــەوە كردەیەكــە لە ڕێگەیەوە دەتوانین لە دەقی نووسراو بگەین , داڤید كوپر (Daived Coper) پێی وایە : تێگەیشتن لــە دەق كردەیــەكی بنیاتنــانی واتاییــە لــە ڕێگــەی وەرگرتنــی بیرۆكــەی گــرنگ و بەســتانەوەی بــە بیرۆكــەی پێشــوتر و تێــدا خوێنــەر ئاوێتــەی دەبێــت (خمــیس الجــوینی:75:1426) . كــردەی خوێندنــەوە و تێگەیشــتن پێویســتی بــە كارامــەیی و توانــا و شــارەزایی هەیــە , چــونكە لەلایــەك دەق خــاوەن تایبەتمەندیــە لــە ڕووی شــێوە و ناوەڕۆكــەوە , لــەلایكی تــر خوێنــەر خوێندنــەوە و تێگەیشــتنی جیــاوازی هەیــە بــۆ دەق بــە هــۆی گریمانــەكردن و ئــەو زانیــاری و پاشــخانەی هەیـەتی دەربـارەی بابەتەكـە . ئـەو ئـەزموون و توانـا و كارەمـەیی خوێنـەریش هـەمووی لـە پێنـاو گەیشـتنە بـە ئـەنجامێكی دروسـت و بـێ كـەم و كـوڕی , لازەر (Wolfgang lasar) خوێنـەر دابـەش دەكات بۆ دوو جۆر :

1- خوێنەری هاوچەرخ :

ئەم وەرگرەیە كە دەقەكە دەخوێنێتەوە و تێی دەگات , كە دەقی كراوە دەگرێتەوە .

2- خوێنەری نموونەیی :

ئەو وەرگرە نموونەییەیە , كە گریمانـەیی بۆ دەقی ئـەدەبی دەكـات و هـەمان كـۆدی نووسـەری هەیـە بـۆ كردنەوەی واتای گشتی كارێكی ئەندێشەیی , كە ئەم جۆرە خوێنەرە بۆ دەقە داخراوەكان پێویستە .

جۆرێكی تر دابەش كردن بۆ خوێنەر كە بریتییە لە :

1- خوێنەری نموونەیی :

توانایـەكی بـەرزی خوێنـەری دەوێـت بـۆ كردنـەوەی كـۆدەكـان , ئـەم خوێنەرانـە دەق وەك ڕواڵـەتێكی شێوازی سەیر دەكەن .

2- خوێنەری شارەزا :

فیش (Fich) چەند تایبەتمەندییەكی بۆ داناوە :

ا- دەبێت بە تەواوی شارەزایی زمانی دەق بێت و قسەی پێبكات .

ب- توانایەكی واتاسازی هەبێت بۆ تێگەیشتن .

ج- توانای ئەدەبی هەبێت (عبدالواحیدمشیردزەیی: 2013 :58-59) .

- **تێگەیشتن لە دەقی نووسراو سێ تایبەتمەندی هەیە :**

ا- خوێندنەوە .

ب- بنیاتنانی واتا .

ج- ئاوێتەبوون .

کە دەکرێت لەم هێلکارییەی خوارەوە زیاتر بیخەینەڕوو (خميس الجويني:76:1426) :

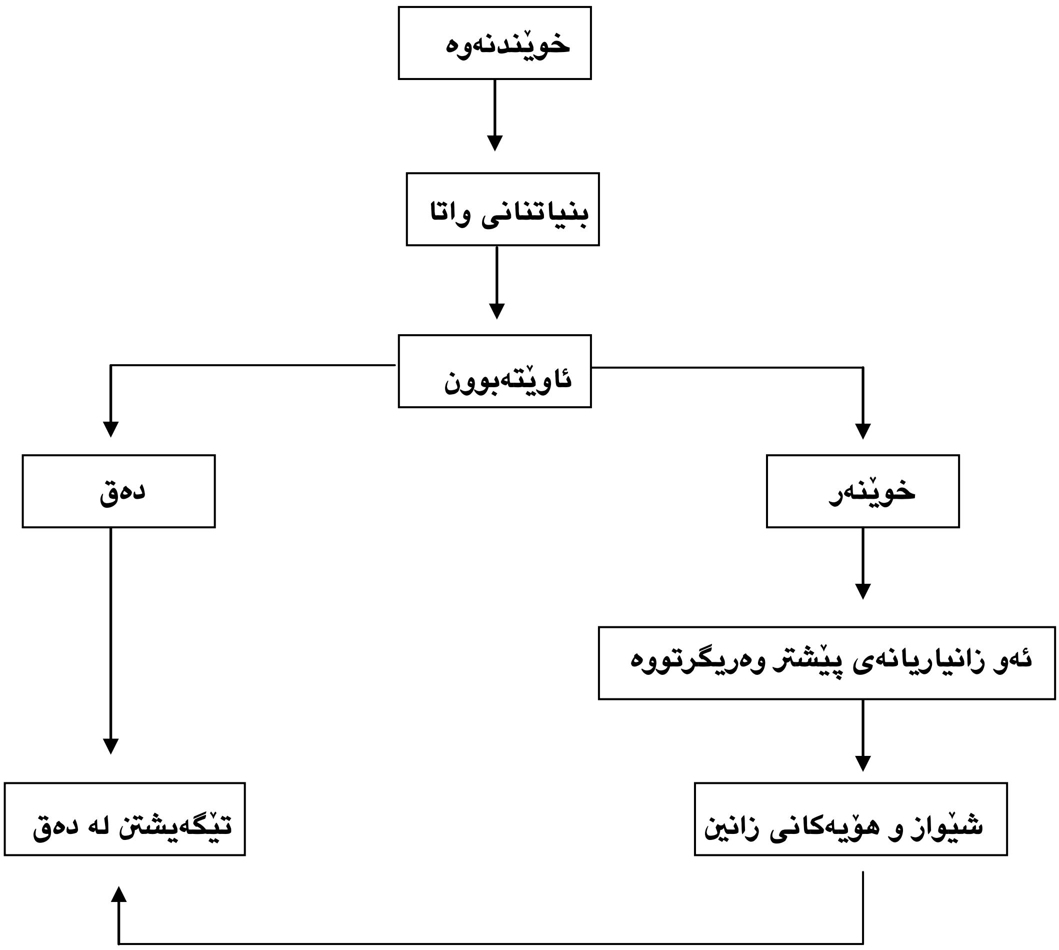

خوێنەر کاتێك دەقێك دەخوێنێتەوە بۆ ئەوەیە تێی بگات و لە هەمان کات لەو مەبەست و واتایانەش بگات کە نووسەر ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ دەریبڕیوە , کردەی خوێندنەوە بە دوو قۆناغ دا دەڕوات :

1- کردەی خوێندنەوە :

لەم قۆناغەدا خوێنەر هەوڵ دەدات واتای بەشە جۆراوجۆرەکانی دەق بەیەکەوە گرێ بدات , کە لەم قۆناغەدا هێشتا خوێنەر نەگەیشتووە بە تێگەیشتنی تەواو .

2– کۆتا کردەی خوێندنەوە :

لەم قۆناغەدا خوێنەر ئاوێتەی دەقەکە دەبێت , لەبەردەم کردەی تێگەیشتن دایە وەك ئەنجامێك بۆ قۆناغەکانی خوێندنەوەی پێشووتر (خميس الجوينى:1426:76–77) .

خوێنەری دەق لە یادگەیدا کۆمەڵێك تایبەتمەندی زانین و تاقیکردنەوە و رەوشتی هەڵگرتووە , ئەم بیرۆکە و زانینانەش کاریگەرییان هەیە لەسەر هەموو پارچەکانی دەق , ئەم ئاوێتەبوونەی کە لە ئەنجامی خوێندنەوە دەیگەینێ , وامان لێدەکات بڵێین واتا هەڵقوڵاوی کارلێککردنە لە نێوان پێشنیازی دەق و زانینی پێشتری مێشکی خوێنەر .
جیۆڤاننی (Giovannini) ئاماژە بەوە دەدات کە تێگەیشتن لە دەقدا واتە زیاد کردنی زانیاری بۆ ئەو زانیاریانەی کە هەمانە و هەر لەسەر ئەم بنچینەیەش هەڵدەستین بە ئەنجامدانی لێکدانەوەی لۆجیکی بۆ دەقەکە . هەروەها ڕادە و پلەی تێگەیشتنمان دیاری دەکرێت بە پێی چەندێتی زانیاری و شارەزای پێشووترمان دەربارەی بابەتەکە , کەواتە هەرچەندە ڕادەی زانیاری و شارەزایی پێشوومان زیاتر و فراوانتربێت ئەوەندە تێ گەیشتنمان بۆ دەقەکە دروست و قووڵتر دەبێت (خميس الجوينى:1426:77–80) .
هەر لە میانەی کردەی تێگەیشتندا خوێنەر هەڵدەستێت بە ئەنجامدانی چەند هەوڵ و چالاکیەك بۆ گەیشتن بە ئەنجام و واتا و مەبەستی کۆتایی نێو دەقەکە , کە دەکرێت بەم هێلکارییە ڕوون کردنەوەی پێ بدەین :

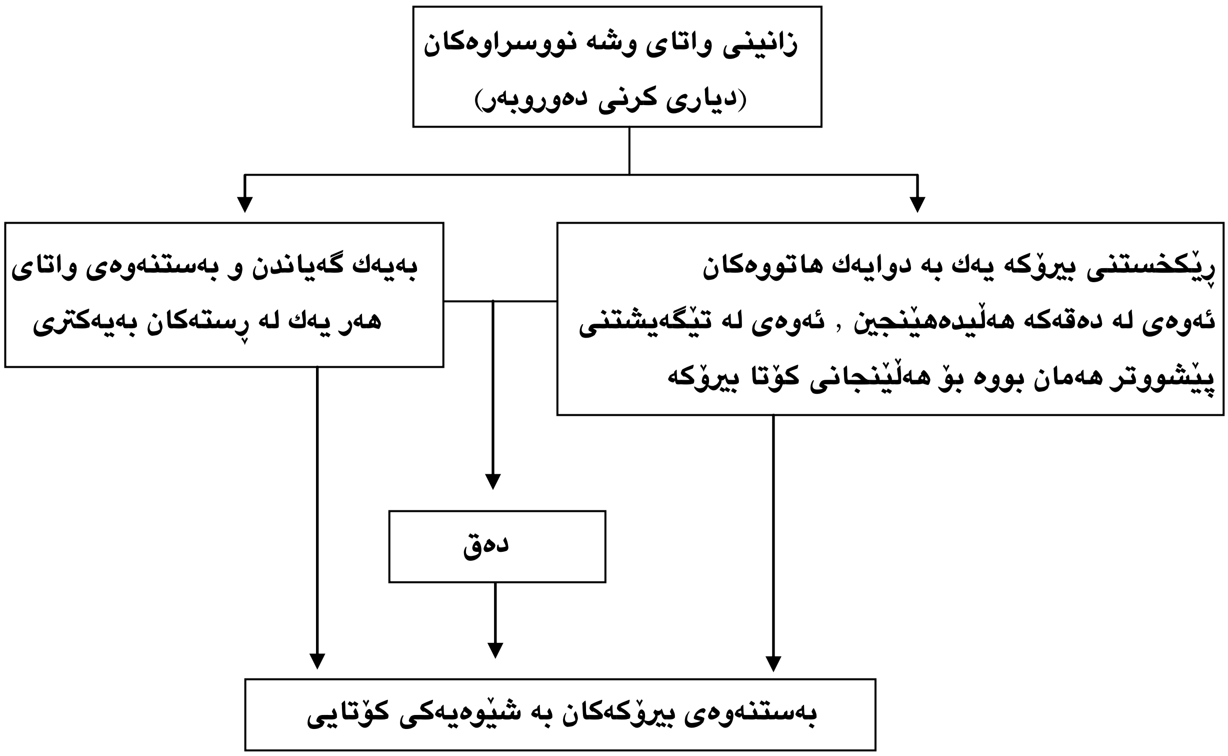

ب - کردەی ڕاڤەکردن و لێکدانەوە :

زمانی شیعر شێوەی هەرە بەرزی زمانی سۆزە , بە پێچەوانەی زمانی زانستەکانی تر (صلاح فضل:378:1987) , زمانێکی نائاساییە , ئاڵۆز و تەم ومژە , تێکەڵ بە دنیایی خەیاڵ و هەستی تاکە کەس دەبێت . شتێکی ئاساییە کە هەموو خوێنەرێك لە زمانی شیعر تێنەگات , وێنا کردنی دیمەنەکان و لێکدانەوە و تێگەیشتنی هەمووان وەك یەك نەبێت , چونکە واتا و مەبەست لە زمانی شیعردا تەنیا لە واتای فەرهەنگی وشەکان و ریزبوونی کەرەستەکان و رێزمانی دەقە شیعریەکەوە نایەتەکایەوە , بەڵکو بەشی هەرە زۆری واتا و مەبەستەکان بە هۆی پەیوەندی کەرستە زمانیەکان لەگەڵ دنیایی فیزیکی و کۆمەڵایەتی دنیایی دەرەوە بە دەست دێت , ئەمەش وای کردووە لێکدانەوە و ڕاڤەکردنی زمانی شیعری لە زمانی ئاسایی و زمانی زانستەکانی تر جیاواز بێت و بیگەیەنێتە ئەو پەڕی ڕادەی ئاڵۆزی و ئاوێتەبوون . شیکردنەوە یان ڕاڤەکردن بریتییە لە خستنەڕوو و دەست نیشانکردنی بەشێکی دیاریکراو یان هەر بە شێك لە گشتدا , لە ڕێگەی پێشکەش کردنی بەڵگە و ئامرازی پێویست بۆ ئەوەی تەمومژی بڕەوێنێتەوە یان ئەو کۆسپ و تەگەرانە هەڵگرێ کە ڕێگری لە تێگەیشتن دەکەن , کەواتە شیکردنەوە ڕوونکردنەوەی ناوەڕۆك و مەبەست دەگرێتەوە . هەرچی کردەی لێکدانەوەشە بە هەمان شێوە لێڵی لادەبات و واتا ڕوون دەکاتەوە , بەڵام لێکدانەوە زیاتر بوارەکانی دەقی شەرعی و یاسایی دەگرێتەوە , کەچی شیکردنەوە زیاتر لە بوارەکانی دەقی ئەدەبی و سیاسی و ڕاگەیاندندا بەکاردێت .

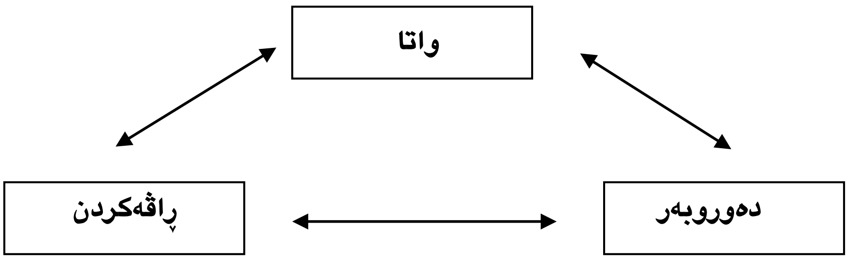

لێرەدا دەبێ ئاماژە بەوە بدەین کە لێکدانەوە بە دوو هەنگاوی گرنگ تێپەڕ دەبێت :

1- هانا بردنە بۆ بنەمای هاریکاری لە ئاخاوتندا , کە نەك هەر جۆری لادانەکە پیشان دەدات , بەڵکو ئەو واتایانەش دەردەخات کە لە ڕێی ئاخاوتنەوە هەڵدەقوڵێن .

شیعر نووسین و خوێندنەوە وەك ئاخاوتن و دەیان چالاکی تری کۆمەڵایەتی , کردەیەکە بە لایەنی کەمەوە دوو کەس هاوبەشی و هاریکاری تێدا دەکەن و لە ڕێگای ئەو هەرەوزیەوە دەگاتە ئەنجام , واتا و مەبەست و واتا هاوبەشەکان دەکەونە ڕوو (محمدمعروف فتاح:424:2010) , کە (گرایس) چوار بنەما دەست نیشان دەکات :

أ- بنەمای چەندیەتی (Quantity) .
بڕی زانیاری گوتنەکە دەگرێتەوە , کە دەبێ بە پێی پێویست بێت .واتە ئەوەندە کە پێویستە نە کەمتر و نە زیاد لە پێویست بێت .
ب- بنەمای چۆنیەتی (Quality) .
دەبێت دەربڕینەکان ڕاست و دروست بێت و نابێت گومانت لە ڕاستی دەربڕینەکان هەبێت و قسەکان بێ بەڵگە بن .
ج- بنەمای گونجان (Relation) .
دەربڕینەکان دەبێت گونجاو بێت لەگەڵ پێویستی و داوای گوێگر , نەك بابەت بگۆڕی و لە وەلام ڕابکەی .
د- بنەمای شێواز (Manner) .
دەبێت دەربڕینەکان شێوازێکی ڕوون و ئاشکرای هەبێت . واتە دوور بێت لە تەمومژی و بەشێوازێکی ڕێکخراو بێت (عبدالواحیدمشیردزەیی:72:2011) .

بنەماکانی هاریکاری بە دوو شێوە بەکاردێت : یەکەمیان پیادەکردنی بنەماکانی هاریکارییە , کە لە ڕێگایانەوە ئاخاوتن شێوەی نموونەی وەردەگرێت , دووەمیان لادانە لە بنەماکانی هاریکاری , کە دەربڕینەکان شێوازێکی نائاسایی وەردەگرن , تێدا دەستکاری ئەو پەیوەندیە دەکات کە لە نێوان ناو و ناولێنراو هەیە بە پێچەوانەی زمانی ئاسایی .
وەك لەم نموونەیەدا دەردەکەوێت :

لەگەڵ ڕووبار و مێروو و کەڤردا

لەگەڵ خەنجەر و داس و بەفردا

هەڵدەسمە سەرپێ . (نەوزاد ڕەفعەت:133:2004) .

شاعیر لادانی لە بنەماکان کردووە , بڕی گوتنەکە زیاترە لە پێویست (بنەمای چەندیەتی) , گوتنەکە ڕاست نیە و ڕووبار و بەفر و داس و خەنجەر پێیان نیە , سیفەتی هەڵسانە سەر پێ بۆ شتێکە کە پێی هەبێت (بنەمای گونجان) , گوتنەکە پڕە لە تەمومژی و وشەکان بە واتای تر بە کارهاتوون (بنەمای چۆنیەتی) . خوێنەر هەر لەیەکەم خوێندنەوەی هۆنراوەکەدا پەی بەوە دەبات کە زمانی هۆنراوەکە زمانێکی ئاسایی نیە , چونکە شاعیر بنەماکانی پشت گوێ خستوە , دەبێت خوێنەر بزانێت لە ئەنجامی ئەم لادانانە ئەم شیعرە بۆ دەوروبەرێکە کە ئەم واتا و مەبەستانە بگەیەنێت .

2- لێکدانەوەی واتای وشەکان لە ڕێگای شیکارکردنیانەوە بۆ کوژاندنەوە و سڕینەوەی هەندێ لایەنی واتا و هێنانە بەر ڕۆشنایی هەندێ لایەنی شاراوە یان گرنگ .
دوای ئەوەی خوێنەر لە ڕێگای بنەماکانی هاریکاری گەیشتە ئەو ئەنجامە و بڕوایەی کە لە زمانی شیعریدا وشە و دەربڕینەکان لە باری ئاسایی خۆیان بەکارناهێنرێن , ئەمەش پاڵ بە گوێگر (خوێنەر) دەنێت بۆ ئەوەی چوارچێوە یان دەوروبەر بۆ شیعرەکە بدۆزێتەوە , ئەویش

بــه پێداچـــوونەوەی واتـــای ئـــەو وشـــە ســـەرەكیانەی دەبنـــە نیشـــانە (clue) بـــۆ كردنـــەوەی كـــــۆد و دۆزینـــــەوەی دەوروبـــــەری شـــــیعرەكە . بەمـــــەش خوێنـــــەر دەچـــــێتە قۆنـــــاغی دووەم لــە لێكدانــەوە و ڕاڤــەكردنی شــیعرەكە , كــە هــەنگاوی ڕاڤــەكردنی واتــای وشــەكانە , لــەم قۆناغــەدا خوێنــەر بــۆ گەیشــتن بــە واتــا و مەبەســتی دیــاریكراو ناچــار دەبێــت كــە چوارچــێوە یــان دەوروبــەرێكی گونجــاو بدۆزێتــەوە لەگــەڵ ئــەو واقیــع و مەنتقــەدا بگونجــێ كــە هۆنراوەكــەی تێــدا دروســت بــووە , بۆیــە پێویســتە دەكــات بەســەر واتــای وشــە گرنگەكانــدا بچــێتەوە , چــونكە بــە جۆرێــك بــە كارهــاتوون كــە لــە بــەكارهێنانی ڕۆژانــەیان جیــاوازن , ئــەم پرۆســەیەش بــە پێداچوونەوەی پێكهاتــە واتاییــەكانی وشــەكانەوە دێتــە ئــەنجام . یــەكێك لــە ڕێگــە بڵاوەكــانی لێكدانــەوەی واتــای وشــە لــە زمانــدا بۆچــوونی شــیكردنەوەی پێكهاتــە واتاییــەكانی وشــەیە . بــە پێــی ئــەم بۆچــوونە دەكــرێ واتــای وشــە كــەرت بكــرێ بــۆ پارچــەی ورد , واتــە واتــای وشــە بــە پێچــەوانەی فۆرمەكەیــەوە یــەك قــەبارەی نیــە , كــە دەكرێ هەڵبوەشــێتەوە , بــەڵكو پێكهــاتووە لــە چــەند سیمایەك كــە خۆیان كەرت نابن (محمدمعروف فتاح:2010:426-427) .

بۆ نموونە وشەكانی(پیاو , ژن , كوڕ) بە لێكدانی ئەم سیمایانە دێتە دروست بوون .

وەك :

پیاو
+ مرۆڤ
+ هەراش
+ نێر

ژن
+ مرۆڤ
+ هەراش
– نێر

كوڕ
+ مرۆڤ
– هەراش
+ نێر

كــە وشــەی (پیــاو) بــە سیمای (–نێــر) لــە وشــەی (ژن) جیادەكرێتــەوە , بــە سیمای (–هــەراش) لــە وشــەی (كــوڕ) جیادەبێتــەوە . بــەڵام وشــە لــە ئــەنجامی بــەكارهێنان هەنــدێ ســیمای تــر وەردەگــرن كـــە لاوەكـــین و لـــە خـــودی واتـــای وشـــەكەوە هەڵنـــەقولاون , بـــەڵكو ســـەپاندوێتی بەســـەریدا (محمـــدمعروف فتـــاح:2010:427) , كـــە بـــە پێـــی كـــەس و كـــات و كۆمـــەڵگا دەگۆڕێـــت و تێكــەڵ بــە هەســت و ســۆز و دەروون و بۆچــوونی قســەكەر دەبێــت . هــەروەها خــاوەنی ســنورێكی دیـــاریكراوی داخـــراو نیـــە , لاكـــانی كراوەتـــەوە هـــەروەك چـــۆن زانیـــاری و بیروبـــاوەڕ بەرامبـــەر دونیا لاكانی كراوەتەوە و هەمیشە لە زۆر بووندایە (محمدمعروف فتاح:2011:162) , هــەر بۆیــە پەیوەنــدی بــە فەرهەنگــەوە نیــە و كۆمــەڵ بڕیــاری لەســەر دەدات و واتــای تــری لــێ باردەكــات , كــە دەچــێتە قــاڵبی پراگماتیك و لەو بوارە لێكدانەوەی بۆ دەكرێت .

4- ئەندازەی تێگەیشتن لە زمانی شیعردا .

شیعر بەرهەمێکی فرەواتایە , هەمیشە بواری فرەلێکدانەوە و فرەتێگەیشتن بە خۆوە دەگرێت , بۆیە ڕاڤەکردن و لێکدانەوەی جیاوازی بۆ دەکرێت . لێکدانەوەکانیش بە پێی زانیاری و شارەزایی کەسەکان دەگۆڕێت , مەرجیش نیە هەموو کەسەکان هەمان تێگەیشتنیان بۆ شیعرەکە هەبێت . چونکە ڕادەی تێگەیشتن بەندە بە بڕی ئەو زانیینە پێشینەیەی کە خوێنەر هەیەتی , بەم پێیە تا ڕادەی زانینمان زیاتر بێت ئاستی تێگەیشتنمان قوڵتر دەبێت .
شیعر دەربڕینێکی نائاساییە و لە دەوروبەر و ژینگەیەکی تایبەتدا بەرهەم دێت , کە زۆرجار بە کاریگەری ڕووداو و ڕەهەندەکانی ژیان , شاعیر ئەو بارودۆخە دەخوڵقێنێ . زمان کەرەستەی دەستی شاعیرە و شیعر لە زمانی ئاسایی دەهۆنێتەوە , بەڵام لە زمانی ئاسایی ناکات هەرچەندە زۆربەی وشە و دەستەواژەکان ڕۆژانە بەسەر زاری خەڵکەوەن , بەڵام پێویستی بە ڕاڤەکردن و لێکدانەوە هەیە , چونکە لە زمانی شیعردا هەوڵ دەدرێت وشەکان زۆرترین واتا و مەبەست بگەیەنێن بە پێچەوانەی زمانی زانستەکانی تر . ئەم پێڕەوەش کاتێك بوونی دەبێت کە شاعیر وشەکان دەخاتە چوارچێوەی شیعرەوە لە یاسا و ڕێساکانی زمان لادەدات و جگە لە سیمای سەرەکی و واتای فەرهەنگی , واتای نوێیان پێدەبەخشێت , بەمەش زمانی شیعر جوغزێکی تر وەردەگرێت کە جیاوازە لە دەربڕینە ڕووت و ئاساییەکان . ئەمەش ئەندازەی تێگەیشتنی لە زمانی شیعر ئاڵۆز و قورستر کردووە , جا بۆ ئەوەی مرۆڤی ئاسایی بە واتا و مەبەستەکانی نێو شیعر ئاشنابێت ئەوا دەبێت ڕاڤەکردن و لێکدانەوەی دروست و وردی بۆ بکرێت . لە شیعردا واتا لە دوو ڕوانگەوە بە دەست دێت , کە ئەویش هەریەکە لە (شاعیر و خوێنەر) ە .

مەبەستی شاعیر

واتا لە دەقی شیعریدا ← لێکدانەوەی خوێنەر

(ئەو واتا زیادەی لە تێگەیشتنی خۆی دەیخاتە سەری)

کەواتە ئەندازەی تێگەیشتنمان بۆ دەقێکی شیعری جیاوازە بە پێی جیاوازی گوێگر یان خوێنەر یان ئەو کەسەی لێکدانەوە بۆ واتا و مەبەستەکە دەکات , چونکە شیعر بۆ بۆنە و مەبەستێکی تایبەت دەربڕاوە , ئاساییە لێکدانەوەی جیا و دژیەکی تیابەدی بکرێت . ئەمە سەرەڕایی تێبینی کردن و ئاگاداربوون لەو بارودۆخەی دەقە شیعریەکەی تێدا هاتە بەرهەم , بەو پێیەی بۆ بەشێکی واتاکەی پشت بەو دەوروبەرە دەبەسترێت . بە شێوەیەکی گشتی بۆ دۆزینەوە و تێگەیشتن لە واتای دەقێکی شیعریدا دەگەڕێنەوە بۆ دوو جۆر واتا ئەوانیش (واتای سیمانتیکی) کە لە ڕۆنانی سەرەوەی ڕستەکان وەریان دەگرین , (واتای پڕاگماتیکی) کە واتایی کۆمەڵایەتی دەربڕین دەگرێتەوە ئەویش لە دەوروبەر وەریدەگرین .

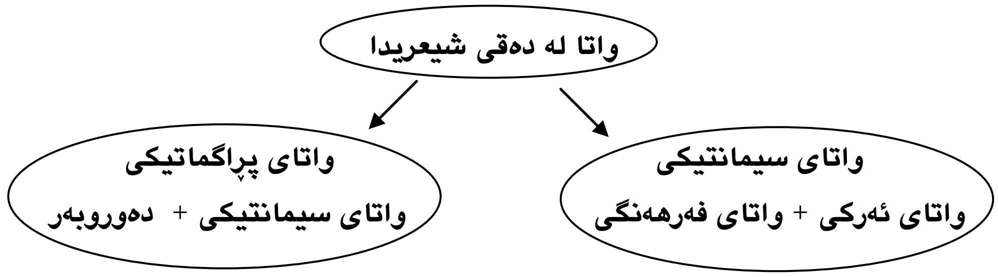

دۆزینـــەوەی مەبەســـتی شـــاعیریش ئـــەرکی رەخنـــەگر و زمانەوانانـــە , تـــاکو ناوەڕۆکەکـــەی شـــیبکەنەوە و مەبەســـتی شـــاعیر بخەنـــە ڕوو , ئەمـــەش کـــارێکی ئاســـان نابێـــت و واتاکـــەی کـــە بـــە دەســـت دێـــت ڕاســـتیەکی ڕێـــژەیی هەیـــە نـــەك ڕەهـــا , چـــونکە نـــاتوانرێ مێشـــکی شـــاعیر بـــەوردی بخوێندرێتـــەوە هـــەر بۆیـــەش ئـــەم لێکدانەوانـــە دەچـــێتە خانـــەی بۆچـــوون , بـــەڵام لەگـــەڵ ئەوەشـــدا بەڵگـــەی ڕاســـتی لێکدانـــەوەکان بـــە پێـــی پێویســـت دەخرێتـــە ڕوو . شـــاعیران مامەڵەیەکـــەی تایبەت لەگەڵ وشە دەکەن و بە شێوەیەکی ئاسایی بەکاری ناهێنن , کە دەبێتە هۆی ئاڵۆزی و درەنگ تێگەیشتن لە زمانی شیعردا , هۆکارەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ :

1- تەمومژ و لێڵی لە زمانی شیعردا .

لـــە شـــیعردا شـــاعیر هـــەوڵ دەدات توانـــا و لێهـــاتووی خـــۆی لـــە جوانکـــاری وشـــەکان و یـــاریکردن بە وشە و بەکارهێنانی زمانێکی تایبەت بە خۆی لە هۆنینەوەی بیر و هەستەکانیدا دەربخات , بە دوای وشـــە و دەســـتەواژەی وادا بگـــەڕێ کـــە بارگـــاویکراو بێـــت بـــە هەســـت و ســـۆز ورووژانـــدن , ئـــەویش بـــە مەبەســـتی کاریگـــەری کردنـــە ســـەر بەرامبـــەر و دروســـتکردنی وەڵامێکـــی ویـــژدانی لای خوێنـــەر . کەواتـــە شـــیعر بەرهـــەمی خـــودی تاکەکەســـە و پەیوەنـــدیی بـــە مەبەســـتی شـــاعیرەوە هەیـــە , زمـــانی شـــیعر زمـــانێکی ئـــاڵۆز و تەمومژاوییـــە و لـــە زمـــانی ئاســـایی ناکـــات , واتـــە زمـــانێکی لێڵـــە و پێویســـتی بـــە ڕوونکردنـــەوە هەیـــە , بۆئـــەوەی لـــە لێڵـــی شـــیعر بگـــەین دەبێـــت بگەڕێینـــەوە بـــۆ لێڵـــی لـــە زمانـــدا , کـــە دەربڕینێکـــە زیـــاتر لـــە مانایـــەك دەبەخشـــێ , هـــەردوو ئاســـتی وشـــە و ڕســـتە دەگرێتـــەوە . بـــۆ نموونـــە لـــەم دەقـــە شـــیعرەی شـــێخ ڕەزا وشـــەی (کـــەرە) لێڵـــی دروســـت کـــردووە نازانرێ بۆ کەرەی (زبدە) دەگەڕێتەوە یان (گوێدرێژ) :

گەرچی هەژار و مـوفلیسە شێـخ مـامە سـاڵحـــم
نـــــەمدی کـەسێ وەك ئـەو ســـاحێبی کـــــــەرەم
میوانی بـــــووم نـــــان و کەرەی نایە بەردەمـــــم
ئێستاش بەبێ موداهەنە مەمنوونی ئەو کـەرەم . (شێخ ڕەزا: 73:2003) .

2- **قورسی هەندێ وشە و نامۆیی لای خوێنەر .**

زمـانی شـیعر زمـانێکی ئاسـایی نیـە , بـەڵکو زمـانێکی داهێنـراوە و شـاعیریش ئـازادە لـە هەڵبـژاردنی وشـە و ڕسـتە و دەسـتەواژەکان , بۆیـە ئاسـاییە کـە هەنـدێ وشـە و دەسـتەواژە نـامۆبن لای خوێنـەر و گـوێگر , کـە لـەو سـەردەمە یـان لـە زارەکـەی بـەکارهێنانیان نـەبێت , یـان هەنـدێ وشـە لـە بـەر پێویسـتی شـیعری گۆرانکاریـان بەسـەردا کرابێـت , کـە بـە ئاسـانی درکیـان پـێ ناکرێـت و تێگەیشـتن لێیـان کـارێکی زەحمـەت بێـت , بـۆ نموونـە هەنـدێ وشـەی وەك (فـەراز , نەشـیب , قیسـە) دەبیـنین نامۆیـە لـەم ڕۆژگـارەی ئێسـتادا و بـەکارهێنانیان نیـە , هـەر بۆیـەش درك پێکـردن و تێگەیشـتن لـە واتاکانیان کارێکی ئاسان نیە , هەروەك لەم دێرە شیعرەی (شێخ رەزا) دا بەدی دەکرێت :

بـێ فەراز نـابێ نەشیب ئـەم قیسە تەحقیقە وەلـێ

من لە ڕێی عەشقی تۆ نەمدی بەخوا غەیری نەشیب . (شێخ رەزا:43:2003) .

فەراز : شوێنی بەرز .

نەشیب : شوێنی نزم و پەست .

3- **پچڕانی دەوروبەر .**

یـەکێکی تـر لـە هۆکارەکـانی درەنـگ تێگەیشـتن لـە زمـانی شـیعردا پچڕانە لـە دەوروبـەر , بـەو پێیـەی لـەدەرەوەی ئـەو هەڵوێسـت و ژینگەیـەی کـە دەقـە شـیعریەکەی لێهاتـە بەرهـەم ناتوانرێـت پێشـبینی واتـا و مەبەسـت بکرێـت . دەوروبـەر ئـەو چوارچێوە زمـانی و نازمانیەیـە کـە دەربڕینـەکانی تێـدا ئـەنجام دەدرێـت , کاریگـەری بەسـەر واتـاوە هەیـە و زۆرلایـەنی شـاراوەمان لـە دەقـدا بـۆ ڕوون دەکاتـەوە . واتـە پچـڕان لـە دەوروبـەر هۆیەکـە بـۆ دروسـت بـوونی تەمومـژی و سـەرئەنجام تێنەگەیشـتن لـە زمـانی شـیعردا . کەواتـە نـاتوانین لـە مەبەسـت و واتـایی وشـە و دەسـتەواژەکانی دەقێکـی شـیعری تـێ بگـەین کاتێـك تەمومـژی تێـدا دروسـت بێـت و پچـڕابێت لـەو دەوروبـەرەی تێیـدا دەربـڕاوە , چـونکە بـە کارهێنـانی زمـان زۆرجـار بـۆ ئامانجێکـە لەگـەڵ واتـا فەرهەنگیکـەی یـەك ناگرێتـەوە , وەك ئـەوەی هەنـدێك جـار بـە مەبەسـتی ڕازیکـردن یـان کاریگـەری کردنـە سـەر بیروباوەڕ یان بۆ سەر لێشێواندن بەکاردێت (عبدالواحیدمشیردزەیی :29:2009) .

بۆنموونە لەم دێرە شیعرەی کوردی شاعیر دا :

عەبەس کوردی مەلائێك دین دەپرسن مەزهەب و دینت

کە (قـادر) خۆی دەزانێ , لەسەر کام مەزهەب و دینـم . (کوردی :643:2009) .

لەبـەر ئـەوەی ئـەم دێـرە شـیعرە لەدەوروبـەر پچـڕاوە وشـەی (قـادر) جـۆرە لێڵیـەکی تێـدا بـەدی دەکرێت , کە نازانرێت نـاوی (قادر) دەگەڕێتـەوە بۆ ئـەو (تەریقـە) ی شاعیر خۆی لەسـەری بـووە , یـان

(شێخ عبدالقادری گەیلانی) یە , یان مەبەستی زاتی (خوا) یە , یان ئەو (قالە) یە کە لەشیعرەکانی باس کراوە (عبدالواحیدمشیردزەیی :91:2011) .

4- نائاسایی واتا لە زمانی شیعردا .

ڕستەسازی پەیوەندی هێمایە بە هێما , کاتێك وشە لێکدراوەکانی سنوری ڕستە یان گوتن ڕستەیەکی پەسندیان داینێ , ئەوا پێی دەووترێ (واتای ئاسایی) کە لەسەر دوو بنەما کاردەکات (ڕێزمانی ڕستە , پەسندی واتایی) , کە بەشێك لە واتای ڕستە لە ڕۆنانی سینتاکسیەکەی دایە . بەزاندنی پەیوەندی ئاسۆیی لە سنوری ڕستەدا ئەوا (واتای نائاسایی) دێنێتە کایەوە , کە لە ڕووی واتاوە پەسند نیە , چونکە وشەکان مەرجی ڕێکەوتنیان تێدا نیە , بەمەش شیکردنەوەی واتاکەی پابەند دەبێ بە واتای دەربڕاوی قسەکەر نەك واتای ڕووتی وشەکان و شیکردنەوەش دەکەوێتە ئەستۆی (پراگماتیك)ەوە (عبدالواحیدمشیردزەیی:2010 :124-126) , واتایی پراگماتیکی واتایەکی نائاساییە و پابەندی (بنەما) و (چالاکی) یە و یاسا دەبەزێنێ بۆ واتایەکی قوڵتر , تا لێکدانەوەیەکی گونجاو بۆ ڕستە ناپەسندەکان بکرێت , بۆ ئەوەی لەگەڵ دەوروبەری گوتنەکە بگونجێت (عبدالواحیدمشیردزەیی:47:2011) .

- **واتایی نائاسایی دوو جۆرە :**

1- **هەڵئاوسانی واتایی** (Semantic redundancy) .

لە ئەنجامی ئەوە دروست دەبێت کە کەرەستەکان واتای دووبارەیان تێدابێت و بەمەش دەچێتە خانەی زیادەڕۆیی (عبدالواحیدمشیردزەیی:47:2011) .

وەك :

دڵۆپی فرمێسك لە چاوت تکا
بەو فرمێسکەی تۆ خوا عەفوم ئەکا (پیرەمێرد:256:2009) .

ئەم دەربڕینە هەڵئاوسانی واتایی تێدا بەدی دەکرێت , چونکە فرمێسك خۆی لە چاو دێتە خوارێ و پێویست ناکات باس بکرێت , لادانیشی هیچ واتا ناگۆڕێت .

وەك :

فرمێسکی دەهاتە خوارێ .

2- **پێکدادانی واتایی** (Semantic clash) .

لەم جۆرەدا واتای کەرەستەکان لەگەڵ یەکتردا ڕێك ناکەون , پێکدادان لەچەند پلەیەکی جیاواز دەبینرێ (محمدمعروف فتاح:420:2010) , کە لە کەمەوە بۆ زۆر بەم جۆرە ڕیز دەبن :

ا- ناتەبایی (Inconvenient) :

هەڵبــژاردنێکی هەڵــەی وشــە هاوواتاکانــە , کــە هاوڕێیــەتی و بەیەکــەوەهاتنی یــەکیان زیــاترە بــۆ نموونــە (قــۆز) و (جــوان) هاوواتــان لــە واتــای هۆشــەکی دا , بــەڵام ناتــەبان و هەریەکــەیان لەگــەڵ ناوێـك دەگونجـێ وەك (قـۆز) بەیەکـەوەهاتنی لەگـەڵ (کـوڕ)ە و لەگـەڵ (کـچ) ناتابایـە , کەچـی (جـوان) لەگەڵ (کچ) دێت و لەگەڵ (کوڕ) ناتەبایە (عبدالواحیدمشیردزەیی:48:2011) .

ب- دژیەك (Antonymy) :

لـە پلـەی ناتـەبایی زیـاترە , لـە ئـەنجامی بەیەکـەوەهاتنی دوو وشـەی دژیـەك دروسـت دەبێـت , لێـرەدا واتاکــان دژی یــەکتری دەوەســتن وەك ئــەوەی یــەکێکیان ئــەویتریان بــەتاڵ بکاتــەوە و لــە واتــای بخات (محمدمعروف فتاح:421:2010) .

وەك لەم دێرە شیعرەدا هاتووە :

هەرچەندە کە عومری خدر و جامی جــەمت بوو

چونکە ئــەمــەلت زۆرە چ عومرێکی کـــەمت بوو . (نالی:81:2008) .

لێـرەدا شـاعیر لـە نیـوە دێـری یەکەمـدا تەمـەنێکی زۆر بـە کەسـی بەرامبـەر دەدات , بـەڵام لـە نیـوە دێـری دووەم باس لەوە دەکات کە تەمەنێکی کورتی هەبووە , کە ئەمەش دژیەکی دروست کردووە .

ج- نەگونجان (Incompatability) :

بــەرزترین پلــەی بەیەکــدادانی واتاییــە , چــونکە زۆر بــە زەحمــەت وەرگــر پەیوەنــدی واتــایی بــۆ دەدۆزرێتــەوە (عبدالواحیدمشــیردزەیی:48:2011) , واتاکـــان زیـــاتر لـــە ســـیمایەکدا لەگـــەڵ یـــەکتردا ڕێك ناکەون (محمدمعروف فتاح:420:2010) .

وەك لەم دێرە شیعرەدا :

خۆشەویستم !

بوو بە ساڵێ ,

چاوت دەستی چاوەکانی نەگوشیوم . (عبدوڵڵاپەشێو:182:2008) .

لـەم نموونەیـدا وەرگـر بـە بـێ ئاگاداربوون لـەو دەوروبـەرەی ئـەم دەقـەی لێهاتـە بەرهـەم , زۆر بـە زەحمـەت پەیوەندی واتایی لە نێوان یەکە زمانیـەکان بۆ دەدۆزرێتـەوە , چونکە جۆرێك لـە ڕێك نەکـەوتن لـە نێـوان کەرستە زمانیەکان دا هەیە .

5- دەوروبەر و قۆناغەکانی شیکردنەوەی پراگماتیکی .

بۆ دۆزینەوەی دەوروبەری هەر دەربڕینێك یان هەر دەقێکی تر سەرەتا پێویستمان بە دەوروبەرە زمانیەکە دەبێت , کە زۆر شتمان بۆ ڕوون دەکاتەوە , هاوکارمان دەبێ بۆ گەیشتن بە واتا و مەبەستی دیاریکراو . ئاشکرایە دەوروبەر ئەو چوارچێوە فراوانەیە کە دەست نیشانی واتا و مەبەستی دەربڕین دەکات , بە شێوەیەك کاتێ هەر دەربڕینێك دوور لە قسەکەر و گوێگر و ئەو دەوروبەرەی تێیدا دەربڕاوە سەیری بکرێت , ئەوا بە زیاتر لە واتایەك خوێندنەوەی بۆ دەکرێت . واتە ئەگەر دوور لە بەکارهێنانەوە مامەڵەی لەگەڵ دا بکرێت ڕەنگە واتا و مەبەستێك بگەیەنێت , بەلام ئەگەر بە پێی بەکارهێنان و دەوروبەرەوە سەیری بکرێت واتا و مەبەستێکی تر دەگەیەنێت . دەوروبەر بە پێی چەند ڕەگەز و بنەمایەك کاردەکات , پرۆسەی دۆزینەوەی دەوروبەریش بە دەست نیشان کردن و دۆزینەوەی ئەو ڕەگەز و بنەمایانە دەست پێدەکات , کە دەتوانین لە ڕێگەی هەریەکێکیان نەخشە ڕێگای گەیشتن بەو دەوروبەرە بکێشین کە دەربڕینەکەی تێدا ئەنجام دراوە . بۆیە لە دەست پێکی پرۆسەی شیکردنەوەی پراگماتیکی دەبێت بەلایەنی کەمەوە وەلامی ئەم پرسیارانە بدەینەوە :

- قسەکەر کێیە ؟
- وەرگر یان گوێگر کێیە ؟
- بەشداربووان کێن ؟
- بابەتەکە چییە ؟
- مەبەست چیە ؟ چۆن شتێك دەڵێین و مەبەستمان شتێکی ترە ؟
- چۆن لێڵی و تەمومژی لە کردەی پەیوەندی کردن دەڕەوێنینەوە ؟
- دەربڕینەکە کەی و لە کوێییە ؟

بۆ ئەوەی واتایەکی تەواو ورد و دروست وەرگرین پێویستە لە چوارچێوە تەسکەکەی دەوروبەر دەربچین بۆ دەوروبەری دەروونی و کۆمەلایەتی و کەلتوری و ئەندێشەیی ...هتد . بۆ شیکردنەوەی دەق پێویستمان بە چوار جۆرە دەوروبەر دەبێت لە ڕوونکردنەوەی واتا و مەبەستەکاندا :

1- دەوروبەری کات و شوێن و ناسنامەی ئاخێوەران : کە چوارچێوەی مادی و کات و شوێن دیاری دەکات .
2- دەوروبەری پراگماتیکی : کە ڕیزبەندی کردە زمانیەکان دەگرێتەوە وەك پێشنیاز و ڕەتکردنەوە و پراکتیزەکردن ....هتد .
3- دەوروبەری کارلێککردن : مەبەست ڕیزبەندی کردە زمانییەکە لە پارچەیەکی تێکچڕژاو .
4- دەوروبەری دەرکەوتە : بۆچوون و بیروباوەڕی ئاخێوەران دەگرێتەوە (عبدالواحیدمشیردزەیی:143:2013) .

لە کاتی شیکردنەوەی هەر دەربڕینێکدا پێویستە هەندێ لایەن لە بەرچاو بگیرێت وەك :

1- جۆری دەربڕینەکە .

2- بابەتی دەربڕینەکە .

3- مەبەستی دەربڕینەکە .

4- بۆنە و باری دەربڕینەکە .

5- بەشداربوانی دەربڕینەکە .

6- شێوە و جۆری پەیامەکە .

7- ناوەڕۆکی پەیامەکە .

8- ئەو چەمکانەی لە کاتی شیکردنەوە پشتیان پێدەبەسترێت .

قۆناغەکانی شیکردنەوەی پڕاگماتیکی .

1- دیاریکردنی بەشداربوانی کردەی دەربڕینەکە و دەست نیشانکردنی پەیوەندی نێوانیان ئایا خۆشەویستییە , هاوڕێیەتییە , دوژمنایەتیە , ئاساییە ...هتد . ئەمەش لە ڕیگەی نیشانکارەکانەوە ئەنجام دەدرێت .

2- دیاریکردنی کات و شوێنی دەربڕین و پلە و پایەی کۆمەڵایەتی و ....هتد . کە لە ڕێگەی نیشانکارەکان ئەنجام دەدرێت .

3- دیارخستنی شێوەی پەیام وەك ئەوەی گوتارێکی ویژدانیە , فەلسەفیە , سیاسیە .

4- دیاری کردنی مەبەست .

5- خستنەڕووی گریمانە پێشەکییەکانی نووسەر .

6- دیاریکردنی پوختەیەکی کورت لە پەیام و مەبەستی نووسەر لە ڕێگەی دەرکەوتەکان (عبدالواحیدمشیردزەیی:2013:144) .

6- دۆزینەوەی دەوروبەر و شیکردنەوەی پراگماتیکی .

یەکەم / نیشانکارەکان .

ا - نیشانە کەسیەکان و دۆزینەوەی ناسنامەی بەشداربوان :

پرۆسەی بونیادنانی شیعر و خوێندنەوەی شیعر وەك کردەیی ئاخاوتن و دەیان چالاکی کۆمەلایەتی تر , کردەیەکە کە بەلایەنی کەمەوە دوو کەس هاوبەشی و بەشداری تێدا دەکەن , کە ئەوانیش نێرەر و وەرگرە . سەرەڕایی نێرەر (قسەکەر) و وەرگر (گوێگر) هەندێ جار کەسانی تریش بەشداریی کردەکە دەکەن وەك : کەسی سێیەم یان کەسانی سێ یەم بۆ نائامادە , لە هەندێ باری تردا گوێهەڵخەریش دێتە ناو باری دەربڕینەکە , کە دەبێت لە باری وادا گوێگری راستەقینە و ناڕاستەقینە لە یەکتری جیابکەینەوە , ئەوسا گوێگری راستەقینە بەو کەسە دەوترێ کە نێرەر (شاعیر) هەڵی دەبژێرێ بۆ گەیاندنی مەبەستەکەی (عبدالواحیدمشیردزەیی:103:2011) .

لە پراگماتیکدا کۆمەڵێك ئامرازی پراگماتیکی هەیە , کە مەبەست لێیان ئەو نیشانە زمانیانەن , کە زمان و دەوروبەر بە یەکتری دەبەستنەوە , یەکێك لەو ئامرازە پراگماتیکیانە , نیشانە کەسیەکانە (person deixis) , کە بۆ قسەکەر و گوێگر و ئامادەبوان دەگەڕێتەوە , تێدا لەو دەوروبەرە زمانیە ئاماژە بۆ ئەو کەسانە دەکەن کە هاوبەشن لە کردەی دەربڕینەکە بەم شێوەیەیی خوارەوە :

1- کەسی یەکەم بۆ نێرەر (قسەکەر)ە , کەسی دووەم بۆ وەرگر یان گوێگرە کە (کەسێك , شتێك)ە , کەسی سێیەم بۆ (نائامادە) یە .

بۆ نموونە لەم شیعرەدا :

کێ دێ گلم بداتەوە ؟
کێ دێ لە تۆم بڕفێنێ ؟
تۆ نەبیت , لەم دنیایەدا ,
بێ پەنایەکی وەك من
چ خە مخۆرێك داڵدەی دەدا ؟ (عبدوڵڵاپەشێو:96:2008) .

کەسی یەکەم : (من) قسەکەر , شاعیر .
کەسی دووەم : (تۆ) یار .
کەسی سێیەم : (کێ, چ) نائامادە .

جێگەی ئاماژەپێدانە کە کەسەکان دەگۆڕێن , تەوەری ئامـاژەکردن بەخێرایی لە هاوبەشێکەوە بۆ یەکێکی تر دەڕوات .

بۆ نموونە :

سەلامی من لەسەر تۆ بێ بە سەد نەوع و بە سـەد عینوان
فەقێ ئـامینە سووتـاوم لە دووری تۆ بـە سـەد قوربـان . (حەسەن و ئامینە:621:2004) .

کەسی یەکەم : من , شاعیر(قسەکەر) , رەگەز نێر .
کەسی دووەم : تۆ , یار(گوێگر) , رەگەز مێ .

کەچـی لـەم نموونەیـەدا کەسـەکان دەگـۆڕێن تـەوەری ئامـاژەکردن لـە هاوبەشـێکەوە بـۆ هاوبەشـێکی تر دەڕوات .
وەك :

سـەلامی یـاری ئاوارە لـە بەندەی تۆقی سوڵتانی
بەدەستی من گەیی قوربان لە وەختی دڵ پەرێشانی . (حەسەن و ئامینە:622:2004) .

کەسی یەکەم : من , یار (قسەکەر) , رەگەز مێ .
کەسی دووەم : تۆ , شاعیر(گوێگر) , رەگەز نێر .

هـەروەها لـە دەسـت نیشـانکردنی کەسـەکان دەبێـت گـوێگری ڕاسـتەقینە و ناڕاسـتەقینە جیابکەینەوە , گوێگری ڕاستەقینە ئەو کەسەیە کە قسەکەر هەڵیدەبژێرێ بۆ گەیاندنی مەبەستەکەی .
وەك :

میر بـەسـەد میننەت هـەناردی ئێستڕێکی ڕووت و قـووت
دەست و پا سست و سەقەت ئەندامی هەر وەك عەنکەبووت . (شێخ رەزا:44:2003) .

کەسی یەکەم : قسەکەر (شاعیر) .
کەسی دووەم : گوێگری ڕاستەقینە (میر) .
کەسی سێیەم : گوێگری ناڕاستەقینە (خوێنەر) .

نموونەیەکی تر :

تۆ کەم نەزەری دەرحەقی من ئێستەکە ئـاغـا
من ماوە هەوای سوحبەتی تۆم هەر لە دەماغا . (شێخ رەزا:34:2003) .

کەسی یەکەم : قسەکەر من (شاعیر) .
کەسی دووەم : گوێگری ڕاستەقینە (تۆ) ئاغا .
کەسی سێیەم : گوێگری ناڕاستەقینە (خوێنەر) .

2- کاتێ کەسەکان بە ناوی کۆ یان جێناوی کۆ دەرخرابن , دەتوانین ژمارەیەکی زۆر لە کەس جیابکەینەوە .

وەك :

منداڵەکان ,

کتێبەکانتان وەلانێنن !

کاغەزێك و هەندێك قەلەم

لە بەردەمی خۆتان دانێن . (عبدوڵلاپەشێو:182:2008) .

کەسی یەکەم : قسەکەر (شاعیر) .

کەسی دووەم : گوێگر (منداڵەکان) کە پێکهاتووە لە (منداڵ + منداڵ + . منداڵ .....هتد) .

3- لە نیشانە کەسیەکاندا دەبێت ئێمە (قسەکەر) لەگەڵ سەرچاوە و (گوێگر) لەگەڵ ئامانج لەیەك جیابکەینەوە (عبدالواحیدمشیردزەیی:103:2011) .

بۆ نموونە :

گوتی : کەرە گیان , گوێ گرە ,

ئەو دەنگە دەنگی ڕێگرە ! (عبدوڵلاپەشێو:134:2008) .

ئەم دەربڕینە هی قسەکەر (دێوەر) ە نیە , بەڵکو هی خودی شاعیرە کە سەرچاوەیە , گوێگریش (گوێدرێژ) مەبەست نیە , بەڵکو مەبەست (ئامانج) ەکەیە , کە خوێنەرە .

بەم شێوەیە :

قسەکەر : دێوەرە .

سەرچاوە : شاعیر .

گوێگر : گوێدرێژ .

ئامانج : خوێنەر .

4- ئاماژە بۆ کەسەکان دەکرێت لە ڕێگەی هەندێ نیشانەی کەسی وەك نازناو و ناوی خزمایەتی و ناوی تایبەتییەوە بکرێت , کە هەندێکیان بۆ بانگکردن و هەندێکیان بۆ ئاماژەکردن بە کاردێن .

وەك :

ئەم سەگانە کە لە لای ئێمە وەزیر و کەلان

بێنە لای تۆ بە خودا نایکەیە گاوان و شوان . (حاجی:74:2007) .

کەسی یەکەم : ئێمە (من+من+من.....هتد) , قسەکەر .

کەسی دووەم : تۆ , گوێگر .

کەسی سێیەم : وەزیر , سەگ , گاوان , شوان (نائامادە) .

نموونەیەکی تر :

هەر وەکو بیستوومە بەینێکە لە ئەم بەر ئەم بەری
بۆ مەلای مزگەوتی سوور وا چاکــە تۆ بی لەو بەری . (حەریق :453:2004) .

کەسی یەکەم : (م : ڕاناوی لکاوە بۆ کەسی یەکەمی تاك) قسەکەر .
کەسی دووەم : تۆ (مەلا) گوێگر .

نموونەیەکی تر :

ڕووم کــردە بــەزمــی خـــاسی بــرازا ئەزیزەکەم
ئەمشەو بەسەد تەوازوع و ئیخلاس و ســــەرکزی . (شێخ ڕەزا: 108:2003) .

کەسی یەکەم : (م : ڕاناوی لکاوە بۆ کەسی یەکەمی تاك) , قسەکەر .
کەسی دووەم : برازا , گوێگر .

نموونەیەکی تر :

ئەریٚ ئەی هونەرمەند تۆ یاری قــەدیمی
تۆی لە بۆ خوسرەوان شایانی نــــەدیمی . (شێخ ڕەزا: 108:2003) .

کەسی یەکەم : قسەکەر (شاعیر) .
کەسی دووەم : هونەرمەند (گوێگر) .

نموونەیەکی تر :

حەمەی وەستا فەتـاح سەد بارەکەڵلا لەم سەر و ڕیشە
کــە گوێدرێژیٚ بە تەنها چۆن ئەبــا ئــەم بارە قــامیشە . (شێخ ڕەزا: 96:2003) .

کەسی یەکەم : قسەکەر (شاعیر) .
کەسی دووەم : حەمە (گوێگر) .
کەسی سێیەم : وەستافەتاح (نائامادە) .

نموونەیەکی تر :

مامەکەم قەحپەژنە دەوڵەتی شــەددادی هەیە
تــالعی ڕاهبەر و بــەختی خــــودا دادی هــەیــە . (شێخ ڕەزا: 87:2003) .

کەسی یەکەم : (م) قسەکەر (شاعیر) .
کەسی دووەم : مام (گوێگر) .

ب – دۆزینەوەی کات :

بۆ دۆزینەوەی کات لە دەقی شیعری یان لە هەر دەربڕینێکدا دەبێت بگەڕێینەوە بۆ ئەو ئامراز و نیشانە زمانیانەی کە کات (time) نیشان دەدەن . کات ڕۆڵ و گرنکی خۆی هەیە لە دیاریکردنی ئەو دەوروبەرەی کە دەربڕینەکەی تێدا ئەنجام دراوە ، چونکە دەربڕینەکان پابەندی ئەو کاتانەن کە تێیدا دەردەبڕدرێن . بەمەش بوونی هەر زانیاریەك سەبارەت بەکاتی دەربڕینەکە ئاڕاستەمان دەکات ، بۆ گەیشتن بە واتا و مەبەستی دیاریکراو .

سەرەتا پێویستە جیاوازی لە نێوان سێ جۆر کاتدا بکەین : تایم کاتەکانی (ڕابردوو ، ڕانەبردوو) دەگرێتەوە ، تێنس کاتەکانی (ڕابردوو ، ڕانەبردوو ، ئێستا) دەگرێتەوە نەك داهاتوو ، هەرچی ئەسپێکتە ئەمەیان پەیوەندی بە مۆدالێتیەوە Modality هەیە ، چونکە قسەکەر کار و ئاوەڵکار بەکاردێنێت بۆ دەربڕین لە دەوروبەرێکی دیاریکراو . (دوتی) پێی وایە لە ڕێگای ئەسپێکتەوە جیاوازی لە نێوان سەرەتای بار و بەردەوام بوون لەگەڵ ڕاپەڕاندنی کار دەکەین ، (کۆك) پێی وایە ئەسپێکت کەتیگۆرییەکی واتاییە ، لە ڕێگایەوە کاتی شاراوە لە سیستەمی (کار) دەردەخات . بەم پێیە ئەسپێکت وەسفی ڕووداو و ماوەی ڕوودانی کات لە دەست پێکردن و بەردەوامبوون و تەواوبوون دەگرێتەوە (عبدالواحید مشیردزەیی:81:2013) .

لە پراگماتیکدا کۆمەڵێك ئامراز و نیشانە هەیە ، کە ئەرکی سەرەکیان دیاری کردنی کات و شوێن و هاوبەشەکانی گوتنە ، واتە ڕۆڵیان گیرکردنی زمانە بە دەوروبەر . یەکێك لە ئامرازە پراگماتیکیەکان کە ڕۆڵی هەیە لە گیرکردنی گوتن لە دەوروبەردا نیشانەکانی کاتە (time deixis) ، کە بریتیین لەو نیشانانەی کاتی گوتن یان قسە لە دیدی هاوبەشەکانەوە (قسەکەر ، گوێگر ، گوێهەڵخەر) لە بارێکدا دیاری دەکەن وەك : کاتی قسەکردن ، کاتی جێبەجێ کردن . لەکاتی دەست نیشان کردن و دیاریکردنی کاتی دەربڕین دەبێت جیاوازی لە نێوان دوو جۆری کاتدا بکەین ، ئەویش :

1 – کاتی ڕوودانی کاری گوتن ، کە بە هۆی فرمان لە دەربڕین دیاری دەکرێت .

2 – کاتی گوتن ، کاتی قسە کردن ، ئێستا (عبدالواحیدمشیردزەیی:107:2011) .

بۆ نموونە :

تکا دەکەم لە یونسکۆ ،
لە دەفتەرە سوورەکەیدا
ناوی منیش تۆماربکا .
لە ڕاوکەر و بازرگانان
کەوڵ و پێستم ڕزگار بکا . (عبدوڵڵاپەشێو:2008:29–30) .

کاتی گوتن : ئێستا .

کاتی ڕوودان : داهاتوو .

نموونەیەکی تر :

دەزانم , تۆ وشەیەکی .
بەڵام زۆر جار , بۆ وشەیەك ,
هۆنراوەیەکم کوشتووە !
دەزانم , تۆ خونچەیەکی .
بەڵام زۆر جار , بۆ خونچەیەك ,
گوڵجارێکم جێهێشتووە ! (عبدوڵڵاپەشێو:475:2008) .

کاتی گوتن : ئێستا .
کاتی ڕوودان : ڕابردوو .

هەروەها دیاری کردن و دەست نیشان کردنی کات بە پێی ئاستەکانی زمان دوو جۆرە :

1- کاتی سیمانتیکی :

ئەم وشانە دەگرێتەوە , کە کات دەردەخەن و لە شێوەی ئاوڵکاردا بەرچاو دەکەون وەك : ئێستا , بەیانی , سبەی , دوێنێ .....هتد (عبدالواحیدمشیردزەیی:107:2011) .

بۆ نموونە :

هاوڕێم !
دوێنێ , دەمەو ئێوارە بوو ,
تابلێی بیری تۆم دەکرد .
کز دانیشتبووم ,
سەیری زەردەی ئاسۆم دەکرد . (عبدوڵڵاپەشێو:56:2008) .

کاتی گوتن : ئێستا .
کاتی ڕوودان : ڕابردوو (دوێنێ) .

نموونەیەکی تر :

لە کوردستانی دوارۆژدا
گەورەترین موزێی دنیا دروست دەکەم . (عبدوڵڵاپەشێو:129:2008) .

کاتی گوتن : ئێستا .
کاتی ڕوودان :داهاتوو (دواڕۆژ) .

نموونەیەکی تر :

ئێستا... شیعر
شنەشنی بە ئاستەمی
ترووسکەی ئەو لای تونێله . (عبدوڵڵاپەشێو:2008:181) .

کاتی گوتن : ئێستا .
کاتی ڕوودان :ئێستا (ئێستا) .

2- کاتی ڕێزمانی :

ئـەو کاتانەیـە کـە لـە شـێوەی مـۆڕفیمی کاتـدا خۆیـان نیشـان دەدەن وەك :(ا , وو, ی , ت , د , ێ ..... هتد) .

بۆ نموونە :

هاوڕێم !
دوێنێ , دەمەو ئێوارە بوو ,
تابلێی بیری تۆم دەکرد .
کز دانیشتبووم ,
سەیری زەردەی ئاسۆم دەکرد . (عبدوڵڵاپەشێو:2008:56) .

کاتی ڕێزمانی : (د) رابڕدوو .
کاتی سیمانتیکی : دوێنێ .

جگـە لـەو وانـەی ئاماژەمـان پێـدان هەنـدێ جـار نیشـانەکانی کـات بـە شـاراوەی دەچـنە نـاو کەرەسـەی تـرەوە (کەرەسـەی فەرهـەنگی) , وەك : شـەوباش , رۆژبـاش , ئـەمرۆ ..هتـد , ئەگـەر ڕۆژ بێت ناتوانین بڵێین شەوباش (محمدمعروف فتاح:2011:203) .

بۆ نموونە :

رۆژباش !
کچانی سەد ساڵ لەمەوپاش
رۆژباش !
کوڕانی سەد ساڵ لەمەوپاش . (عبدوڵڵاپەشێو:2008:204) .

کاتی گوتن : ئێستا .
کاتی ڕوودان : داهاتوو .

بەپێی دەستەواژەی (ڕۆژباش) لە دەربڕینەکەدا , دەکرێت کاتەکە دەست نیشان بکەین , کە قسەکەر مەبەستی لە دەستەواژەی (ڕۆژباش) پرسیارکردنە لە کاتێکی دیاریکراو کە ڕۆژە نەوەك شەو .

ج - دۆزینەوەی شوێن .

دەوروبەر بە پێی چەند بنەمایەك كاردەكات , یەكێك لەو بنەمایانە شوێنە . شوێن گرنگیەكی زۆری هەیە لە دیاری كردنی ئەو دەوروبەرەی كردەی دەربڕینەكەی تێدا ئەنجام دراوە . دۆزینەوەی شوێن لە ڕێگەی چەند نیشانەیەك (نیشانەكانی شوێن) ئەنجام دەدرێ , ئەم نیشانانە كە شوێنی گوتن لە چاو شوێنە هاوبەشەكانی گوتن دیاری دەكەن . لە ئاخاوتندا چوار جۆرە شوێنی بنچینەیی هەیە كە بریتین لە :

1- شوێنی نزیك لە قسەكەر .

2- شوێنی نزیك لە گوێگر .

3- شوێنی نزیك لە جەماوەر .

4- شوێنی نزیك لە كەس كە نە جەماوەرە و نە قسەكەر و نە گوێگرە (عبدالواحیدمشیردزەیی:104:2011) .

- **دۆزینەوەی شوێن بە هۆی نیشانەكانی شوێنەوەیە , كە لە ڕێگەی ئاماژەكردنەوە دەبێت , بۆ ئەم مەبەستە دوو جۆر ئاماژەكردن بۆ شوێن هەیە :**

1- بە ناوهێنان یان وەسف كردن , واتە بە دیاری كردنی شوێن و ناوهێنانی دەبێت .

بۆ نموونە :

بەیانی بوو , لە خەو هەستام , كە ڕوانیم , بە فرە باریوە
سلێمانی ئەلێی بەلقیسە , تارای زیوی پۆشیوە . (پیرەمێرد:194:2009) .

لێرەدا شوێن دیاری كردن بە هۆی ئاماژەكردن بە ناوهێنانی (سلێمانی) ئەنجام دراوە .

نموونەیەكە تر :

سەیوان كەوتە پشت , بەرەو تانجەڕۆ
بە نەرمە غار و ڕەوتی خۆش بڕۆ . (گۆران :137:2004) .

لەم دێرە شیعرەدا ئاماژەكردن بە هۆی ناوهێنانی (سەیوان , تانجەڕۆ) ئەنجام دراوە .

نموونەیەكی تر :

ناو ڕێگا تەق تەق , لاڕێ بەردی زل
كە هێشتا گەردوون پێی نەداوە تل !
گا سەرەو ژوورە , گا سەرەو خوارە
تاڵی و شیرینی دنیای ڕێبوارە ! (گۆران:128:2004) .

لێرەدا ئاماژەكردن بە هۆی وەسف كردنی(ڕێگایەكی بەردەڵانی پلەپلەی بەرز و نشێو) ئەنجام دراوە .

نموونەیەکی تر :

ئەی دایە گیان !

ئێستا گەورەم و مناڵ نیم ,

ئەشقی تامی تفت و تاڵ نیم ,

کەچی ئەگەر ئە مجارەشیان

رێم بکەوێتەوە بێرکۆت

لێشم بدەی ,

لێشم حەرام کەی شیری خۆت ,

من هەر بە تەشییەکەی مناڵی دەڕێسمەوە . (عبدوڵلاپەشێو:204:2008) .

لەم هۆنراوەیەدا شوێن دیاریکردن بەهۆی ئاماژەکردن بە ناوهێنانی (بێرکۆت) ئەنجامدراوە .

2- **بە شوێن دیاری کردن** .

لەم جۆرەدا دیاری کردنی شوێن لە چاو شوێنێکی تردا یان لەچاو خاڵیکی نەگۆڕدا یان لە دیدی هاوبەشەکانەوە دەبێت .

بۆنموونە :

هەنگە زەردە ئەبڕێ ڕێی دوور

بـــۆ بینینی گـــوڵاڵـــەی ســـور ,

هـــەر لەو دیوە هەتـــــا ناوڕان

بە لە نجە دێن شیردۆشی جـوان . (گۆران:51:2004) .

لێرەدا ئاماژەکردن بە هۆی شوێن دیاریکردن لە چاو شوێنێکی تردا ئەنجام دراوە .

- **شوێن دیاریکردن لە دیدی هاوبەشەکانەوە دەچێتە ناو پڕاگماتیك , بە هۆی ئەم ئامرازانەوە دەبێت :**

ا- ئامرازەکانی نیشانە وەك :(ئەو – ئەم) .

ب- ئاوەڵکارەکـان (لـەوێ , لێـرە ...) , کـە ئەمانـەش لـە شـێوەی ئاوەڵکـار و گـرێ بەنـد بە کاردێت (عبدالواحیدمشیردزەیی:104:2011) .

بۆنموونە :

ئیتر هەتا خۆر دەکەوێ

لەشم لێرە کۆتەرەیە و

تەڕاتێنی گیانە لـەوێ . (عبدوڵلاپەشێو:167:2008) .

لێـرە دا شـوێن دیاریکردنەکـە لێکدانـەوەی پڕاگمـاتیکی دەوێـت , چـونکە نـازانین (لێـرە , لـەوێ) کـام شوێن و جێگەی مەبەستە .

نموونەیەکی تر :

نەگبەتی بەرۆکی گرتووین :

لەملاوە دێ

گێژەڵووکەی لی باران ,

لەولاوە دێ

تەزرە و بروسك , بەفر و باران . (عبدوڵلاپەشێو:441:2008) .

دیسان پێویستمان بە لێکدانەوەی پڕاگماتیکی دەبێت , ئەم شوێن دیاریکردنانە لە چاو قسەکەرەوە سەیر دەکرێن , شوێنەکە شاراوەیە , واتە بە شاراوەیی چووەتە ناو کاری (دێ) کە بەرەو قسەکەرە .

نموونەیەکی تر :

لەوێندەرێ

قەت ناهێڵم

شوێنێك هەبێ لە لانەی ئێمە کرتر . (عبدوڵلاپەشێو:345:2008) .

لێرەدا لە دیدی قسەکەرەوە دەتوانین شوێنەکە بە هۆی(لەوێندەر)ەوە دیاری بکەین .

نموونەیەکی تر :

لێرە و لەوێ ,

چەند بەژنێکی خاچئاسایی دەشنێنەوە,

سەرتا پێیان شەلاڵی خوێن ,

هەنگاویان پڕ هێمای خەمە . (عبدوڵلاپەشێو:320:2008) .

دیاریکردنی شوێن پێویستی بە لێکدانەوەی پڕاگماتیکی هەیە , چونکە ناتوانرێ (لێرە , لەوێ) دیاری بکرێت , تەنها لە دیدی قسەکەرەوە نەبێت .

نموونەیەکی تر :

لە کاتێکدا

لە سەرەوە , لە لوتکەکان ,

تۆف زریان لە دەوەن و داران وەردێن ,

خەمت نەبێ

لە بنەوە , لە دۆڵەکان ,

گیای نەوخیزە و گۆپکە دەردێن . (عبدوڵلاپەشێو:136:2008) .

شوێن دیاریکردن بە هۆی ئاوڵکارەکانی(لە سەرەوە , لە بنەوە) ئەنجام دراوە , لە شێوەی گرێی بەندن .

نموونەیەکی تر :

وەرە ژوورەوە , خۆشەویستەکەم !

وەرە بن بـــــالْم , بنـــوو دلْنیـــــا . (عبدوڵلاپەشێو:2008:152) .

شوێن دیاریکردن بە هۆی ئاوڵکاری (ژوورەوە) , کە لە ڕوانگەی قسەکەرەوە دیاریکراوە .

- **شوێن دیاریکردن بە دوو شێوە ئاماژەیان بۆ دەکرێت :**

1- بە ئاماژەکردنی جووڵەیی وەك :

لێی نووسرابوو

ئا لێرەدا منالێکی چاوگەشی کورد

لە برسان مرد . (عبدوڵلاپەشێو:2008:233) .

قسەکەر لە ئاماژەیی جوڵەییدا پێویستە ئەندامێکی لەش هاوبەشی کردەی دەربڕینەکە بکات بۆ مەبەستی لێکدانەوە و تێگەیشتن .

2- بە هۆی هێماوە وەك :

برام وریا بە !

تەوژمی ئەو ڕووبارە لە هیچ نا پرینگێتەوە

با نەتبا , پەلە مەکە . (عبدوڵلاپەشێو:2008:361) .

لە ئاماژەیی هێماییدا پێویستمان بە زانیاری شوێنی ڕووداوەکە دەبێت , بە کارهێنانی دەستەواژەی (ئەو ڕووبارە) هێمایە بۆ شوێن .

دووەم / گریمانە پێشەکییەکان .

نێرەر لە سەر بنچینەیەك پەیامەکەی ئاڕاستەی وەرگر دەکات کە زانیاریەکە زانراوە , بە واتایەکی تر گریمانەی ئەوە دەکات کە زانیاریەکە دەزانێت . گریمانە پێشەکیەکان مامەڵە لەگەڵ هەبوونی مەرجی پێشینەی دەربڕین دەکات , تا ببێتە ڕاستی (عبدالواحيدمشيردزەيى:117:2011) . جێبەجێ کردنی گریمانە پێشەکییەکان بریتییە لە هەڵێنجانی واتایەك لە دەربڕینێکی دیاریکراودا لەلایەن وەرگری پەیامەکەوە , چونکە وەرگر گریمانەی پێشەکی دەکات , نەوەك ڕستەکە . هەروەها گریمانە پێشەکیەکان تایبەتە بە وەرگر و ئەو واتایەی لە ئەنجامی گریمانە پێشەکیەکان وەردەگیرێت واتایەکی پڕاگماتیکییە و بەرهەمی وەرگرە , ئەویش بە لەبەرچاو گرتنی دەقی گوتنەکە و جۆری ڕۆنانی گوتنەکە و کاری گوتنەکە و دەوروبەری گوتنەکە و زانیاری دیاریکراوی تر گریمانە پێشەکییەکان دەکات (عبدالواحيدمشيردزەيى:118:2011) . لە ناو دەقی شیعریدا کۆمەڵێك زانیاری هەیە کە خوێنەر دەتوانێت بە دەستی بهێنێت بە گەڕانەوە بۆ دەقە شیعریەکە یان لە ڕێگای دەوروبەر و بەشی تەواوکەری دەقەکە , وەك (ەکە) ی ناسیاوی ئاماژە بۆ زانیاری پێشتر دەکات و (ێك) ی نەناسیاوی ئاماژە بۆ زانیاری داهاتوو دەکات .

بۆ نموونە :

گەر سێوێك بوو , لەتی دەکەم
لەتێك بۆ خۆم , لەتێك بۆ تۆ . (عبدوڵلاپەشێو:98:2008) .

قسەکەر ئاماژە بۆ زانیاری داهاتوو دەکات , گریمانەی ئەوە دەکات کە (سێویك) هەبێت . گوێگریش گریمانە دەکات لە داهاتوو زانیاری دەربارەی شتی وەسفکراو وەربگرێت .

نموونەیەکی تر :

ئەفسەرەکە
ورگنە شان سێ پشکە خوێن لە سەرەکە
چەند چرکەیەك بە جێیهێشت و گەڕایەوە
هێندەی نەبرد
دەسڕێژێك دەنگی دایەوە . (عبدوڵلاپەشێو:157:2008) .

لێرەدا قسەکەر ئاماژە بۆ ڕابردوو دەکات , کە گریمانە دەکات گوێگر زانیاری هەیە دەربارەی کەسی وەسفکراو بۆیە ئەو هەواڵەی پێ ڕاگەیاندووە .

- **دۆزینەوەی پاشخان .**

چەمکی گریمانە پێشەکییەکان بوارێکی فراوان دەگرێتەوە لە وانەش زانیاری گشتی و دەوروبەری بار و داب و نەریتی کۆمەڵایەتی و پەیوەندی نێوان هاوبەشەکانی دەربڕین , گریمانە پێشەکییەکان سوودی زۆری بۆ ماندوونەکردنی خوێنەر هەیە , جگە لەوەی پەیامێکە بۆ خوێنەر کە ئاگای لەم توانا سروشتیەی مێشکی مرۆڤ نیە , بۆیە هەر پەیامێك ئەمە لەبەرچاو نەگرێت لاواز دەردەچێت و لە هەمان کاتدا ئەرك دەخاتە سەر (وەرگر) و کاتیش زیاتر بە فیرۆ دەدات .

ڕوویەکی تری گریمانە پێشەکیەکان پاشخانە , پاشخان ئەو توانا و زانیاریانەیە کە پێشتر لە مێشکی مرۆڤدا هەبووە و لە کاتی ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ دەربڕینە جۆراوجۆرەکان چالاك دەبێت . چونکە قسەکەر هەموو زانیاریەك سەبارەت بە باسەکەی نادات بە دەستەوە , لە دەربڕینەکانیدا کەلێنی زۆر بەجێدێڵێت , گوێگر یان بە توانای پاشخانی خۆی یان لە ڕێگەی پرسیارەوە پڕیدەکاتەوە (عبدالواحیدمشیردزەیی:120:2011) . بەم جۆرە گوێگر دەتوانێت لە ڕێگەی زانیاریەکانی پێشووی خۆی ڕاستیە نەگووتراوەکان لێکبداتەوە و لە دوو تویێی دەقەکێکدا (دەقی شیعری) دەریدبهێنێت و بگات بەو واتا و مەبەستانەی کە لە دەقەکە دەرنەبڕاون .

بۆ نموونە :

چەند حەزدەکەم
بژیێنمەوە
داستانەکەی سەلاحەدین
دیسان وەکو بوومەلەرزە
ڕاچڵەکێنم دڵی زەمین . (عبدوڵلاپەشێو:163:2008) .

لێرەدا شاعیر باسی ئەوە ناکات کە سەلاحەدین کێیە و لە چ سەردەمێك بووە و ژیاوە و چ جۆرە کەسێك بووە و چی کردووە و داستانەکەی چی بووە و چۆن بە دنیادا بلاوبۆتەوە ...هتد . شاعیر باسی ئەم شتانە ناکات , چونکە گریمانەی ئەوەی کردووە کە گوێگر یان خوێنەر پێشتر ئەم زانیاریانە دەزانێت .

نموونەیەکی تر :

ئــاسۆی ئــەدەبی , کــوردی پڕ تــەمــە
سفیدەی بــەیان , شینــە مــاتــەمــە
(ژین) بۆ گەلاوێژ , بووبوو بە پەرژیـن
ئێستا لــە دوای ئـەو , بێزارە لــە ژین . (پیرەمێرد:344:2009) .

لێرەدا شاعیر ئاماژە بە ناوی (گەلاوێژ , ژین) دەکات , کە گریمانەی ئەوەی کردووە خوێنەر زانیاری هەیە دەربارەی ئەوەی کە (گەلاوێژ , ژین) ئەمانە گۆڤار و ڕۆژنامەی کوردین .

سێیەم / کردە قسەییەکان .

ئۆستن زمان بە کردە دادەنێت , پێی وایە لە لێکۆڵینەوەی واتادا دیاردە زمانییەکان لە بنچینەدا کردەیی قسەیین , بۆیەش بانگەشەی ئەوە دەکات کە لە سنوری لۆجیکی ئاسایی بچێتە دەرەوە , چونکە سێ کردە دەگەیەنێت :

ا - کردەی دەربڕین :

کردەی گۆکردن دەگرێتەوە کە لێکدانی وشەکانە بە شێوەیەکی ڕێزمانی و دیاریکردنی هاوبەشەکان و شێوەی گەڕاندنەوەی جێناوەکان (عبدالواحیدمشیردزەیی:54:2011) , کە تەنها شێوەی دەربڕین دەگرێتەوە , ئەم کردەیەش چەند کردەیەکی تر لە خۆدەگرێت .

وەك :

1- کردەی دەنگ : بەرهەمهێنانی دەنگەکان دەگرێتەوە .

2- کردەیی وریایی : بەرهەمهێنانی وشە دەگرێتەوە کە واتای فەرهەنگی هەبێت و بە پێی دەستور و یاسای زمانەکە بێت .

3- کردەی گەڕاندنەوە : بەکارهێنانی وشەکە دەگرێتەوە بۆ واتایەکی دیار , دیاریکردنی ئەو سەرچاوەی بۆی دەگەڕێتەوە .

ب - کردەی مەبەست :

گوتنی شتێکی دیاریکراو دەگرێتەوە , جا وەسف بێت یان ڕاپەڕاندن . کردەی مەبەست کاردانەوە لای وەرگر دەگەیەنێت , ئەمەش دەچێتە دەرەوەی پشکنینی واتا و زمان , چونکە مامەڵە لەگەڵ هۆ و ئەنجام دەکرێت وەك کاریگەری وشە لەسەر ڕازی کردنی کەسێك ئەمەش پەیوەندی بە بنەمای دەروونی و کۆمەڵایەتی و ...هتد هەیە (عبدالواحیدمشیردزەیی:54:2011) .

ئەم کردەیەش دابەش دەبێتە سەر چەند کردەیەکی تر .

وەك :

1- بڕیاردان (verdictifs) : دەرکردنی بڕیار دەگرێتەوە .

2- ڕێورەسم (exercitifs) : چەسپاندنی دەسەڵات و کاریگەری دەگرێتەوە .

3- پەیماندان (promissifs) : ڕاگەیاندنی هەواڵ یان مەبەست دەگرێتەوە .

4- ڕەوشت (conductifs) : کۆنترۆڵکردنی هەڵوێست دەگرێتەوە .

5- بەردەوامبوون (expositifs) : ڕوونکردنەوەی لێڵی دەگرێتەوە .

ج - کردەی پاشکار :

کردەی پاشکار و ئەنجام دەگرێتەوە , ئەو کاریگەرییە کە کار لە وەرگر دەکات , کە ئایا مەبەست تێدا ڕازیکردنە یان تووڕەکردنە یان دوورخستنەوەیە . واتای سەر زاری ڕستەکان وەسفین , بەڵام کاتێك کە دەیخەینە دەوروبەر مەبەستی تر دەگەیەنێ و لەگەڵ واتا فەرهەنگیەکەی یەك ناگرنەوە و ڕاپەڕاندنی کار دەنوێنێت و قۆناغی جێبەجێکردنی مەبەستە (عبدالواحیدمشیردزەیی:55:2011) .

کردەی قسەیی بۆ ئەوەی مەبەست بپێکێت دەبێت چەند مەرجێکی تێدا بێت لەوانە :

1– مەرجی سەرەتایی : باری قسەکەر دەگرێتەوە کە ڕێگای پێدەدات ئەم قسەیە بکات .
2– مەرجی ڕاستی : دەبێت قسەکەر قسەکانی ڕاست بێت ئەگەر واش نەبێت ئەوا بە شایەتی درۆ لە قەڵەم دەدرێت .
3– مەرجی بنچینەیی : ڕەوشتی تایبەتی ئاخێوەرە , ئەم مەرجە پابەندبوونە بە ڕەوشتی گوتن , خۆی لێی بەرپرسیارە و ڕاست و درۆی تێدانیە , چونکە بۆچوونی خۆیەتی (عبدالواحیدمشیردزەیی:150:2013) .

- **جۆرەکانی کردەقسەییەکان .**

1– کردەی ئاشکرا :
لەم جۆرە کردەیەدا مەبەست بە ڕاشکاوی و ڕاستەوخۆ دەردەبڕدرێت و کردەی ڕووداو و ڕاپەڕاندنی تێدایە .
2– کردەیی شاراوە :
دەربڕینەکان زۆرجار بە شاراوەیی دەردەبڕدرێت , (داسکاڵ) هۆکاری ئەم ناڕاستەوخۆیی و شاراوەییە دەگەڕێنێتەوە بۆ چەند مەبەست و هۆکارێك لەوانەش :
ا– ململانێ و تێکچڕژانی ئامانج .
ب– هۆکاری تاقیکردنەوە لە ڕێگای تاقیکردنەوەیەکی دیاریکراو بۆ وەدەستهێنانی ئامانجێکی دیار .
ج– هۆکاری ئارەزوو بۆ گوتن و نەگوتنی شتێك لە یەك کاتدا .
د– هۆکاری خۆشی .

بەڵام (سێرێل و گرایس و براون و لیڤنسن) زیاتر ئاماژە بۆ مەبەستی ڕێزدەکەن , پلەی ئەم ڕێزەش لە سەر سێ بنەما دیاری دەکرێت , کە بریتین لە :

1 –دوور و نزیکی پەیوەندی کۆمەڵایەتی وەك (پلە و پایە , تەمەن , ڕەگەز ,...هتد) .
2 –پلە و هێزی خانەدانی و ڕەچەڵەك .
3 –قەبارەی کۆنترۆڵکردن (عبدالواحیدمشیردزەیی:61:2011) .

- **دۆزینەوەی مەبەست .**

مەبەست پەیوەستە بە نێرەری پەیام یان بەرهەم هێنەری دەق , کە ئەویش خۆی لە مەبەست و ئامانجی دەقەکە دەبینێتەوە , دەبێت کۆمەڵە ڕووداوەکانی دەقەکە تەواوکەری یەکتربن بۆ خستنەڕووی مەبەست و ئامانجی بەرهەم هێنەری دەقەکە . دەربڕینە شاراوەکان کە لە شێوەی (هەواڵ گەیاندن , پرسیار , فەرماندان) خۆیان دەنوێنن .

1- **کردەی ڕستەی هەواڵگەیاندن :**

ڕستەکانی هەواڵگەیاندن زۆر واتا و مەبەستی جیاجیا دەدات بەدەستەوە وەك : (گلەیی , ناڕەزایی , پاکانەکردن , پۆزش , ...هتد) (عبدالواحیدمشیردزەیی:62:2011) .
بۆ نموونە :

کەی من و تۆ شەرتمان وابوو بەبێ یەك هەڵبکەین
یا دەبوو کەی من بەبێ تۆ سەر بنێمە بەستەرم . (ئەدەب :469:2004) .

هەرچەندە ئەم دەربڕینەی شاعیر لە شێوەی هەواڵدانە , بەڵام لە ڕووی کردەی قسەییەوە مەبەستێکی تری هەیە ئەویش گلەیی کردنە لە وەرگر .

نموونەیەکی تر :

ڕۆژێ نەبوو ئەم دلبەرە بێ ڕەحمە وەفا کا
جارێ نەبوو ئەم کافرە شەرمێ لە خودا کا . (شێخ ڕەزا:33:2003) .

شاعیر دەربڕینەکەی بە شێوەی هەواڵدان دەربڕیوە , بەڵام لە بنەڕتدا مەبەست ناڕەزایی دەربڕینە بەرامبەر بە دلبەرەکەی .

لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوە بدەین کە (گلەیی , ناڕەزایی) تاڕادەیەکی زۆر لە یەك دەچن , لە (گلەیی) دا (ناڕەزایی) دەکەوێتە سەر وەرگر , بەڵام لە (ناڕەزایی) دا مەرج نیە .
بۆ نموونە :

دڵم دەرهات و تۆ هەر دەر نەهاتی
نەهاتی , هەر نەهاتی , هەر نەهاتی . (مەحوی:342:1387) .

لەم نموونەیەدا هەم گلەیی و هەم ناڕەزاییە , چونکە تەوەرەکە کەوتۆتە سەر خودی وەرگر . بەڵام هەندێ جار قسەکەر کاتێ ناڕەزایی دەردەبڕێ مەرج نیە تەوەرەکە بکەوێتە سەر خودی وەرگر , ڕەنگە کەسی تری مەبەست بێت .

- جگە لە گلەیی و ناڕەزایی , (پۆزش) مەبەستێکی ترە کە لە ڕستەکانی هەواڵدان بەدی دەکرێت , کە تێدا نێرەر (قسەکەر) هەست بە پەشیمانی دەکات و خۆی بەهەڵە دەزانێ .

وەك :

من هەڵەبووم
لە ڕۆژانی جوانی و گەنجیم بە پەلە بووم
هەر نەسرەوتم
بە شوێن هەستێکی ون کەوتم . (عبدوڵڵاپەشێو:23:2008) .

- یەکێکیتر لەو مەبەستانەی لە ڕستەی هەواڵدان پەی پێ دەبردرێت (پاکانە کردن) ە , کە تێدا نێرەر (قسەکەر) گوناهێکی دراوەتە پاڵ و دەیەوێت خۆی لێ لابدات.

وەك :

سبەینێ وەرنە سەیری کوشتنم وادەم چەها داوە
لەسەر وادەی درۆی ئەو نادەم ئیتر وادە , قەت نادەم . (مەحوی:270:1387) .

- هەروەها ڕستەی هەواڵدان بۆ زۆر مەبەستی تر بەکاردێت .

وەك :

ا- نرخاندن : **ئەم زولف و روخی دلبەرە یا لەیل و نەهارە**
یا هەورە ڕەشی پەردەکەشی بانی هەتاوە . (سەید یەعقوب :86:2004) .

قسەکەر لەم دەربڕینەدا لە پاڵ کردەی هەواڵدانەکە مەبەستێکی تری هەیە , ئەویش نرخاندنە .

ب- تاوانبارکردن : **گەر نەچم لێم زویر دەبێ وەقتێ دەچم مەنعم دەکا**
سەیری کە بێ مروەتە چیم لێ دەکا و چیم پێ دەکا . (حاجی:228:2007) .

لەم دەربڕینەدا نێرەر لە پاڵ کردەی هەواڵدانەکە مەبەستێکی تری هەیە , کە تاوانبارکردنی بەرامبەرەکەیەتی .

ج- توانج لێ دان : **شێخ بیستوومە چاچیم پێ دەڵێ**
چاکە من نابم بە نوقتەی لا بە لا . (حاجی:228:2007) .

قسەکەر لەم دەربڕینەدا جگە لە کردەی هەواڵدانەکە مەبەستێکی تری هەیە , ئەویش توانج لێدانە .

د- هەڕەشە : **بە حەق هەر حەق بە ناحەق ناحەقم وتووە لە ڕۆژێ بووم**
وەکو مەنسوور ئەگەر بیشمکوژن ناکەم لە حەق لادەم . (مەحوی:342:1387) .

قسەکەر لەم دەربڕینەدا لە پاڵ کردەی هەواڵدانەکە مەبەستێکی تری هەیە , ئەویش هەڕەشە کردنە .

2- **كردەی ڕستەی پرس .**

ڕستەكانی پرس بۆ زۆر مەبەستی جیاجیا بە كاردێت .
وەك :

ا- گلەیی : لە ڕێی ئەو شۆخەدا خۆم كردە خاكی و پێی نـەنا پێما
دەسا خاكی هەموو عالەم بەسەر خۆما نەكەم , چ بكەم ؟ (مەحوی:273:1387) .

لـەم دەربڕینـەدا نێـرەر لـە شـێوەی كـردەی پـرس پەیامەكـەی ئاڕاسـتەی وەرگـر دەكـات , بـەڵام بـە پێـی كردەقسەییەكان مەبەستێكی تری هەیە ئەویش دەربڕینی (گلەیی) یە .

ب- ناڕەزایی : هێشتا بەس نییە ؟!
ئەم نمایشە هێڵنجاوە كۆتایی نەهات ؟
شەڕەزرتانێی هابیل و قابیل هەر نەبڕایەوە ؟
پەردەی وەهمكرد لەسەر عەورەتیان
تلێشی نەبرد ؟ هەڵنەدڕایەوە ؟! (عبدوڵڵاپەشێو:463:2008) .

لەم نموونەیەدا قسەكەر ناڕەزایی دەردەبڕێ بۆ بەرامبەرەكەی لە ڕێگەی كردەی پرسەوە .

ج- پۆزش : لە ڕستەی پرسدا دەشێ بە شێوەی پرس كردەی (پۆزش) بكرێت .
وەك:

سا چۆن دەبێ لە بیرت كەم ؟
چۆن بۆم دەكرێ دڵگیرت كەم ؟ (عبدوڵڵاپەشێو:18:2008) .

- **هەندێ جار پرسیارەكە بە شێوەی (چی , چما , تخوا...) دەكرێت بە ئاوازەی سەرسوڕمان .**

وەك :

ئەرێ بەڕاست , جگەرگۆشەم , تۆ پایتەختی ؟
چما پایتەختی بێ تەخت و
شانشینی بێ تاج هەیە ؟ (عبدوڵڵاپەشێو:379:2008) .

- **هەروەها پرسیارەكە بە شێوەی (دەزانی)یش دەكرێت .**

وەك :

ئەراگۆن نیم
دەزانی كێم ؟
دەزانی من چیم ؟
من چلێكی بەژنچەماوەی شەنگەبیم . (عبدوڵڵاپەشێو:328:2008) .

د- پاكانەكردن :

يەكێكيتر لەو مەبەستانە (پاكانەكردن) ە , كە بە ڕستەی پرس دەكرێت .

وەك :

ڕووحی شيرينم لە بۆچ ئەمرۆكە وا لوتفت نييە
نووری بينای ديدەكانم پێم بڵێ سووچم چييە . (ئەختەر :48:2004) .

- جگە لەو مەبەستانەی باسمان كردن بۆ چەند مەبەستێكی تريش بەكاردێت .

وەك :

1- تاوانباركردن :

بۆچی هێندە لە هاتنەوەم بە تالووكەی ؟
بۆچی ديسان لـــە دەروازەی گومان دەدەی ؟ (عبدوڵڵاپەشێو:96:2008) .

2- توانج لێدان :

ئەی گوايە بۆ دڵخۆش نەبين ؟
ئەی گوايە بۆ هەڵنە پـەڕين ؟
شوانی گـــــورگزادە خۆش بــن ,
ئـــازادتــرين ڕانــەمــەڕيـــــن ! (عبدوڵڵاپەشێو:115:2008) .

3- گومان دەربڕين :

لە دنيادا ,
چ كانياوێ زوڵاڵترە لە دەنگی تۆ ؟
كێ زمانی ڕۆح دەزانێ
وەكو چاوی سەد ڕەنگی تۆ ؟ (عبدوڵڵاپەشێو:86:2008) .

4- هەڵچوون :

كێ كڕيارە ؟
هەرچيم هەيە
هەمووی تالان فرۆش دەكەم . (عبدوڵڵاپەشێو:51:2008) .

5- جنێودان :

كێت لەگەڵدايە , تەرەس ؟
كێت لەگەڵدايە , سەگباب ؟
ئێستا دانی پيا دەنێم ,
بەسە , لێم مەدە جەناب . (عبدوڵڵاپەشێو:102:2008) .

3- کردەی ڕستەی داخوازی .

کـردەی داخـوازی بـە پێـی دەوروبـەر زۆر مەبەسـتی تـر دەدات , کـە هەریەکـەیان ئـاوازێکی تایبـەتی هەیە , وەك :

1- بێزاری :

خۆشەویستم
نامەکانم بسووتێنە
ئەو هۆنراوەی بۆت نووسیوم
سێدارەی بۆ دامەزرێنە . (عبدوڵلاپەشێو:151:200) .

لەم دەربڕینەدا هەرچەندە قسەکەر لە شێوەی داخوازی پەیامەکەی ئاڕاستەی وەرگر دەکات , بەڵام بە پێی کردە قسەییەکان مەبەستێکی تری هەیە ئەویش دەربڕینی هەستی بێزارییە بۆ بەرامبەرەکەی .

2- داوا :

دەرگەکەتم لێ بکەوە ,
کفت و ماندووی ڕێگەی دوورم
وەکو جاران ,
کەمێك لە لات دەمێنمەوە و ڕادەبوورم . (عبدوڵلاپەشێو:138:2008) .

لـەم دەربڕینـەدا بـە پێـی کـردە قسـەییەکان نێـرەر مەبەسـتێکی تـری هەیـە ئـەویش دەربڕینـی داوایـە یـان تکاکردنە بۆ بەرامبەرەکەی بە شێوەی کردەی داخوازی .

3- هەست دەربڕین :

تو خودا زولفت لابە تا تێر کولمت ماچ کەم
رێی بولبول با نەگرێ لــەو باغە پــەرژینت . (وەفایی:100:1387) .

لەم دەربڕینەدا نێرەر جگە لە کردەی داخوازییەکە مەبەستێکی تریشی هەیە , کە بە پێی کردەقسـەییەکان کردەی هەست دەربڕینیش بۆ بەرامبەرەکەی دەگەیەنێت .

4- سەرسوڕمان :

دە چاوەکەم ,
دیسان گیانم تژی کەوە
لە منالی و تاسەی یاری
پڕێسکەکەت بکەرەوە ,
بۆم هەڵرێژە
دەنکە زەنگیانە و مرواری ! (عبدوڵلاپەشێو:474:2008) .

لەم دەربڕینەدا قسەکەر لە پاڵ کردەی داخوازیەکەدا مەبەستێکی تری هەیە , ئەویش سەرسوڕمانە .

5- ئامۆژگاری :

مەراق مەخۆ ,

سەغلەت مەبە , من بۆ تۆمە ,

بەری دەستم کەس تێی ناگا ,

نهێنییەکەی هەر لای خۆمە . (عبدوڵلاپەشێو:17:2008) .

لەم دەربڕینەدا قسەکەر لە پاڵ کردەی داخوازیەکەدا مەبەستێکی تری هەیە , ئەویش ئامۆژگاری کردنی گوێگرە .

6- ڕوولێنان :

خانمۆڵەکەم !

دە پێم بڵێ

لە کوێ فێربووی ,

هۆنراوە بکەیتە پەخشان . (عبدوڵلاپەشێو:18:2008) .

لەم دەربڕینەدا قسەکەر هەرچەندە بە شێوەی داخوازی پەیامەکەی ئاڕاستەی گوێگر کردووە , بەلاّم لە پاڵ کردەی داخوازیەکەدا مەبەستێکی تری هەیە , ئەویش (ڕوولێنان)ە .

7- جنێودان :

چیە , هاوڕێم ؟

چیت پێ دەڵێ

ئەو ئاوێنە زمانشڕ و دڵتۆقێنە ؟

ئەگەر باسی پیری دەکا ,

دەمکوتی کە ,

باوەڕ مەکە بە وڕێنە . (عبدوڵلاپەشێو:394:2008) .

لەم دەربڕینەدا قسەکەر لە پاڵ کردەی داخوازیەکەدا مەبەستێکی تری هەیە , ئەویش هەجووکردنە .

8- پۆزش :

دەستی خـــۆم دا زولفەکەت مـەمکوژە خۆ کافر نـــەبووم

قیبلەکەم هەر تۆی بە دڵ بمبەخشە بەو زوننـاری خۆت . (وەفایی:102:1387) .

لەم دەربڕینەدا قسەکەر لە پاڵ کردەی داخوازیەکەدا مەبەستێکی تری هەیە , ئەویش هێنانەوەی پۆزشە .

9- پێشنیاز :

قـــوربـــان وەرە ســـەیرێکی دڵ و عـــالەمی دڵ کــــە

هەر زەوقە بە دڵ , شەوقە لەسەر , ئاهە لە دەمدا . (وەفایی:78:1387) .

لەم دەربڕینەدا قسەکەر لە پاڵ کردەی داخوازیەکەدا مەبەستێکی تری هەیە , ئەویش پێشنیاز کردنە .

چوارەم / دەرکەوتەکان .

دەرکەوتـەکان هـەلێنجانی واتایـە لـە پێشـەکیەکان , ئـەو واتایانـە دەگرێتـەوە کـە لـە لایـەن قسـەکەرەوە درکاوە یان دەربڕاوە بـە نائاشـکرایی , نـەك ئـەوەی بـە ئاشـکرایی گـوتراوە (عبدالواحیدمشیردزەیی:71:2011) , کەواتە بریتییە لەو زانیاریانەی کە قسەکەر بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ یان بە شاراوەیی دەریـان دەبڕێت , بەمەش دەرکەوتەکان دەبێتە دەرئەنجامی ئەو واتا و مەبەستانەی کە گـوێگر لـە لێکدانـەوە و ڕاڤـەکردنی دەربڕینەکان پێی دەگات .

گرایس لە بۆچوونەکانیدا ئـەوە دەردەخـات و پێـی وایـە کـە دەبێـت جیـاوازی بکرێـت لـە نێـوان مەبەسـت و ئـەوەی دەگوترێـت . ئـەوەی مەبەسـتە بریتییـە لـەو زانیارییـەی کـە قسـەکەر دەیـەوێت بـە گـوێگر یـان خوێنەری بڵێت بە شێوەیەکی شاراوە یان ناڕاستەوخۆ , جا گوێگر درکیـان پـێ دەکـات یـان نـا , ئـەوەیان دەکەوێتـە سـەر ڕادەی درك پـێ کـردن و توانـای تێگەیشـتن لـە لای لـە گـوێگر یـان خوێنـەر , ئـەم ڕادەی تێگەیشتنەش جیاوازە لە کەسێکەوە بۆ یـەکێکی تـر , ئـەویش پشـت بەسـتوو بـە یاسـا کۆمەلایـەتیـەکان و دەرئەنجام .

- دەرکەوتەی پڕاگماتیکی بە شێوەیەکی گشتی دوو جۆرە (تایبەتی , گشتی) :

1- دەرکەوتەی گشتی (conversational implicature generalized) .

دوور لە دەوروبەر هەڵدەهێنجرێت ئەمەش تێکچڕژانێك لەگەڵ دەرکەوتەی شوێنی دێنێتە ئاراوە .

2- دەرکەوتەی تایبەتی (conversational implicature particularized) .

هەموو ئەو دەرکەوتانە دەگرێتەوە کە لە دەوروبەرێکدا هەڵدەهێنجرێن (عبدالواحیدمشیردزەیی:71:2011) .

- هەروەها لە چوارچێوەیەی ئەو باسەدا (گرایس) دوو جۆر دەرکەوتە دیاری دەکات :

1- دەرکەوتـــەی کۆمەڵایـــەتی : ئـــەو دەرکەوتانـــە دەگرێتـــەوە کـــە لـــە زمانـــدا هەیـــە , لـــە ڕێگـــەی ڕێکـــەوتنی کۆمەڵایەتیـــەوە چەســـپاوە , بـــۆ نموونـــە لـــە زمانـــدا کاتێـــك ئـــامرازی (بـــەڵام) لـــە نێـــوان دوو ڕستـەدا بـەکاردەهێنین ئـەوا دەردەکـەوێت کـە ئـەو ڕسـتەیەی لـە دوای ئـەم ئـامرازە دێـت پێچـەوانەی ڕستەی یەکەمە .

2- دەرکەوتـــەی ئاخـــاوتن : ئـــەو دەرکەوتەییـــە کـــە لـــە دەوروبـــەر وەردەگیرێـــت , بـــەپێی دەوروبـــەریش دەگۆڕێت .

وەك :

گوێتان لێمە ؟
من کەرەنای جەنگ لێ دەدەم
جەنگێکی وا کە بۆنی ئاهەنگی لێ بێ . (عبدوڵڵاپەشێو:455:2008) .

ئەم دەربڕینە لەوانەیە پرسیار بێت , لەوانەیە هەڕەشە بێت , لەوانەیە سزا بێت ...هتد .

- دەرکەوتە کاتێك دروست دەبێت کە قسەکەر لادان لە دەربڕینەکانیدا بکات , بنەماکانی هاریکاری کە بریتین لە (چەندیەتی , چۆنیەتی , گونجان , شێواز) بەو جۆرەی کە پێویستە جێبەجێ نەکات .

وەك :

پووش لەلای حەلوایە حەتتا گەر پەلووشی چنگ کەوێ
بای ئەدا , لوولی ئەدا , قووتی ئەدا , مانەندی حووت . (شێخ رەزا:44:2003) .

لەم دەربڕینەدا شاعیر مەبەستی کەمکردنەوەی نرخی شتی وەسف کراوە , لەم بنەمایانەدا لای داوە :

1- چۆنیەتی : دەربڕینەکە زیادەڕۆی تێدایە .
2- چەندیەتی : بڕی زانیاریەکە زۆرە و شاعیر درێژدادڕی تێدا کردووە .
3- نەگونجان : لە ڕووی واقیع ناکرێت پووش حەلوا بێت .
4- شێواز : دەربڕینەکە بە شێوەیەکی لێڵ دەربڕاوە .

نموونەیەکی تر :

ئاخ لە دەس شۆربای سلەیمان چاوەش و قاوەی خلـــــە
ئـــەو دەڵێی ئـــاوی گـــەڕاوە ئـــەم دەڵێی نەوتـــی گلـە . (شێخ رەزا:101:2003) .

لـەم دەربڕینـەدا شـاعیر مەبەسـتی گاڵتـە پـێ کردنـە بـە (شـۆربا)ی سـلێمان و (قـاوەی) خلـە , لادانـی لەو بنەمایانەدا کردووە .

وەك :

1- نەگونجان : لە واقیعدا ناگونجێ شۆربا و قاوە , ئاوی گەڕاو و نەوتی گل بێت .
2- چۆنیەتی : دەربڕینەکە زیادەڕۆیی تێدایە و ناڕاست و بێ بەڵگەیە .

نموونەی پڕاکتیکی

نموونەی یەکەم :

تۆ یووسفی نەوحوسنی لەسەر میسری جینانی
من پیرم و فانــی
لەم کولبەیی ئەحزانە نە زیندووم و نە مردووم
هەر وا بە تەماتم . (نالی:170:2008) .

1- نیشانکارەکان .

ا- کەسەکان :

من : کەسی یەکەمی تاك , قسەکەر (شاعیر) .

تۆ : کەسی دووەمی تاك , گوێگر .

یوسف : کەسی سێیەمی تاك (نائامادە) .

ب- ناسنامەی بەشداربوان :

شاعیر
+ نێر
+خوێندەوار
+ تەمەن
− پلەی کۆمەڵایەتی

گوێگر
+ نێر
+ خوێندەوار
− تەمەن
+ پلەی کۆمەڵایەتی

نائامادە
+ نێر
+ خوێندەوار
− تەمەن
+ پلەی کۆمەڵایەتی

ج- کات :

1− کاتی گوتن : ئێستا , بەڵام ئەم کاتی ئێستایە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی کاتی گوتنی شیعرەکە نەك ئێستای سەردەمی لێکدانەوەکە .

2− کاتی ڕوودان : ڕابردوو .

له ڕووی واتاوە کاتەکە لە ڕێگای کەتیگۆریەکەییەوە دیاری دەکرێت , کە دۆخە واتایەکە دەردەخات . لە دەربڕینی (تۆ یوسفی نەوحوسنی) کاتەکەی لە دۆخی (ڕابردوو) دایە , بەڵام لە دەربڕینی (من پیرم و فانی) کاتەکەی دەگۆڕێت بۆ دۆخی (ئێستا) , کەچی لە دەربڕینی (هەروا بە تەمانتم) کاتەکەی جارێکی تر دەگۆڕێت بۆ دۆخی (ڕابردووی بەردەوام) , کەواتە دیاریکردنی کات بە پێی دۆخی دەربڕینەکە دەبێت , کە دەکرێت بەم شێوەیە زیاتر ڕوون بکرێتەوە :

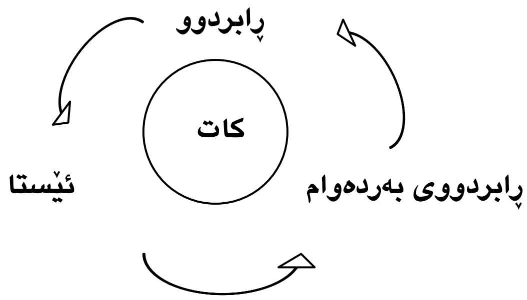

د- شوێن :

شوێنی یەکەم : میسر (ناوی شوینە) .
شوێنی دووەم : شوێنی گوێگر (تۆ) دەرنەکەوتووە .
شوێنی سێیەم : ژوورێکی تاریك و تەنگ (کولبەی ئەحزان ناوی شوێنە) .

2- کردەی قسەیی .

لەم نموونەیەدا شاعیر هەستی خۆی دەربڕیوە بۆ کەسی بەرامبەر , دەربڕینەکەشی لە شێوەی (هەواڵدان)ە , بەڵام لەڕووی کردەیی قسەییەوە مەبەستی تری هەیە وەك : داوا , پیاهەڵدان , پێشنیاز , نرخاندن , ...هتد) .

3- دەرکەوتەکان .

لەم دەربڕینە شیعریەدا شاعیر مەبەستی بەرزکردنەوەی کەسی وەسفکراوە , لادانی لەم بنەمایانەی خوارەوە کردووە :

ا- چەندێتی : شاعیر درێژ دادڕی لە دەربڕینەکەیدا کردووە , بڕی زانیاریەکە زۆرە .
ب- چۆنیەتی : دەربڕینەکە زیادەڕۆی تێداکراوە , چونکە ناکرێ ئەو هەموو کاتە کەسێك چاوەڕێ کەسێکیتر بکات .
ج- شێواز : دەربڕینەکە تەمومژی پێوەدیارە و ڕاستەوخۆ دەرنەبڕاوە .
د- گونجان : دەربڕینەکە دروست نیە و لەگەڵ واقیع ناگونجێ , چونکە ناکرێت کەسێك لە هەمان کاتدا نە زیندوو بێت و نە مردوو بێت .

4- گریمانەکان :

قسەکەر لەکاتی دەربڕینەکەیدا گریمانەی چەند شتێکی کردووە وەك :

ا- کەسی وەسفکراو مرۆڤە .

ب- پلەی کۆمەلاّیەتی بەرزە .

ج- کەسێکی کەم تەمەنە .

د- شوێنەك هەیە بەناوی میسر .

ه- شوێنەکەی لێی دوورە .

و- گوێگر دەتوانێ لەم بارە خراپە رزگاری بکات .

5- بابەت :

بێگومان بابەتەکە ستایش کردنە , پەیامێکە کە تێدا قسەکەر ڕووی پەیامەکە ئاڕستەی کەسی ستایشکراو دەکات و دەیەوێ پێی ڕابگەیەنێت کە لە بارێکی خراپ دایە و هەموو کات چاوەڕێی سۆز و وەفای ئەوە تاکو لەم بارە خراپەی تێدا چارەیەکی بۆ بکات .

6- باری دەروونی :

لە ئەنجامی خوێندنەوەمان بۆ دەقەکە دەردەکەوێت , کە قسەکەر (شاعیر) لە بارێکی دەروونی خراپ دابێت , چونکە لە ئەنجامی کەوتنە ژێر ئەو کاریگەریە دەروونیە خراپەی خۆی وایکردووە بەو شێوەیە باس لە بارودۆخی خۆی دەکات .

نموونەی دووەم :

ئەگەر ڕنجیدە بووی قوربان لە وێرانەی دڵی تەنگــــم

وەرە ســەر مەنزەرەی چـــاوم تەماشای مەوجی دەریاکە . (وەفایی:214:1387) .

1- نیشانکارەکان .

ا- نیشانەکەسیەکان :

م : کەسی یەکەمی تاك , قسەکەر (شاعیر) .

تۆ : کەسی دووەمی تاك , گوێگر .

ب- ناسنامەی بەشداربوان :

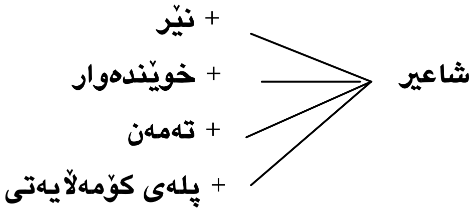

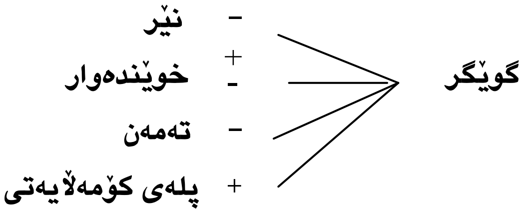

ج- کات :

1- کاتی گوتن : ئێستا , بەڵام ئەم کاتی ئێستایە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی کاتی گوتنی شیعرەکە نەك ئێستای سەردەمی لێکدانەوەکە .

2- کاتی ڕوودان : بە هۆی کار لە ڕستە دیاری دەکرێت .

بوو : ڕابردوو .

وەرە : داخوازیە (ئێستا) .

بکە : داخوازیە (ئێستا) .

3- کاتی سیمانتیکی : هیچ نیشانەیەکی کاتی سیمانتیکی تێدانیە .

لە ڕووی واتاوە دەربڕینی (ئەگەر ڕەنجیدە بووی) کاتەکەی لە دۆخی (ڕانەبردوو) دایە , چونکە هێشتا ڕەنجیدە نەبووە و قسەکەر (شاعیر) ئەگەری ئەوە دەکات کە لە داهاتوودا ڕەنجیدە بێت . واتە گریمانە دەکرێت کردەکە لە داهاتوودا ڕووبدات . دواتر لە دەربڕینی (وەرە سەر مەنزەرەی چاوم) کاتەکەی دەگۆڕێت بۆ دۆخی (ئێستا)یی , پاشان لە دەربڕینی (تەماشای مەوجی دەریاکە) کاتەکەی دەگۆڕێت بۆ دۆخی (داهاتوو) , چونکە هێشتا کردەی تەماشا کردنەکە ئەنجام نەدراوە . کە دەکرێت بەم شێوەیە زیاتر ڕوون بکرێتەوە :

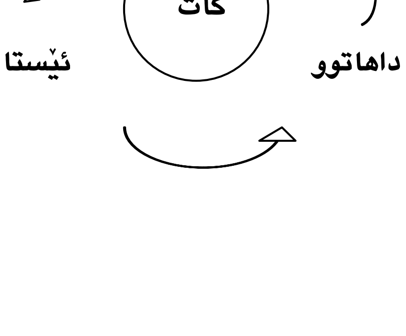

د- شوێن :

گریمانە دەکرێت قسەکەر و گوێگر شوێنیان لەیەك نزیك بێت , چونکە دەربڕینەکەی ڕاستەوخۆ ئاڕاستەی گوێگر دەکات . دوو جۆر ئاماژەکردن هەیە بۆ شوێن , کە بەناوهێنان و شوێن دیارکردنە , قسەکەر (شاعیر) لە دەربڕینەکەی بە ناوهێنان ئاماژە بە (دەریا) دەکات .

2- کردەی قسەیی .

لەم نموونەیەدا قسەکەر دەربڕینەکەی لە شێوەی (داخوازی) دایە , بەڵام بە پێی کردە قسەیەکان گریمانە دەکرێت چەند مەبەستێکی تری وەك : پۆزش ,,سەرسوڕمان , پێ ڕاگەیاندن , هەست دەربڕین , داوا , پێشنیاز , توانج لێدان , بێزاری ....هتد بگەیەنێت .

ا– لە ڕستەی (ئەگەر ڕەنجیدە بووی قوربان) قسەکەر (شاعیر) مەبەستی نیشاندانی سەرسوڕمانیەتی لە بەرامبەر ڕەنجیدەبوونی کەسی بەرامبەر (گوێگر) .

ب– لە ڕستەی (وەرە سەر مەنزەرەی چاوم) قسەکەر مەبەستی بۆ گوێگر داوایە تا کارەکە ئەنجام بدات .

ج– لە ڕستەی (تەماشای مەوجی دەریاکە) قسەکەر مەبەستی بۆ گوێگر پێشنیاز کردنە .

3- دەرکەوتەکان .

لەم دەربڕینەدا شاعیر مەبەستی نزمکردنەوەی شتی وەسفکراوە , بە شێوەیەکی سەرسوڕمانی پێشنیاز بۆ گوێگر دەکات و لەم بنەمایانە لایداوە :

ا– بنەمای گونجان : دەربڕینەکە لەڕووی واقیع گونجاو نیە , چونکە کەس ناتوانێت بچێتە سەرچاوی کەسێکی تر تاکو سەیری شەپۆلەکانی دەریا بکات .

ب– بنەمای چەندێتی : بڕی زانیاریەکە زۆرە زیاترە .

ج– بنەمای چۆنیەتی : دەربڕینەکان ڕاست نین و زیادەڕۆیی تێداکراوە .

4- گریمانەکان .

قسەکەر (شاعیر) لە کاتی دەربڕینەکەیدا گریمانەی چەند شتێکی کردووە وەك :

1 –کەسی باسکراو مرۆڤە .

2 –ڕەگەزی مێیە .

3 –پلەی کۆمەڵایەتی بەرزە .

4 –کەسی باسکراو توانای بینینی هەیە و کوێر نیە .

5 -کەسی وەسفکراو پێشوو تر ڕەنجیدە بووە .

6 -ئەوانەیە جارێکی تر ڕەنجیدە بێتەوە .

7 -دەریا بوونی هەیە .

8 -دەریا شەپۆڵی هەیە .

5- **بابەت :**

بابەتەکە خۆشەویستیە , پەیامێکە کە تێدا قسەکەر ڕووی پەیامەکە ئاڕاستەی خۆشەویستەکەی دەکات و پێشنیازی ئەوەی بۆدەکات کە لە کاتی ڕەنجیدە بوونی دەتوانێت ئەو شوێنی شایەن تری بۆ بدۆزێتەوە . لێرەدا گریمانە دەکرێت کە هۆی ڕەنجیدە بوونەکەی دوو ئاڕاستە وەربگرێت بەم شێوەیە :

هۆی کێشەکە
- **شاعیر بێت**
- **کەسانی دەوروبەری بن**

بەڵام گریمانە کردن بە ئاڕاستەی شاعیر بە هێز ترە , چونکە قسەکەر (شاعیر) هۆکارەکەی بۆ دڵی خۆی دەگێڕێتەوە کە بۆتە ڕەنجیدە بوونی کەسی بەرامبەر .

6- **باری دەروونی :**

لە ئەنجامی خوێندنەوەمان بۆ دەقەکە دەردەکەوێت , کە قسەکەر (شاعیر) و گوێگر (یارەکەی) هەردووکیان لە بارێکی دەروونی خراپ دابن , چونکە لە ئەنجامی کەوتنە ژێر ئەو کاریگەریە دەروونیە خراپەی خۆیان وایکردووە بەو شێوەیە باس لە بارودۆخی خۆیان بکەن .

نموونەی سێیەم :

گەر دەپرسی من لە بەرچی کەم دەخۆم

من بە برســی قەت مەزانە غەم دەخــۆم . (نالی:66:2008) .

1- نیشانکارەکان :

ا- نیشانە کەسیەکان :

من : ڕاناوی سەربەخۆیە بۆ کەسی یەکەمی تاك , شاعیر .

تۆ : ڕاناوی سەربەخۆیە بۆ کەسی دووەمی تاك , گوێگر .

لـە نیـوەی دێـری یەکـەم کردەکـە بـە پرسـیارکردن دەسـت پـێ دەکـات , کەئاڕاسـتەی پرسـیارکردنەکە لـە (تـۆ) بـەرەو (مـن) ە . بـەو پێیـە ئەگـەر (تـۆ) پرسـیاری لـە (مـن) کردبێـت ئـەوا (مـن) دەبێتـە (گـوێگر) و (تــۆ)ش دەبێتــە (پرســیارکەر) قســەکەر , لــەو بارەشــدا (تــۆ) بکــەری کردەیەکەیــە . بــەڵام لــە نیــوە دێــری دووەمــدا ئاڕاســتەکە پێچــەوانە دەبێتــەوە و (مــن) دەبێتــە (قســەکەر) و (تــۆ)ش دەبێتــە (گــوێگر) , بــەو پێیــەی کــرداری غــەم خواردنەکــە لەلایــەن (مــن) ئەنجامــدراوە , کەواتــە لەو بارەدا بکەری ڕستەکە (من)ە .

سەبارەت بە (گوێهەڵخەر) وا گریمانە دەکرێت کە هەبێت یان نەبێت :

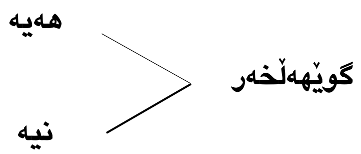

لێرەدا گریمانـە ئـەوە دەکرێـت کـە گوێهەڵخـەر نـەبێت , چـونکە بابەتەکـە پـەیامێکی خۆشەویسـتیە , ئـەو جـۆرە پەیامانــەش بــە زۆری بــە نهێنــی لــە نێــوان کەســی یەکــەم و کەســی دووەم بــە بــێ ئاگــاداری و ئامادەبوونی کەسی سێیەم ئاڵوگۆڕ دەکرێت .

ب- ناسنامەی بەشداربوان :

بۆ دەست نیشانکردنی ناسنامە و پلە و پایە و ڕەگەزی قسـەکەر و گوێگر دەکرێـت بـەم شـێوەیە ئامـاژەی پـێ بدەین :

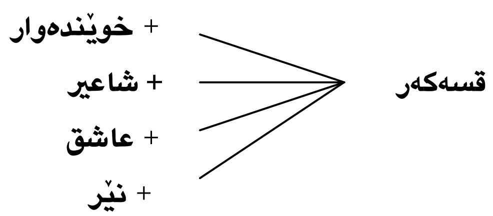

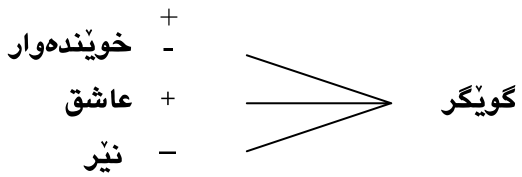

ج- کات :

1− کاتی گوتن : ئێستا , بەڵام ئەم کاتی ئێستایە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی کاتی گوتنی شیعرەکە نەك ئێستای سەردەمی لێکدانەوەکە .

2− کاتی ڕوودان : بە هۆی کار لە ڕستە دیاری دەکرێت .

دەپرسی: ڕابردوو .

دەخۆم : ڕابردووی بەردەوام .

مەزانە : داخوازیە (ئێستا) .

دەخۆم : ڕابردووی بەردەوام .

بە پێی خوێندنەوەمان بۆ دەقە شیعریەکە , کاتەکانی کە کردەکەی دەربڕینەکەی تێدا ئەنجامدراوە جیاوازە و لە گۆڕاندایە , بە جۆرێك لە سەرەتای خوێندنەوەمان لە کاری ڕستەکە (دەپرسی) دا ئەوەی تێدا بەدی دەکرێت کە کاتی ڕووداوەکە ڕانەبردوو بێت , چونکە هێشتا کردەی پرسەکەی ئەنجام نەداوە . بەڵام لە کاری (کەم دەخۆم) لە ڕووی دۆخە واتاییەکەوە کاتی کەم خواردنەکە لە زەمەنی (ڕابردووی بەردەوام) دایە , دواتر لە نیوە دێری دووەم و لە دەربڕینی (من بەبرسی مەزانە) کاتەکە دەبێتە (ئێستا) , پاشان لە دەربڕینی (غەم خواردن) کاتەکە دەگۆڕێت و دەچێتە زەمەنی (ڕابردوو) کە دەکرێت بەم شێوەیە ڕوون بکرێتەوە :

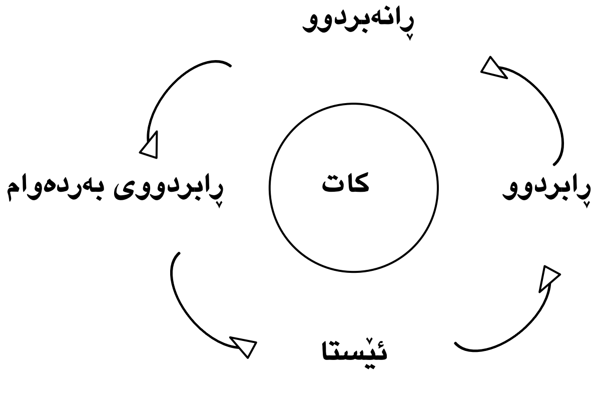

لێرەدا دەبێت ئاماژە بەوە بدەین کە کردەی دەربڕینەکە لە سەردەمێکی پێشوتردا ئەنجامدراوە , لەو بارەشدا چەند کاتێکی تر بوونی دەبێت سەبارەت بە قسەکەر وەك :

1− کاتی بیرکردنەوە .

2− کاتی کە ئیلهامی شیعرەکەی بۆ هاتووە .

3− کاتی نووسین .

د- شوێن :

دیاریکردنی شـوێنی ڕووداوەکـە بـە شـێوەی گریمانـەیی دەبێـت , ئـەو شـوێنەی کـە پلـەی بـەهێزی و پەسندی وەردەگرێت بۆ لە خۆگرتنی کردەی دەربڕینەکە (ماڵ) یان دەبێت (جیَ ژوان) بێت . هەر چەندە گریمانەی ئەوەش لە ئارادایە کە چەند شوێنێکی تریش دیاریبکرێت , بەڵام پلەی گریمانە کردن بۆ ئەو دوو شوێنە بەهێزترە , ئەویش بە پشت بەستن بەو بارە و سەردەمەی کە ئەم دەربڕینە شیعریەی تێدا دەربڕاوە . سەبارەت بە دوور و نزیکی شوێنی قسەکەر و گوێگر , لەم دێرە شیعرەدا وا دەردەکەوێت کە ئەو شوێنەی کردەی دەربڕینەکەی تێدا ئەنجامدراوە بە جۆرێکە کە قسەکەر و گوێگر نزیکی یەکترن .

2- **کردەی قسەیی** .

لەم نموونەیەدا قسەکەر دەربڕینەکەی لە شێوەی (پرسیار) دایە , بەڵام بە پێی کردە قسەیەکان گریمانە دەکرێت چەند مەبەستێکی تری وەك : پۆزش , سەرسوڕمان , پێ ڕاگەیاندن , هەست دەربڕین , داوا , پێشنیاز , توانج لێدان , بێزاری ....هتد بگەیەنێت .
لەم کردەیەدا مەبەستی قسەکەر هەست دەربڕینە , ئەمەش خۆی لە دوو شێوە دەبینێتەوە کە گریمانە دەکرێت هەست دەربڕینەکە بۆ :

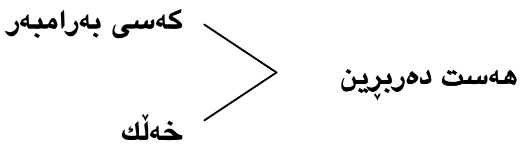

شێوەی هەست دەربڕینەکە زیاتر بۆ کەسی بەرامبەر پلەی پەسندی وەردەگرێت , چونکە قسەکەر باس لە بارودۆخی خۆی دەکات کە لە چ بارێکی خراپ دایە و هەست دەربڕینەکەشی لە شێوەی (گلەیی) دایە , بەو پێیەی گلەیش هەردەم ئاراستە بۆ کەسی دووەم وەردەگرێت , بۆیە گریمانەی هەست دەربڕینەکە بۆ کەسی بەرامبەر بەهێزترە لەوەی بۆ خەڵك بێت .

3- **دەرکەوتەکان** .

لەم دەربڕینەدا شاعیر مەبەستی بەرزکردنەوە و گەورەکردنی واقیعی بابەتی وەسفکراوە , بە شێوەیەکی سەرسوڕمانی پێشنیاز بۆ گوێگر دەکات و لەم بنەمایانە لایداوە :

ا- بنەمای چەندێتی : بڕی زانیاریەکە زۆر زیاترە .

ب- بنەمای چۆنیەتی : دەربڕینەکان ڕاست نین و زیادەڕۆیی تێداکراوە .

ج- بنەمای گونجان : دەربڕینەکە لە ڕووی واقیعەوە ناگونجێ , چونکە غەم خواردن نابێتە هۆی تێربوون و نەمانی برسیەتی .

د- بنەمای شێواز : دەربڕینەکە تەمومژە و بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ دەرنەبڕاوە .

4- گریمانەکان .

قسەکەر (شاعیر) لە کاتی دەربڕینەکەیدا گریمانەی چەند شتێکی کردووە وەك :

ا- گوێگر مرۆڤە .

ب- ڕەگەزی مێیە .

ج- گوێگر ئاگاداری حاڵی شاعیر نیە .

د- گریمانە دەکات لە حاڵی بپرسێت .

5- بابەت :

بێگومان بابەتەکە خۆشەویستیە و پەیامێکە کە تێدا قسەکەر ڕووی پەیامەکە ئاڕاستەی خۆشەویستەکەی دەکات و دەیەوێ پێی ڕابگەیەنێت کە هۆی غەم خواردنەکەی ئەو دەگەڕێتەوە بۆ ئەو گوێ پێنەدانەی کە بەرامبەر بە ئەو هەیەتی .

لێرەدا گریمانە دەکرێت کە هۆی کێشەکە دوو ئاڕاستە وەربگرێت بەم شێوەیە :

کچەکە بێت
هۆی کێشەکە
ماڵەوەیان بێت

بەلاّم گریمانە کردن بە ئاڕاستەی کچەکە بەهێزترە , چونکە ئەم جۆرە پەیوەندیە خۆشەویستیە زیاتر دەچێتە خانەی نهێنی و زۆر بە دەگمەن ڕێی تێدەچێ لەو سەردەمە کەس و کار ئاگاداری ئەم جۆرە پەیوەندیە بن و ڕێگەی پێ بدەن .

6- باری دەروونی :

لە ئەنجامی خوێندنەوەمان بۆ دەقەکە دەردەکەوێت , کە قسەکەر (شاعیر) لە بارێکی دەروونی خراپ دابێت , چونکە لە ئەنجامی کەوتنە ژێر ئەو کاریگەریە دەروونیە خراپەی خۆی وایکردووە بەو شێوەیە باس لە بارودۆخی خۆی دەکات .

قسەکەر ———— کاریگەری دەروونی خۆی

سەبارەت بە گوێگر (کچ)ەکە گریمانە دەکرێت ئەویش لە بارودۆخێکی خراپ دابێت , چونکە لە ژێر کاریگەری دوو هێزی دەروونی دایە ئەویش :

گوێگر
- کاریگەری بەرامبەر (خۆشەویستەکەی)
- کاریگەری کەس و کار

ئەنجام

ئەنجام :

1- دەوروبەر لە زۆربەی بارەکاندا ڕۆڵی یەك لایی کەرەوە دەبینێ لە ڕوونکردنەوەی واتا , لادانی لێڵی لەو وشە و گرێ و ڕستانەی کە هاوبێژی وفرەواتا پێك دەهێنن .

2- سنوری دەوروبەر بە پێی هەردوو باری چۆنیەتی و چەندێتی دەربڕینەکان دیاری دەکرێت , نەك تەنها بە پێی شێوەی دەربڕینەکان .

3- گەڕاندنەوەی دەوروبەر لە دەقی شیعری و تایبەت لە دەقی نوسراودا بە شێوەی گریمانەی دەبێت .

4- هەڵبژاردنی دەوروبەر بە پێی پلەی گونجاوی لەگەڵ واقیع و ئەو بارودۆخەی دەربڕینەکی تێدا ئەنجام دراوە دەکرێت .

5- دەوروبەر نرخ و بەها بە وشە دەدات , واتایەکی دیاریکراو و کاتی پێ دەبەخشێت , چونکە واتای وشە لە ژێر کاریگەری ئەو دەوروبەرەی تێدا دەردەبڕدرێت لە گۆڕاندایە .

6- دۆزینەوەی دەوروبەر و ئەو واتایەی لە ئەنجامی شیکردنەوە و لێکدانەوەیەکی پڕاگماتیکیانە , کە بۆ دەقێکی شیعری دەکرێت ڕاستیەکی ڕێژەیی هەیە نەك ڕەها , کە پاشخانی ڕاڤەکەر ڕۆڵی سەرەکی دەگێڕێت .

سەرچاوەکان

سەرچاوەكان

یەكەم/ بەزمانی كوردی :

1- تریفـه عومـەر ئەحمـەد , (2008) , مەبەسـتی پڕاگمـاتیكی لـه وتـاردا , نامـەی ماسـتەر , كۆلێـژی زمان , زانكۆی سلێمانی .
2- جبار ئەحمەد حسێن , (2005) , ئیستاتیكیایی دەقی شیعری كوردی , نامەی ماستەر , كۆلێژی پەروەردە بۆ زانستە مرۆڤایەتیەكان , زانكۆی سەلاحەدین .
3- سەمەد ئەحمـەد , (2003) , لـه نـاو بازنـەی دەقدا , لـه بڵاوكراوەكانی وەزارەتی ڕۆشنبیری , چاپی یەكەم , سلێمانی .
4- ساجیده عبدوڵلا فـەرهادی , (2008) , ڕستە و پـاش ڕستە تێڕوانینێكی ئـەركی , دەزگـای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس , چاپی یەكەم , هەولێر .
5- صباح رشید قادر , (2000) , هاوبێژی و فرەواتایی لـه گیرەكدا , نامەی ماستەر , كۆلێژی زمـان , زانكۆی سلێمانی .
6- عبدوڵلا عەزیز مەحەمەد , (1990) , گۆڕانی واتای وشه لە زمانی كوردیدا , نامەی ماستەر , كۆلێژی ئاداب , زانكۆی سەلاحەدین .
7- عبدالواحیـد مشیر دزەیـی , (2009) , كاریگـەری دەروونـی لـه بـواری ڕاگەیاندنـدا , لێكۆڵینەوەیـەكی سیمانتیكی و پڕاگماتیكی , دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس , چاپی یەكەم , هەولێر .
8- عبدالواحیـد مشیر دزەیـی , (2009) , واتاسـازی , دەزگـای توێژینـەوە و بڵاوكردنـەوەی موكریـانی , چاپی یەكەم , هەولێر .
9- عبدالواحید مشیر دزەیی , (2010) , واتاسازی وشه و ڕستە , چاپخانەی ڕۆژهەڵات , چـاپی یەكـەم , هەولێر .
10- عبدالواحید مشیر دزەیی , (2011) , زانستی پڕاگماتیك , چاپخانەی پاك , چاپی یەكەم , هەولێر .
11- عبدالواحیـد مشـیر دزەیـی , (2012) , شـیكردنەوەی ئاخـاوتن , لێكۆڵینەوەیـەكی پڕاگماتیكیـه , خانەی چاپ و بڵاوكردنەوەی چوارچرا , چاپی یەكەم , سلێمانی .
12- عبدالواحیـد مشـیر دزەیـی و سـەردار ئەحمـەد گـەردی , (2012) , تێروانینێكـی پڕاگمـاتیكی و ڕەخنەی بۆ دێرە شیعرێكی نالی , گ : الاستاذ , ژ (202) .
13- عبدالواحید مشیر دزەیی , (2013) , پڕاگماتیكی دەق و گوتار , بڵاو نەكراوە .
14- عبدالواحید مشیر دزەیی , (2013) , وشەسازی زمانی كوردی , چاپی یەكەم , هەولێر .
15- قـیس كاكـل , (2002) , پەیوەندیـەكانی نێـو دەق , نامـەی دكتـۆرا , كۆلێـژی ئـاداب , زانكـۆی سەلاحەدین .
16- محمد دلێر , (2009) , زمانی شیعر و زمانی ڕۆژنامەنووسی , گ : زانكۆی سلێمانی , ژ(2) .
17- محمد معروف فتاح , (1985) , هێماكاری و زمانەوانی , گ : كاروان , ژ (25) .

18- محمد معروف فتاح , (2010) , لێكۆڵینەوە زمانەوانیەكانم , دەزگای توێژینەوە و بڵاوكردنەوەی موكریانی , چاپی یەكەم , هەولێر .
19- محمد معروف فتاح , (2011) , زمانەوانی , بڵاوكراوەی ئەكادیمیای كوردی , چاپخانەی حاجی هاشم , هەولێر .
20- هیمداد حسین بكر و محمد عبدالكریم ابراهیم , (2010) , پێكهاتەی زمانی شیعری كوردی لە ڕوانگەی شێوازگەریەوە , گ : ئەكادیمی , ژ (14) هەولێر .
21- وریا عومەر ئەمین , (2009) , چەندئاسۆیەكی تری زمانەوانی , دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس , بەرگی یەكەم , چاى دووەم , هەولێر .

دووەم / بەزمانی عەرەبی .

22- احمد امين , (1983) , النقدالادبى , مكتبة النهضة المصرية , ط : (5) , القاهرة .
23- احمد مختار عمر , (1998) , علم الدلالة , عالم الكتب , ط : الخامسة , القاهرة .
24- ان روبول و جاك وشلار , (2003) , التداولية اليوم علم جديد فى التواصل , ت : سيف الدين دغفوس و محمدالشيبانى , دارالطليعة للطباعة و النشر , ط : الاولى , بيروت .
25- بالمر .ف , (1985) , علم الدلالة , ت : مجيد عبدالحليم الماشطة , كلية الاداب , الجامعة المستنصرية .
26- تمام حسان , (1986) , مناهج البحث فى اللغة , دار الثقافة , دار البيضاء , المغرب .
27- جمعة سيد يوسف , (1990) , سيكولوجية اللغة و المرض العقلى , سلسلة كتب الثقافية الشهرية , الكويت .
28- جون لاينز , (1987) , اللغة و المعنى و السياق , ت : عباس صادق الوهاب , دار الشؤن الثقافية العامة , ط : الاولى , بغداد .
29- خميس الجوينى (1426هـ) , استراتيجيات الاستنتاج و الاستدلال فى القراءة و الفهم النصوص , مجلة جامعة , كلية اللغات و الترجمة , الرياض .
30- خولة طالب الابراهيمي , 1997, قراة في الليسانيات النصية , مجلة اللغة و الادب , العدد (12) , الجزائر .
31- ردةاللة بن ردة بن ضيف اللة , (1418هـ) , دلالة سياق , رسالة دكتوراه , جامعة ام القرى , كلية اللغة , السعودية .
32- سالم شاكر , (1992) , مدخل الى علم الدلالة , ديوان مطبوعات الجامعية , الجزائر .
33-ستيفن اولمان , (1986) , دور الكلمة فى اللغة , ت : كمال محمد بشير , مكتبة الشباب , ط : العاشرة .
34- صلاح فضل , (1987) , نظريات البنائية فى النقد الادبى , ط : (3) , بغداد .
35- عبدالسلام المسدى , (1982) , الاسلوبية و الاسلوب , دار العربية للكتاب , ط : الثانية , تونس .

36- عبدالعزيز بن ردة الطلحى , (2008) , مصطلح السياق النشاة و المفهوم و التطور , قراءة فى الفكر اللغوى المعاصر , جامعة مؤتة , الاردن .
37- عبدالقادر عبدالجليل , (2002) , علم اللسانيات الحديثة , دار صنعاء للنشر و التوزيع , ط : الاولى , عمان .
38- عبدالهادى الفضلى , (1415هـ) , خلاصة النطق , منشورات دار الاعتصام , التاليف و الترجمة و الطباعة , ط : 3 , جمهورية اسلامية الايرانية .
39- عزمى اسلام , (1985) , مفهوم المعنى , دراسة تحليلية , حوليات (6) , جامعة الكويت , كلية الاداب .
40- على زوين , (1986) , منهج البحث اللغوى بين التراث و علم اللغة الحديث , دار الشؤن الثقافة العامة افاق العربية , ط : الاولى , بغداد .
41- فاطمة الشيدى , (2011) , المعنى خارج النص , اثر السياق فى التحديد دلالات الخطاب , دار نينوى , دمشق .
42- فهد بن شتوى , (2005) , دلالة السياق و اثرها فى توجية التشابة اللفظى , رسالة ماجستير , جامعة ام القرى , السعودية .
43- كلودجرمان و ريمون روبلان , (1994) , ت : نور الهدى لوشن , دار الفاضل , دمشق .
44- محمد محمد يونس , (1993) , وصف اللغة العربية دلاليا , جامعة فاتح .
45- مقبول ادريس , (2004) , عالم فكر , بعد التداولى عند سيبوية , المجلد : (33) , عدد : (1) .
46- منقور عبدالجليل , (2001) , علم الدلالة , اصول ومباحثة فى التراث العربى , من المنشورات الغاد الكتب العرب , دمشق .
47- مهدى ابراهيم , (2010) , السياق و اثروة فى المعنى , الدار الدولية للاستثمارات الثقافية , مصر .
48- نور الهدى لوشن , (1995) , علم الدلالة , دراسة و تطبيقها , ط : الاولى , بنغازى , ليبيا .
49- هادى نهر , (1998) , علم اللغة الاجتماعى عند العرب , جامعة المستنصرية , ط : الاولى , بغداد .
50- هدسون , (1990) , علم اللة الاجتماعى , ت : محمودعياد , عالم كتب , ط : الثانية , القاهرة .
51- يحى احمد , (1989) , الاتجاه الوظيفي و دورة فى تحليل اللغة , عالم الفكر , المجلد العشرون , العدد الثالث , الكويت .
52- يونس اوغليسى , (2000) , الخطاب النقدى , بحث فى المنهج اشكالية , اصدارات رابطة الابداع الثقافية , الجزائر .

سێیەم / بە زمانی ئینگلیزی .

53- Crystal , D . (1992) , An Encyclopde dictionary of longuge and linguistics , Blackwell oxford paress .

54- Cutting . Juan . (2002) , Pragmatics and Discourse : A resourse book for students , Florence , KY , USA .

55- Klammer . E , (1977) , sentaence seanse , Harcourt brace Jovanovich , inc , U. S. A .

56- Leech . G , (1983) , Principles of pragmatics , London , Longman .

57- Palmer . F ,(1976) , semantics , cambrridge .
58- Teun . A . Van dijk , (1977) , Text and Context , Exploration in the semantics and pragmatics of discourse , london , new york .

چوارەم / ئەو سەرچاوانەی نموونەیان لێ وەرگیراوە :

59- ئەنوەر مەسیفی , (2005) , جارێکی تر خۆر باران , کۆواری شین , ژ : (15) .
60- حاجی قادری کۆیی, (2007) , لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی : سەردارحەمید و کەریم مستەفا, سنە .
61- پیرەمێرد , (2009) , پێداچوونەوەیەکی نوێی ژیان و بەرهەمی , کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوەی : ئومێد ئاشنا , دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس , بەرگی یەکەم , چاپی دووەم , هەولێر .
62- پیرەمێرد , (2009) , پێداچوونەوەیەکی نوێی ژیان و بەرهەمی , کۆکردنەوە و لێکۆڵینەوەی : ئومێد ئاشنا , دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس , بەرگی دووەم , چاپی دووەم , هەولێر .
63- شێخ رەزایی تاڵبانی , (2003) , دیوانە شیعر , دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس , چاپی یەکەم , هەولێر .
64- عبدوڵڵا پەشێو , (2008) , پشت لە نەوا و ڕوو لە کڕێوە , دیوانە شیعر , چاپخانەی هێڤی , چاپی سێیەم , هەولێر .
65- عبدوڵڵا پەشێو , (2008) , هەسپم هەورە و ڕکێفم چیا , دیوانە شیعر , چاپخانەی هێڤی , چاپی سێیەم , هەولێر .
66- گۆران , (2004) , دیوانە شیعر , نێوەندی چاپ و پەخشی ڕێنما , چاپی سێیەم , سلێمانی .
67- گیوی موکریانی , (1999) , فەرهەنگی کوردستان , دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس , چاپی یەکەم , هەولێر .
68- نالی , (2008) , دیوانە شیعر , چاپخانەی حاجی هاشم , چاپی دووەم , هەولێر .
69- مارف خەزنەدار , (2004) , مێژووی ئەدەبی کوردی , دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس , بەرگی چوارەم , چاپی یەکەم , هەولێر .
70- مەحوی , (1387) , دیوانە شیعر , بڵاوکراوەی انتشارات کردستان , چاپی پێنجەم , سنە .
71- محەمەدنوری عارف , (2009) , فەرهەنگی دیوانی شاعیران(نالی و سالم و کوردی) , دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس , چاپی دووەم , هەولێر .
72-هێمن , (2006) , بارگەی یاران , دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس , چاپی دووەم , هەولێر .
73- هەژار , (1381) , فەرهەنگی هەمبانە بورینە , یك جلدی , چاپ سوم , تهران .
74- وەفایی , (1387) , دیوانە شیعر , چاپی دووەم , سنە .

إقليم كردستان – عيراق
وزارة التعليم العالي و البحث العلمي
جامعة صلاح الدين – أربيل

السياق

دورة في توضيح الدلالة الشعرية

دراسة تداولية

رسالة

مقدمة الى المجلس الكلية اللغات – جامعة صلاح الدين – أربيل
وهي جزء من المطتلبات نيل شهادة ماجستير في اللغة الكردية

من قبل

شوان نجم الدين عمر- بكالوريس جامعة صلاح الدين - 2008

بإشراف

أ.م.د. عبدالواحيد مشير دزيي

كولان2713 كوردي   رجب 1434 هجري   أيار 2013
ميلادي

ملخص البحث

البحث بعنوان (السياق دورة فى توضيح الدلالة الشعرية) , دراسة تداولية , الهدف في هذا البحث هو تحليل المضمون النص الشعرى مكتوب فى اطار السياق النفسى . ادوات هذه البحث النصوص الشعرية باللغة الكردية و تحديدا اللهجة الكرمانجية الوسطى.

يتكون البحث من مقدمة و فصلين و ملخص باهم النتائج :

الفصل الاول :

يتناول الفصل الاول الجانب النظلري للدراسة , تضمن العناوين التالية (تعريف السياق , انواع السياق, مقومات السياق , البنية السياقية , الاحالة السياقية , الاطر السياقية , السياق و الوحدة الدلالية , السياق والمقصد , دور السياق فى تحليل الدلالة , تاثيرات السياق فى تغير الدلالة) .

الفصل الثانى :

يتناول الجانب التطبيقى للدراسة , وذلك عن طريق الاستشهاد بالنصوص الشعرية (المكتوبة) فى ايجاد السياق , وتضمن المحاور التالية (اللغة الشعرية , الانحراف الدلالي فى لغة الشعر, قراءة و تحليل اللغة الشعرية, كيفية فهم اللغة الشعرية, السياق و مراحل التحليل , ايجاد السياق و التحليل التداولي) .

يعد السياق ركن من اركان علم التداول، لدراسة و تحديد الدلالة و مقاصد الشاعر فى شعره , ان الشعر فية نوع من الغموض الدلالى لذالك يعد حقلا خصبا للدراسة تداوليا, فان اختيار الموضوع تم لتحديد و تفسير هذه الغموض .

فى نهاية البحث توصلنا الي مجموعة نتائج , منها : ان السياق فى اغلب الاحيان يؤدي دورا حاسما لتحديد الدلالة و و المقاصد وازالة الغموض عن تلك الكلمات و العبارات و الجمل كما فى المشتركات اللفظية و المترادفات اللغوية . كذالك السياق يكون بمثابة مرجع للمتلقى (المستمع) لازالة الغموض محتوى رسالة فى فهم المعنى المراد, اضافة الى ذالك الاحالة السياقية فى النص الشعري , بالاخص فى النصوص المكتوبة تتكون على شكل السياق الافتراضى و الحقيقة التى نحصل عليها تكون نسبيا غير مطلقة .

Abstract

أ

s intitled **(The Role Context in Explaning the Meaning of poetry . a pragmatic study).** The present study deals with the interpretation of meaning and the aim of expression in context point of view . The study is limited to Kurdish language – Central dialect in which poetic texts are interpreted depending on the bases context .

The study falls in to an introduction , two chapters a conclusion :

Chapter One :

The chapter tackles the oretical aspect of the study in general . it consists of these sections : The definition of context , the types of context , the bases of context , the structure of context , the limitation of context , context and the unit of menaing , isolation of context , reference of context , choosing context , context and aim , deduction and induction of context , the role of context in explaining meaning , and the effects of context in changing meaning .

Chapter two :

In this chater the examples of poetic texts are tackled practically to find outthe context , it consists of these sections : the language of poetry , semantic deviation in poetic language , reading and interpreting poetic language , the techniques of understanding poetic language , context and the stages of analysis and finding out the context and pragmatic analaysis .

Context is a prominent subject in pragmatic , it has a great erole in interpreting and explaining aim and meaning in poetry , it consists of some kinds of ambiguity in meaning , and it is great field of semantic deviation. So, choosing this topic will be very intresting for explaining these ambiguities ; this paper has got some results , in them , context has decisive role in explaining meaning and aim in several cases , ambiguity deviation in thouse words , Phrases and sentences that constitute homophones and homonyms . Context is also like a source of recipient to understand the intension of the speaker when the expressions of the speaker deliver vague messages . One more thing which has to be mentioned is that context in poetic texts especially in

written poetic texts in hypothetical;the outcome facts are relative , not absolute.

Kurdistan Region – Iraq
Ministry of Higher Education & Scientific Research
Salahaddin University – Erbil

Context

Its Role In Explaining The Meaning of Poetry
A Pragmateic Study

A Thesis

Submitted to the Council of the College of Language - Salahaddin University - Erbil in Partial Fulfillment of the Requirements For the Degree of Master in Kurdish Language

By
Shwan Najmaddin Omer - B.A.Salahaddin University 2008

Supervised By
Asst.Prof.Dr.Abdulwahid Musher Dezaye

May 2013 A.D. Rajab 1434 Al-H. Gulan 2713 K.